

Держава та регіони

Серія:
Економіка та підприємництво
2021 р., № 1 (118)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: О. В. Покатасва,
доктор економічних наук, доктор юридичних наук, професор

Головний редактор:
О. І. Трохимець, доктор економічних наук, професор

Редакційна колегія:

К. М. Жиленко, доктор економічних наук, доцент
О. В. Козирєва, доктор економічних наук, професор
Г. Ю. Кучерова, доктор економічних наук, доцент
С. П. Кучин, доктор економічних наук, професор
Н. Г. Метеленко, доктор економічних наук, професор
І. М. Ненно, доктор економічних наук, доцент
А. А. Олешко, доктор економічних наук, професор
М. М. Радєва, доктор економічних наук, професор
В. О. Ткач, доктор економічних наук, доцент
С. М. Халатур, доктор економічних наук, професор
Н. С. Шалімова, доктор економічних наук, професор
Н. В. Якименко-Терещенко, доктор економічних наук, професор

Іноземні члени редакційної колегії:

Аміт Кумар, доктор фінансів, доцент (м. Лакнау, Індія)
Ян Польцин, доктор економічних наук, професор (м. Піла, Польща)

Технічний редактор: О. В. Петрова
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України
в галузі економічних наук (Категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України
від 17 березня 2020 року № 409 (Додаток № 1).
Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;
072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент;
075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
292 – Міжнародні економічні відносини.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади
дозволено лише за згодою автора і редакції.

При передрукуванні посилання на журнал "Держава та регіони.
Серія: Економіка та підприємництво" обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає
за фактичні помилки, яких він припустився.

Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати
авторські оригінали, в тому числі змінювати назву та рубрикацію.
В статтю можуть вноситися зміни редакційного характеру
без згоди автора (авторів).

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України про державну
реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
Серія KB No 14178-3149 PR від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України
про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
24.02.2021 р., протокол № 6

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б.
Телефон: +38 (099) 273 83 99

Електронна пошта:

editor@econom.stateandregions.zp.ua

Офіційний сайт:

www.econom.stateandregions.zp.ua

Підписано до друку 26.02.2021
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 0321/99.

Статті у виданні перевірені
на наявність плагіату за допомогою
програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
69002, Україна, м. Запоріжжя,
вул. Олександрівська, 84, оф. 414
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

ISSN 1814-1161 (Print)
ISSN 2707-0719 (Online)

© Класичний приватний університет, 2021

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Краус Н.М., Краус К.М., Марченко О.В.

НАВИЧКИ ТА КОМПЕТЕНЦІЇ, ЩО ПРОДУКУЮТЬСЯ НАВЧАЛЬНИМ КУРСОМ
«ЦИФРОВЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО» В УНІВЕРСИТЕТІ 5.0..... 6

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Богородицька Г.Є., Гриценко А.В., Філоненко А.В.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИТЕЙЛУ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....12

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Джадан І.М.

НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТЬОГО ТА НАУКОВОГО СКЛАДНИКІВ
МАРКЕТИНГОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....17

Крутько М.А., Романащенко М.О., Романащенко І.О.

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ..... 24

Поснова Т.В.

ОЦІНКА ВПЛИВУ КРЕАТИВНОГО ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ
НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ..... 29

Yasynska Nadiia, Romaniuta Valeriia

FEATURES OF ELECTRONIC PUBLIC PROCUREMENT DURING COVID-19..... 37

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Багорка М.О., Кадирус І.Г.

УПРОВАДЖЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ УПРАВЛІННЯ
В ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... 42

Балан В.Г.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ НЕЧІТКОГО МОДЕЛЮВАННЯ
У СТРАТЕГІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ..... 48

Вецелура Н.В., Смагло Н.В.

ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА
З ПОЗИЦІЙ СТРАТЕГІЧНОГО КОНТЕКСТУ.....57

Корецька О.В.

ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ БЕЗПЕЦІ
ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 65

Майнка Марсель Курт

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ
СИСТЕМО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ
ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....69

<i>Naumenko Mariya</i> ORGANIZATION OF PROCUREMENT OF GOODS, WORKS AND SERVICES FOR UNITS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE.....	74
<i>Табенська О.І.</i> ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	79

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

<i>Тонкошкур М.В., Рябев А.А., Кравцова С.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ПОСЛУГ.....	86
---	----

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>Гнидюк І.В., Юренко А.О.</i> БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	94
<i>Дятлова Ю.В., Дятлова В.В., Солошенко Т.І.</i> СТРАТЕГІЧНИЙ РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	99
<i>Шаповал О.А.</i> УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМИ РИЗИКАМИ.....	105
<i>Колодізев О.М., Колодізева Т.О.</i> УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	109
<i>Котеленець А.М.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ГАРМОНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ.....	115

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Kraus Nataliia, Kraus Kateryna, Marchenko Oleksandr

SKILLS AND COMPETENCIES PRODUCED BY THE TRAINING COURSE «DIGITAL ENTREPRENEURSHIP» AT UNIVERSITY 5.0.....	6
--	---

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Bogorodicka Anna, Grisenko Anton, Filonenko Alena

RETAIL DEVELOPMENT TRENDS: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE.....	12
---	----

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Dzhadan Iryna

RESEARCH TRENDS OF EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ELEMENTS OF MARKETING SUPPORT IN THE NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY	17
--	----

Krutko Marharyta, Romanashenko Maryna, Romanashenko Iryna

THE ROLE OF INNOVATION AND INVESTMENT PROCESSES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY OF UKRAINE.....	24
--	----

Posnova Tetiana

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF CREATIVE HUMAN CAPITAL ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE.....	29
--	----

Yasynska Nadiia, Romaniuta Valeriia

FEATURES OF ELECTRONIC PUBLIC PROCUREMENT DURING COVID-19.....	37
--	----

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Bahorka Mariia, Kadyrus Iryna

INTRODUCTION OF THE MARKETING CONCEPT OF MANAGEMENT INTO PRACTICAL ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	42
---	----

Balan Valeriy

FUZZY MODELING TOOLKIT IN STRATEGIC ENTERPRISE MANAGEMENT.....	48
--	----

Vecepura Natalia, Smaglo Nadezhda

INCREASING THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE ENTERPRISE FROM THE POSITION OF STRATEGIC CONTEXT.....	57
---	----

Koretska Olga

THREATS TO FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY AND WAYS TO ELIMINATE THEM AT PORT ENTERPRISES	65
--	----

Mainka Marcel Kurt

FORECASTING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE APPLICATION OF SYSTEMIC FUNCTIONAL APPROACH IN THE MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION ENTERPRISES.....	69
---	----

Naumenko Mariya

ORGANIZATION OF PROCUREMENT OF GOODS, WORKS AND SERVICES FOR UNITS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE.....	74
---	----

Tabenska Oksana

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP.....79

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Tonkoshkur Maksym, Ryabev Anton, Kravtsova Sofiia

FEATURES OF QUALITY MANAGEMENT OF SANATORIUM SERVICES.....86

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Hnydiuk Inna, Yurenko Alina

BUDGET SECURITY AS AN INTEGRAL COMPONENT
OF THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE.....94

Diatlova Yuliia, Diatlova Valentyna, Soloshenko Tetiana

STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE BANKING SECTOR
IN THE CONTEXT OF THE STATE ECONOMIC POLICY99

Shapoval Olena

BUDGET RISK MANAGEMENT.....105

Kolodiziev Oleh, Kolodizieva Tetiana

CURRENT ASSETS MANAGEMENT OF THE LOGISTICS SYSTEM
OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE.....109

Kotelenets Anastasiia

PROSPECTS OF HARMONIZATION OF SOCIO-ECONOMIC INTERESTS
OF LAND RELATIONS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE.....115

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК (37.03:378.16):(65+681.5)+378.4

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-1>

Краус Н.М.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та економіки
Київського університету імені Бориса Грінченка

Краус К.М.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління
Київського університету імені Бориса Грінченка

Марченко О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і логістики
Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Kraus Nataliia

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Finance and Economics
Borys Grinchenko Kyiv University

Kraus Kateryna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Management
Borys Grinchenko Kyiv University

Marchenko Oleksandr

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management and Logistics
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

НАВИЧКИ ТА КОМПЕТЕНЦІЇ, ЩО ПРОДУКУЮТЬСЯ НАВЧАЛЬНИМ КУРСОМ «ЦИФРОВЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО» В УНІВЕРСИТЕТІ 5.0

SKILLS AND COMPETENCIES PRODUCED BY THE TRAINING COURSE «DIGITAL ENTREPRENEURSHIP» AT UNIVERSITY 5.0

У статті обґрунтовано професійні гнучкі/м'які навички цифрового фахівця-практика, що отримує знання за навчальним курсом із цифрового підприємництва в Університеті 5.0. Зміст цифрової компетентності обґрунтовано з позиції вміння спілкуватися, комунікувати і взаємодіяти через використання цифрових технологій у рамках ефективно працюючої екосистеми Університету 5.0. Цифрову грамотність представлено як уміння шукати, фільтрувати різного роду інформацію та цифровий контент; оцінювати цифрові дані, вміти їх використовувати та управляти ними. Розглянуто завдання, що ставляться перед курсом «Цифрове підприємництво» та потребують вирішення з метою поліпшення змісту підготовки студентів економічних спеціальностей в Університеті 5.0. Охарактеризовано віртуально-реальний зріз цифрового кубічного простору інституту креативного фахівця із цифрового

підприємництва. Запропоновано авторське визначення змісту категорій «навчання цифрового підприємства», «Університет 5.0».

Ключові слова: цифрове підприємництво, цифрові компетенції, цифрові навички, навчання цифрового підприємства, Університет 5.0.

В статье обоснованы профессиональные гибкие/мягкие навыки цифрового специалиста-практика, которые он получает в результате обучения по курсу цифрового предпринимательства в Университете 5.0. Содержание цифровой компетентности обосновано с точки зрения умения общаться, коммуницировать и взаимодействовать с помощью использования цифровых технологий в рамках эффективно работающей экосистемы Университета 5.0. Цифровая грамотность представлена как умение искать, фильтровать разного рода информацию и цифровой контент; оценивать цифровые данные, уметь их использовать и управлять ими. Рассмотрены задачи, которые ставятся перед курсом «Цифровое предпринимательство» и требуют решения с целью улучшения содержания подготовки студентов экономических специальностей в Университете 5.0. Охарактеризован виртуально-реальный срез цифрового кубического пространства института креативного специалиста по цифровому предпринимательству. Предложено авторское определение содержания категорий «обучение цифровому предпринимательству», «Университет 5.0».

Ключевые слова: цифровое предпринимательство, цифровые компетенции, цифровые навыки, обучение цифровому предпринимательству, Университет 5.0.

The article substantiates the professional flexible/soft skills of digital practitioner who acquires knowledge in the course of digital entrepreneurship at University 5.0. These skills include: the ability to communicate effectively with others; emotional intelligence (expression of emotions, interpersonal relationships, emotion management, assertiveness, social awareness, adaptability, self-motivation, happiness, optimism, self-esteem, emotion control, impulse control, stress resistance, empathy, emotion perception); time management; flexibility and creativity; coping with stress. The content of digital competence is justified from the standpoint of the ability to communicate and interact through the use of digital technologies within the effective ecosystem of University 5.0. Digital literacy is presented as the ability to search, filter various kinds of information and digital content; evaluate digital data, the ability to use and manage it. The tasks set before the course "Digital Entrepreneurship" and need to be solved in order to improve the content of training students of economic specialties at University 5.0 are considered. The virtual-real slice of digital cubic space of the institute of creative specialist in digital entrepreneurship is characterized. Digital competence, which is considered in the article, covers a number of structural components that must be possessed and able to operate a future specialist in digital entrepreneurship, as a result of successful implementation in practice of a training course in digital entrepreneurship. Digital competence includes confident, critical and responsible use and interaction with digital technologies for learning, work and participation in Society 5.0. Author's definite content of the categories "teaching digital entrepreneurship" is offered; "University 5.0" which is proposed to mean a research educational institution (institute), whose activities are based on the use of: advanced digital technologies at the stage of training "digital specialists" which will be "at the exit" inherent in hyperintelligence, hyperknowledge, hyperinformation, hypercommunication, professionals, which will implement the formation and development of Industry X.0; namely, high advanced technologies that accelerate the development of science and technology while pursuing the goal of new quality of life and high level of welfare of society.

Keywords: digital entrepreneurship, digital competencies, digital skills, teaching digital entrepreneurship, University 5.0.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Формування в системі освіти інституту навчання цифрового підприємництва пролягає через становлення новітнього ландшафту інноваторів шляхом так званого відцифрування індивідуумів, а саме їхніх знань та набуття ними низки цифрових компетенцій, навиків і навичок. У ХХІ ст. це стало типовим та популярним трендом у світовому інституті освіти, як «майданчика» для навчання цифрового підприємництва та формування цифрових індивідуумів, новаторів-менторів, інноваторів, цифрових викладачів із різною галузевою приналежністю/спеціалізацією.

Нові характеристики цифрового підприємництва в Університеті 5.0 вимагають перейти від культу ефективності й раціональності до перенесення акцентів на відкритість, демократизацію, соціологізацію, інноватизацію, креативність організаційних процесів, нерівноважність та нелінійність управлінських

ієрархічних ланцюгів, непередбачуваність і різноманітність траєкторій розвитку суб'єктів господарювання різних рівнів агрегації. Саме навчальний курс із цифрового підприємництва, який можна реалізувати в Університеті 5.0, покликаний виправдати ті нові очікування для бізнесу та економік загалом, що мають місце в сучасних умовах віртуальної реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Із дослідженнями загальних аспектів досліджень та розробок у секторі вищої освіти, економічним змістом освіти покоління цифрових людей в умовах функціонування інноваційно-підприємницьких університетів і проблемами адаптації сучасної освіти до запитів інноваційного підприємства і цифрового бізнесу пов'язані імена Н. Андрусак [1], І. Брітченка [2], Л. Болдиревої [3], В. Гройсмана, О. Голобородька [4; 5], М. Згуровського, О. Криворучко [6], Н. Краус, К. Краус [7; 8], П. Леоненка [9], О. Манжури [10–12], О. Марченка [13–14] та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Водночас значна кількість проблем, таких як модель цифрової трансформації інституту освіти в Україні, зміст компетенцій, які можуть бути притаманні інституту креативного фахівця із цифрового підприємництва в результаті навчання за освітнім курсом «Цифрове підприємництво», й загалом розкриття особливостей професійних гнучких/м'яких навичок цифрового фахівця-практика, що отримує знання за освітнім курсом із цифрового підприємництва в Університеті 5.0, залишаються недостатньо розкритими. До того ж відсутнє чітке трактування категоріального ряду, що супроводжує розкриття змісту понять «Університет 5.0» та «навчання цифрового підприємництва».

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є авторське представлення змісту актуальних гнучких навичок цифрового фахівця-практика та представлення їхніх характерних особливостей. До завдань наукового дослідження належать необхідність визначення цифрових компетенцій, що наповнюють «цифрову людину»; надання авторського розуміння економічних категорій «Університет 5.0» і «навчання цифрового підприємництва»; виявлення завдань, що ставляться перед курсом «Цифрове підприємництво» та потребують вирішення з метою поліпшення змісту підготовки студентів економічних спеціальностей в Університеті 5.0.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Створення якісного змісту навчання цифрового підприємництва потребує освітньої політики, яка уможливила б становлення та розвиток інституту креативності, що можна реалізувати лише в новому поколінні університетів, а саме в Університеті 5.0. Варто «вирощувати» цифрові навички, котрі вкрай потрібні для вирішення проблем цифрового підприємництва і комплексного мислення, що сьогодні потребує сучасний бізнес. Міждисциплінарний підхід, який передбачає дослідження і використання на практиці (система STEM), та ключові високоефективні технології (KET) мають усі можливості позитивно вплинути на зміни в частині розв'язання національних суспільних проблем швидкого набуття новітніх компетенцій із цифрового підприємництва.

Сучасне молоде покоління досить легко навчається формувати цифрові навички, що передаються за допомогою нових освітніх технологій. На цій основі вибудовується одночасне навчання науки та мистецтва, а також створюються технологічні платформи, на яких науковці, освітяни, дослідники і технологи співпрацюють із дизайнерами, маркетологами, економістами, аудиторами, банківськими працівниками, державними службовцями.

У рамках розкриття головної ідеї статті варто дати визначення *Університету 5.0*, під яким ми пропонуємо розуміти *науково-дослідну освітню установу (інститут), діяльність якої заснована на використанні: передових цифрових технологій на етапі підготовки «цифрових спеціалістів», яким «на виході» будуть притаманні гіперінтелект, гіперзнання, гіперінформація, гіперкомунікація, професіонали, які*

реалізовуватимуть становлення й розвиток Індустрії Х.0, та саме високих передових технологій, що забезпечують пришвидшення розвитку науки і техніки, переслідуючи мету нової якості життя й високого рівня добробуту суспільства.

Навчання цифрового підприємництва трактуємо як освітню діяльність, у котрій цифрові технології комплексно застосовуються в усіх процесах здобуття навичок та набуття компетенцій в частинні вміння відцифрування бізнес-процесів, а саме в ході навчання, адміністрування освіти, планування та прогнозування підприємницької діяльності за допомогою цифровізації та віртуальної реальності тощо.

Ключові навички, що створюються навчальним курсом цифрового підприємництва, можуть набуватися в рамках саме ефективного функціонування Університету 5.0. Тож ми переконані, що варто зосередитися саме на становленні нових цифрових компетенцій, відносин, культури, здібностей, мисленнях та баченнях (рис. 1).

За аналогією побудови всім відомого кубіка Рубіка («Магічний куб» угорського скульптора Ерньо Рубіка) вважаємо, що пришвидшене формування у здобувача саме знань із цифрового підприємництва можливе за умов досягнення одночасних парних гармонійних взаємовідносин «цифрова наука – цифрова освіта», «цифрові правила – цифрові традиції», «цифрові навички – цифрова зрілість», «цифрова ментальність – цифрове суспільство», «цифровий інтелект – цифрова якість», «цифрова культура – цифрові компетентності» (одержання квадрата граней кубіка одного кольору і розміру) [1, с. 98, 100]. Цифрову компетентність варто розглядати й як уміння спілкуватися, комунікувати і взаємодіяти через використання цифрових технологій у рамках ефективно працюючої екосистеми Університету 5.0. Цифрову грамотність – як уміння шукати, фільтрувати різного роду інформацію та цифровий контент; оцінювати цифрові дані, вміння їх використовувати та управляти ними.

Переконані, що цього можливо швидко досягнути за рахунок якісних офіційно працюючих інституцій освіти, до яких ми відносимо цифрові правила, цифровий порядок, цифрову інформацію та цифрову науку, що представлені у віртуально-реальному зрізі як складові структурні елементи цифрового кубічного простору інституту креативного фахівця із цифрового підприємництва на рис. 1. Окрім того, ми повинні розвивати технологічні та науково-дослідні інноваційні платформи [2, с. 454], переслідуючи мету об'єднання ресурсів заради набуття технічних, комунікативних та цифрових навичок. Навчальне місце та робоче середовище студента, дослідника, аспіранта також робить відчутний внесок у створення цифрових цінностей підприємця.

До того ж не буде помилкою вважати, що «головну скрипку» у формуванні фахівця із цифрового підприємництва та креативного індивідуума відіграють неофіційні інституції освітньої системи. До них ми пропонуємо відносити цифрову ментальність, цифрове сприйняття, цифрове мислення, цифрове бачення, цифрові традиції, цифрові цінності (рис. 1). Нам, освітянам, науковцям, за підтримки уряду і різного роду громадських організацій та державних освітніх

установ, недержавних закладів освіти потрібно розвивати здатність (адаптивність) та інтерес до навчання протягом усього життя, що й визначить прискорене становлення цифрового підприємництва в Суспільстві 5.0 (рис. 1), для якого будуть характерними цифрові відносини із цифровою якістю. Переконані, що участь у постійній професійній підготовці креативної молоді, яка навчається цифрового підприємництва, потрібно зробити привабливішою та цікавішою. Держава в особі уряду повинна виступати модератором між різного роду економічними суб'єктами, наприклад залучати компанії, заклади вищої освіти та організаторів професійної підготовки, щоб забезпечити розвиток затребуваних цифрових навиків [3, с. 7; 8, с. 213].

Ми вважаємо за потрібне зазначити, що становлення цифрового підприємництва в економіці та якісне функціонування цифрових суб'єктів господарювання можливі в рамках роботи ланцюга типу «цифрова ідентифікація – цифровий саморозвиток – цифрові ініціативи» (рис. 1).

Серед компетенцій, які є базовими для всіх без винятку здобувачів освіти із цифрового підприємництва, є: грамотність; мовна компетентність; математична компетентність і компетентність у наукових технологіях, інженерії; цифрова компетентність; особистісна, соціальна та навчальна компетентність; громадянська компетентність; компетентність культурної обізнаності та самовираження [10, с. 185; 12, с. 136; 13; 14].

Цифрова компетенція має низку структурних складників, якими повинен володіти та вміти оперувати майбутній фахівець із цифрового підприємництва в результаті успішної реалізації на практиці навчального курсу з цифрового підприємництва. Зміст професійних гнучких/м'яких навичок цифрового фахівця-практика в царині підприємництва подано в табл. 1. Окрім того, ми переконані, що *цифровий підприємець має мати свій дизайн мислення, бути креативним менеджером, бо в найближчій перспективі рутинну роботу передадуть роботам, а головна – людська – цінність полягатиме в генерації нових та різкого підйому творчого ресурсу людини. Важливою умовою професійної якісної характеристики цифрового підприємця в сучасних віртуально-реальних умовах господарювання залишається й надалі здатність навчитися професійно використовувати свій емоційний інтелект.*

Особи, що володіють цифровими компетенціями з підприємництва, повинні розуміти загальні принципи, механізми та логіку, що лежить в основі цифрових технологій, які розвиваються, а також знати особливості функціонування й використання різних пристроїв, програм і мереж.

Цифрова компетентність включає у себе впевнене, критичне та відповідальне використання і взаємодію із цифровими технологіями для навчання, роботи й участі у Суспільстві 5.0. Індивідууми мають

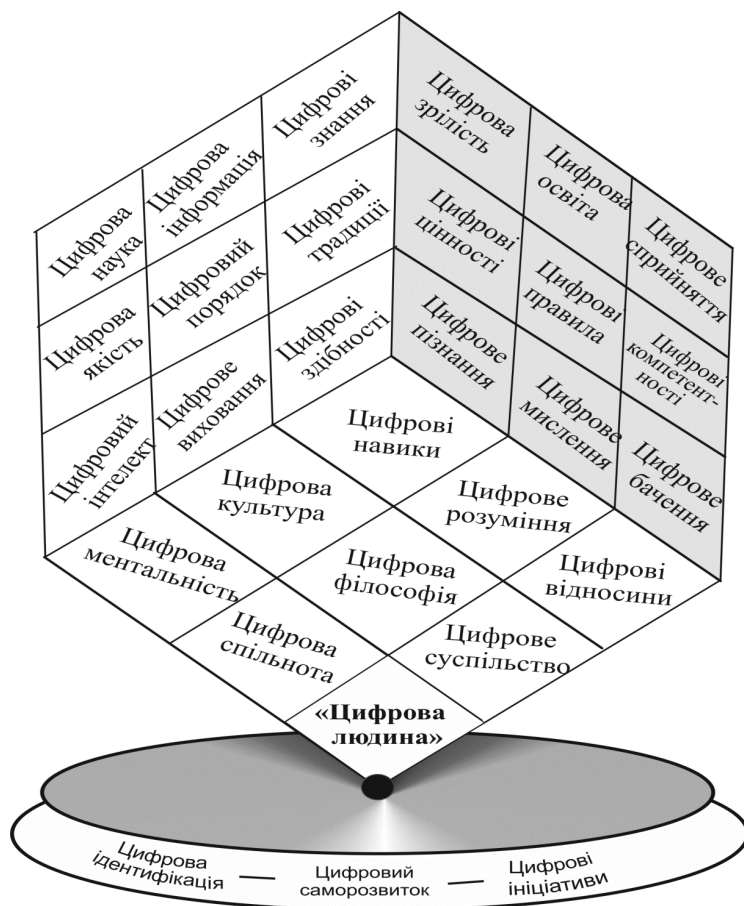

Рис. 1. Віртуально-реальний зріз цифрового кубічного простору інституту креативного фахівця із цифрового підприємництва

Джерело: розробка авторів

розуміти, як цифрові технології можуть підтримувати комунікацію, творчість та інноваційність, усвідомлювати їхні можливості, обмеження, наслідки і ризики.

Очікується, що компетенції, якими оволодіває індивідуум у ході навчання цифрового підприємництва, маючи фундаментальні знання, такі: вміння вчитися; критичне мислення; креативність; кмітливість; співробітництво; цілеспрямованість; емпатія; системне мислення; комунікабельність; вибір пріоритетів; гнучкість; командна робота; спілкування; ділові навички; фільтрація інформації; уміння ставити цілі.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. У підсумку зазначимо, що основна ціль, яку переслідують у ході навчання цифрового підприємництва в Університеті 5.0, розкритися може лише через реалізацію низки питань, що потребують нагального, оперативного, розгорнутого, практичного вирішення, а саме:

- для чого навчати? (відповідь – для нових цифрових компетенцій та вмінь);
- чому навчати? (відповідь – сучасному контенту);
- як учити? (відповідь – ефективним цифровим технологіям);
- де навчати? (відповідь – у новому просторі, новій доповненій реальності);
- хто має навчати? (відповідь – учителі-коучі, ментори, викладачі-практики з цифрового підприємництва);

Професійні гнучкі/м'які навички цифрового фахівця-практика, що отримує знання за навчальним курсом із цифрового підприємництва в Університеті 5.0

Гнучкі/м'які навички	Що варто робити, щоб досягнути/набути потрібних навичок?
<i>Вміння ефективно комунікувати з тими, хто вас оточує</i>	Навчитися визнавати свої помилки, якщо дійсно їх припустилися; не дозволяйте емоціям брати верх, зокрема в діловому листуванні; навчитися давати конструктивний зворотний зв'язок: фідбек має бути заснований на фактах і робочих моментах, слід уникати оцінок особистості; уникати в спілкуванні натяків, пасивної агресії, припиняти маніпуляції, уникати знецінення.
<i>Емоційний інтелект (вираження емоцій, міжособистісні відносини, управління емоціями, асертивність, соціальне усвідомлення, адаптивність, самомотивація, щастя, оптимізм, самооцінка, контроль над емоціями, контроль імпульсів, стресостійкість, співпереживання, прийняття емоцій)</i>	Згідно з трактуванням Клода Штайнера, «емоційний інтелект – це здатність людини усвідомлювати емоцію, генерувати її так, щоб задіяти мислення, знаходити порозуміння емоцій і того, що вони означають, керувати ними так, щоб сприяти своєму емоційному й інтелектуальному розвитку». Емоційний інтелект допомагає людині адаптуватися в навколишньому середовищі і знаходити спільну мову з іншими людьми. Він проявляється як щодо себе, так і в спілкуванні з оточуючими. Гнів, сум, страх та радість – це базові емоції, які допомагають вирішити проблему тут і зараз, інші, як-от тривога або почуття провини, – допоміжні. Тому важливо навчитися розпізнавати базову емоцію і визначати причину, що її викликала. Варто пам'ятати, що: страх з'являється через брак інформації; гнів – через порушення особистісних кордонів; смуток – через втрату; радість – у результаті задоволення потреб. Знайти причину виникнення емоцій допоможе щоденник емоцій. Потрібно спробувати протягом місяця фіксувати і відслідковувати свої почуття й емоції за схемою: дата і час; подія; почуття; причина, з якої виникло почуття; дії, які можна вчинити; наскільки сильним було почуття за шкалою від 1 до 10; тілесні відчуття, які випробували разом із почуттям. Для того щоб навчитися розпізнавати, які емоції стоять за тілесними реакціями, можна зробити таке: у моменти, коли людина знає, що за емоція переживається, слід записувати в щоденник фізичні відчуття, які її супроводжують. У майбутньому, відчувши щось схоже, індивідуум зможе порівняти свою тілесну реакцію і розпізнати почуття, яке за нею приховане. Щоб «прокачати» взаємодію з оточуючими, розвивайте емпатію – уміння співпереживати, розуміти почуття іншої людини. Кожному хочеться бути почутим і прийнятим оточуючими, навчитися бачити співрозмовника, зчитувати його стан.
<i>Тайм-менеджмент</i>	Утримувати баланс у всіх сферах життя дає змогу чітко планування: не варто сподіватися на пам'ять. Потрібно записувати плани на день, рік і кілька років наперед. Під час планування спочатку доречно виділяти час для відпочинку, а потім уже розписуйте всі інші справи.
<i>Гнучкість і креативність</i>	Пошук нових підходів до вирішення рутинних завдань.
<i>Протистояння стресу</i>	Опанування нових технік, які допомагають у боротьбі зі стресом. Набуття навичок саморегуляції, які допоможуть знизити негативний вплив стресу на організм у цілому.

Джерело: розробка авторів

– як фінансувати? (відповідь – адекватно результатам);

– який кінцевий результат? (відповідь – висока «вартість» випускника на ринку праці, фахівець із високою якістю компетенцій і навиків із цифрового підприємництва).

Керуючись низкою актуальних до вирішення питань, на яких ми спробували загострити увагу в даній статті, залишаємося переконаними, що все ж важливо провести в майбутньому дослідження, спрямовані на розроблення «дорожньої карти» швидкого та ефективного впровадження в освітній процес навчального курсу «Цифрове підприємництво», щоб за допомогою нього підвищити якість підготовки спеціалістів за економічним фахом, на які є запит бізнесу, з метою становлення Індустрії X.0 в Україні.

Бібліографічний список:

1. Andrusiak, N.O. and Kraus, N.M., Kraus, K.M. Digital Cubic Space as a New Economic Augmented Reality. *Sci. innov.* 2020. V. 16. № 3. P. 92–105. URL: <https://doi.org/10.15407/scine16.03.092>
2. Britchenko, I., Kraus, N., Kraus, K. University innovative hubs as points of growth of industrial parks of Ukraine.

Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики. 2019. № 4(31). С. 448–456.

3. Болдирева Л.М., Краус Н.М., Краус К.М. Цифрові компетенції в сфері вищої освіти: задум, реалізація, результат. *Держава та регіон. Серія «Економіка та підприємництво».* 2019. № 1(106). С. 4–9.
4. Голобородько О.П., Краус Н.М., Краус К.М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка.* 2018. № 1. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (дата звернення: 11.05.2018).
5. Голобородько О.П., Краус Н.М., Краус К.М. Діагностика впливу R&D сектора вищої освіти на інновації підприємств в Україні. *Ефективна економіка.* 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6817> (дата звернення: 05.01.2020).
6. Криворучко О.С., Краус Н.М., Краус К.М. Віртуальна реальність національного інформаційно-інноваційного простору. *Економіка та суспільство.* 2018. № 14. С. 22–35. URL: <http://economyand.society.in.ua> (дата звернення: 14.01.2021).
7. Краус Н.М., Краус К.М. Які зміни несе в собі Індустрія 4.0 для економіки та виробництва? *Формування ринкових відносин в Україні.* 2018. № 9(208). С. 128–136.
8. Краус Н.М., Краус К.М. Цифровізація в умовах інституційної трансформації економіки: базові складові та

- інструменти цифрових технологій. *Інтелект ХХІ століття*. 2018. № 1. С. 211–214.
9. Леоненко П.М., Краус Н.М., Краус К.М. Дослідження і розробки у секторі вищої освіти: глобальні та національні тенденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. Вип. 17. Ч. 1. С. 140–144.
 10. Манжура О.В., Краус Н.М., Краус К.М. Економічна професійна освіта покоління цифрових людей в умовах функціонування інноваційно-підприємницьких університетів. *Бізнес Інформ*. 2020. № 3. С. 182–191. URL: https://www.business-inform.net/article/?year=2020&abstract=2020_3_0_182_191 (дата звернення: 07.01.2021). DOI: 10.32983/2222-4459-2020-3-182-191
 11. Манжура О.В., Краус Н.М., Краус К.М. Наукові дослідження та інноваційні розробки у секторі вищої освіти. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 17–28. URL: <http://www.global-national.in.ua/issue-21-2018> (дата звернення: 05.01.2021).
 12. Манжура О.В., Краус Н.М., Краус К.М. Професії майбутнього у віртуальній реальності інноваційно-цифрового простору. *Бізнес Інформ*. 2018. № 1. С. 132–138.
 13. Марченко О.В., Краус Н.М., Краус К.М. Інноваційне підприємництво і цифровий бізнес: науково-економічна фіча розвитку та зміни в управлінні. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7779> (дата звернення: 10.01.2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.4.8
 14. Kraus, N., Kraus, K., and Marchenko, O. The impact of servation on the results of economic digital entrepreneurship activities. *Ukraine in the context of global and national modern servisation processes and digital economy* : monograph. Praha : OKTAN PRINT, 2020. P. 81–91. URL: <https://doi.org/10.46489/UITCOG0909>
- References:**
1. Andrusiak, N.O. and Kraus, N.M., Kraus, K.M. (2020). "Digital Cubic Space as a New Economic Augmented Reality". *Sci. innov.*, V. 16, no. 3, pp. 92–105. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine16.03.092>
 2. Britchenko, I., Kraus, N., Kraus, K. (2019). "University innovative hubs as points of growth of industrial parks of Ukraine". *Finansovo-kredytna diialnist: problem teorii i praktyky*, no. 4(31), pp. 448–456.
 3. Boldyreva, L.M., Kraus, N.M., Kraus, K.M. (2019). "Digital competencies in the field of higher education: design, implementation, result". *Derzhava ta rehion. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, no. 1(106), pp. 4–9.
 4. Holoborodko, O.P., Kraus, N.M., Kraus, K.M. (2018). "Tsyfrova ekonomika: trendy ta perspektyvy avanharnoho harakteru rozvytku". *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 1. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (accessed 11 May 2018).
 5. Holoborodko, O.P., Kraus, N.M., Kraus, K.M. (2019). "Diagnosis of the impact of higher education R&D on enterprise innovation in Ukraine". *Efektivna ekonomika*, vol. 1. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6817> (accessed 5 Jan 2020).
 6. Kryvoruchko, O.S., Kraus, N.M., Kraus, K.M. (2018). "Virtualna realnist natsionalnoho informatsiino-innovatsiinoho prostoru". *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 14. pp. 22–35. Available at: <http://economyand.society.in.ua> (accessed 14 Jan 2021).
 7. Kraus, N.M., Kraus, K.M. (2018). What changes does Industry 4.0 bring to the economy and production? *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 9(208), pp. 128–136.
 8. Kraus, N.M., Kraus, K.M. (2018). "Digitalization in the context of the institutional transformation of the economy: the basic components and tools of digital technologies". *Intellect of the XXI century*, no. 1, pp. 211–214.
 9. Leonenko, P.M., Kraus, N.M., Kraus, K.M. (2018). "Research and development in the higher education sector: global and national trends". *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 17, p. 1, pp. 140–144.
 10. Manzhura, O.V., Kraus, N.M., Kraus, K.M. (2020). "Economic professional education of the generation of digital people in the conditions of functioning of innovative and entrepreneurial universities". *BIZNES INFORM*, no. 3, pp. 182–191. Available at: https://www.business-inform.net/article/?year=2020&abstract=2020_3_0_182_191 (accessed 07 Jan 2021). DOI: 10.32983/2222-4459-2020-3-182-191
 11. Manzhura, O.V., Kraus, N.M., and Kraus, K.M. (2018). "Research and innovation in the higher education sector". *Hlobalni ta natsionalni problem ekonomiky*, no. 21, pp. 17–28. Available at: <http://www.global-national.in.ua/issue-21-2018> (accessed 05 Jan 2021).
 12. Manzhura, O.V., Kraus, N.M., and Kraus, K.M. (2019). "The professions of the future in the virtual reality of the innovation-digital space". *BIZNES INFORM*, vol. 1, pp. 132–138.
 13. Marchenko, O., Kraus, N., Kraus, K., (2020). "Innovative entrepreneurship and digital business: scientific and economic features of development and changes in management". *Efektivna ekonomika*, no. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7779> (accessed 10 Jan 2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.4.8
 14. Kraus, N., Kraus, K., Marchenko, O. (2020). "The impact of servation on the results of economic digital entrepreneurship activities". *Ukraine in the context of global and national modern servisation processes and digital economy*: monograph. Praha: OKTAN PRINT, 265 p. (pp. 81–91). DOI: <https://doi.org/10.46489/UITCOG0909>

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 658.87:339.162.3

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-2>

Богородицька Г.Є.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро

Гриценко А.В.

кандидат економічних наук,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро

Філоненко А.В.

студентка
Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро

Bogorodicka Anna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
University Custom and Finance, Dnipro

Grisenko Anton

Candidate of Economic Sciences,
University Custom and Finance, Dnipro

Filonenko Alena

Student,
University Custom and Finance, Dnipro

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИТЕЙЛУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

RETAIL DEVELOPMENT TRENDS: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Статтю присвячено сучасному явищу роздрібно́ї торгівлі, або ритейлу. Надано короткий огляд праць, присвячених проблемам роздрібно́ї торгівлі як у світі, так і в Україні. Розглянуто основні тенденції розвитку ритейлу. Проаналізовано особливості впливу на розвиток ритейлу такого нового виклику, як пандемія COVID-19, в Україні та за кордоном. Установлено, що через пандемію споживачі стали більш гнучкими під час вибору різних каналів покупки (онлайн, офлайн), а тому набувають актуальності інтегровані послуги та зручний процес покупки незалежно від вибраного каналу. Виділено основні тенденції розвитку роздрібно́ї торгівлі: омніканальність, діджиталізація ринку, персоналізація, кобрендинг, екологізація та соціальна відповідальність ритейл-бізнесу, його прозорість та створення однієї платформи управління бізнесом, що включатиме систему ІТ-рішень та засобів автоматизації бізнес-операцій.

Ключові слова: ритейл, роздрібна торгівля, діджиталізація, бізнес-моделі, персоналізація, омніканальність.

Статья посвящена такому современному явлению, как розничная торговля, или ритейл. Дан короткий обзор работ, посвященных проблемам розничной торговли как в мире, так и в Украине. Рассмотрены основные тенденции развития ритейла. Проанализированы особенности влияния на развитие ритейла такого нового вызова, как пандемия COVID-19, в Украине и за рубежом. Установлено, что из-за пандемии потребители стали более гибкими при выборе каналов покупок (онлайн, офлайн), а потому приобретают актуальность интегрированные услуги и удобный процесс покупки независимо от выбранного канала. Выделены основные тенденции развития розничной торговли: омниканальность, диджитализация рынка, персонализация, кобрендинг, экологизация и социальная ответственность ритейл-бизнеса, его

прозрачність и создание одной платформы управления бизнесом, включая IT-решения и средства автоматизации бизнес-операций.

Ключевые слова: ритейл, розничная торговля, диджитализация, бизнес-модели, персонализация, омниканальность.

At the present time retail is one of field of native economy with high competition. Because on market subject feel constant pressure from internal and external economic factors, retail trader have to search new possibilities for busyness development to providing persistence and profit. That is why the future belong company which is react quickly to change and to integrate any new process to present busyness – model and using these model as basic for developing new strategies of development. To problem of research of retail development on basic of world company experience is dedicate many works of many foreign and native researches. In native scientific space the question of retail activities at Ukraine was considered, also problems of banking sectors retail was considered, the greates attentive was paid to question of influence of retail to world economic process. These problems were considered at native scientific publication. Unfortunately questions compression of retail at foreign system and at Ukraine do not consider yet. The main aim of these article is determination of main trend of native and foreign retail system in modern world pandemic condition. Basic progress of retail trends are considered in the article. The features of influence are analysed on development of retail of pandemic of COVID-19 in Ukraine and by a foreign country. It is set that through a pandemic consumers became more flexible at the choice of channel of purchase: on-line, офлайн, and that is why the integrated services and comfortable process of purchase acquire actuality regardless of select channel. Basic progress of retail business trends are distinguished: digital market, personalisation, cobrending ecologization and social responsibility retail - to business his transparency and creation of one platform of management business that will include the system of IT-decisions and facilities of automation of business-operations. So at present a day development of retail happened in condition of quick change and competitive conditions. It is not to be large net retail, it is necessary to work ahead of the curve, to watch after trends and make quick decisions.

Keywords: retail, retail business, digital market, business is models, personalisation, strategic development, innovation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні ритейл – один із секторів економіки з високою конкуренцією. Оскільки на суб'єктів ринку здійснюється постійний тиск внутрішніх та зовнішніх економічних чинників, ритейлери вимушені шукати нові можливості для розвитку бізнесу, зберігаючи його стійкість та прибутковість. Майбутнє належить тим компаніям, які швидко реагують на зміни та інтегрують будь-які нові процеси в існуючі бізнес-моделі або використовують їх як основу розроблення нових стратегій розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженню розвитку ритейлу на основі досвіду світових компаній присвячено роботи багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. У національному науковому просторі Я.М. Антонюк, І.М. Шиндировський [1] розглянули питання дії роздрібної мережі в Україні. А.Я. Кузнецова, Н.І. Козьмук та ін. [2] широко розглянули питання ритейлу у банківській галузі. Значна увага в національному науковому просторі також надається питанням впливу роздрібної торгівлі на світові економічні процеси. Ці питання також розглянуто у публікаціях Н.Л. Савицької та К.В. Палевич [3]. Але, на жаль, питання порівняння ритейлу за кордоном та в Україні розглянуто поки що не повно.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Головна мета статті полягає у з'ясуванні основних тенденцій розвитку вітчизняного та зарубіжного ритейлу в сучасних умовах пандемії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На роздрібну торгівлю впливають багато чинників: політична та економічна ситуація у світі, дохід споживачів, розвиток технологій, тому тренди в роз-

дрібній торгівлі постійно змінюються. Щоб виявити головні споживчі тренди, ритейлери проводять опитування та маркетингові дослідження. Це допомагає утримувати старих і залучати нових покупців.

Розвиток роздрібної торгівлі в Україні багато в чому залежить від ситуації в країні. Аналіз ринку товарів щоденного споживання показує, що люди намагаються скоротити кількість необов'язкових покупок до мінімуму. Зниження доходів впливає на купівельну спроможність. Сьогодні споживачі цілеспрямовано приходять у магазин у пошуках акцій. Понад 40% українських споживачів заявляють, що, прийшовши в магазин, шукають акційний товар. Темпи зростання роздрібного товарообігу в 2019 р. перевищили показники 2018 р., незважаючи на дестабілізаційні процеси, пов'язані з парламентськими та президентськими виборами [7].

Пандемія COVID-19 змінила позитивне сальдо розвитку ритейлу в Україні. У дослідженні, проведеному Colliers International, взяли участь 73 компанії, що працюють в Україні [7].

Близько 77% опитаних респондентів представляють український бізнес, 23% – міжнародні компанії, що працюють на українському ринку. Респонденти мають бізнес у сегментах «fashion», «побутова техніка та електроніка», «товари для будинку», «дитячі товари», «beauty-drogerie», «продовольчі супермаркети», «ресторани» і «оператори фуд-кортів» [7].

За даними дослідження, 55% компаній після першої хвилі пандемії навесні закрили свої двері для відвідувачів і почали працювати у форматі «точки видачі». Однак, за даними Colliers International, на ринку залишилися працювати близько 13% респондентів. Не такі важкі наслідки мали ритейлери, на яких не поширювалися жорсткі обмеження карантину: продовольчі супермаркети, магазини товарів щоденного споживання та гігієни, аптеки, зоомагазини [4].

За даними Trading Economics, із жовтня 2019 р. в Японії спостерігається різке падіння загального обсягу продажів у зв'язку з підвищенням податку на споживання з 8% до 10%, погіршення ситуації відбулося в березні 2020 р. через ситуацію з COVID-19 [6].

Варто зазначити, що 38% компаній в Україні під час пандемії активно почали розвивати онлайн-канали збуту. А понад 70% респондентів помітили збільшення онлайн-продажів протягом останніх двох місяців. Близько 40% компаній зазначили, що зростання онлайн-продажів протягом карантину становило майже 20%, при цьому 23% із них перевели роботу в онлайн уже після введення карантину [4].

Однак навіть на тлі пандемії 91% японців залишилися лояльними до звичних магазинів. «Лише 8% респондентів із березня 2020 р. спробували шопінг на нових сайтах», – зазначає McKinsey. У McKinsey з'ясували, що 93% ритейлерів Японії переглянули модель продажів на користь e-commerce. При цьому 63% готові продовжити працювати за такою схемою і після COVID-19 [7].

Таким чином, цифровізація та розквіт ІТ за останній рік допомагають досягати поставлених цілей і навіть створюють нову цінність для бізнесу в період економічної нестабільності, дають змогу підвищити ефективність торгових точок, освоїти нові канали продажів і залишатися успішними в умовах високої конкуренції та нестабільності ринку.

Хоча криза прискорила перехід на цифрові ресурси та розвинула сферу онлайн-продажів, очікується, що до 2024 р. більшість покупок усе ще буде відбуватися офлайн (78% порівняно з 22% покупок онлайн).

До 2024 р. 53% доходу від роздрібно́ї торгівлі отримуватимуть підприємства, бізнес-модель яких включає цифрові канали продажів. На ринках із розвиненим digital-маркетингом, наприклад у Великій Британії та США, на частку ритейлерів із цифровими каналами припадає дві третини загального доходу [5].

Сучасні технології все глибше проникають у систему ведення бізнесу та дають можливість отримати великий спектр стратегій розвитку бізнесу в сучасних умовах. Великі світові ритейлери вже інвестують мільярди доларів у дані технології. Наприклад, Amazon вкладає в них 12% від загальної виручки [10].

Отже, спираючись на зарубіжний та український досвід розвитку ритейлу, можна виділити такі основні тенденції розвитку роздрібно́ї торгівлі.

Як зазначають аналітики Axios, «основу ритейлу майбутнього складе гібридна модель, де офлайн- та онлайн-магазини співіснують на рівних» [10]. Злиття онлайн і офлайн – один з основних трендів розвитку сучасної роздрібно́ї торгівлі. Це дає змогу більш ефективно управляти асортиментом, збільшувати лояльність клієнтів і підвищувати якість сервісу.

Компанія Tele2 у 2018 р. замінила традиційні вітрини на digital-аналоги, тобто інтегрувала онлайн-платформу в роздрібну мережу. На touch-вітринах розміщено гаджети, поруч з якими розташовується екран, на якому можна подивитися детальну інформацію про продукт та реальні відгуки про нього в Інтернеті [8]. Тобто прямо в салоні клієнт може отримати зворотний зв'язок від мільйонів користувачів по всій країні і при цьому тримати реальний телефон у

руках і паралельно тестувати всі його функції. Основна ідея компанії полягає не просто в тому, щоб продати товар, а щоб клієнт після покупки повернувся за новою послугою або продуктом. У Tele2 для підвищення рівня сервісу в режимі онлайн можна проаналізувати зворотний зв'язок від клієнта (голосові бейджі). Бейджі дають змогу оцінити якість використуваних скриптів продавцем, що відповідають запитам клієнтів.

Таким чином, можна відразу ж визначити, що із запропонованого асортименту продуктів і послуг може бути цікаво клієнту, а також це дає можливість оцінити настрій клієнта та подальшу взаємодію з ним. Тут важливою особливістю є розвиток персоналізації в ритейлі.

Персоналізація сьогодні є логічною і невід'ємною частиною будь-якої бізнес-стратегії, заснованої на зборі даних про користувачів. І це відбувається як в онлайні, так і в офлайні. Тут важливо відзначити, що сучасний клієнт у принципі не готовий ділитися власними даними, а всі спроби проникнути в особисте життя закінчуються втратою довіри до компанії.

Сьогодні в ритейлі все ще практикують промоакції з подарунковими картками та бонусними сертифікатами, але на перше місце в зборі та аналізі даних «у реальному часі» виходять новітні технології.

Аналітика «у реальному часі» сприяє підвищенню якості обслуговування клієнтів. Окрім цього, сучасна персоналізація пов'язана з біометричними системами розпізнавання, що незабаром почне масово замінювати пластикові картки лояльності та платіжні картки. Одним із прикладів використання такої технології став експеримент «Ощадбанку» зі зняттям готівки або оплати з використанням біометричних даних клієнта [8].

Ми вже спостерігаємо інтерес до технології біометричної аутентифікації в сучасному ритейлі. На нашу думку, такі системи використовуватимуть під час збору даних для маркетингових кампаній та формування на основі них індивідуальних пропозицій клієнту. Із цією метою технологію вже успішно застосовують більше половини fashion-ритейлерів у Великобританії.

Діджиталізація ринку лягає в основу поняття омні-канальності як єдиного підходу до обслуговування клієнтів в єдиній точці контакту. Усе більше класичних ритейлерів в Україні відкривають свої власні Інтернет-магазини або виходять в онлайн через партнерів. Наприклад, окремий Інтернет-магазин в Україні запустив бренд Zara іспанського холдингу Inditex, раніше його приклад наслідували турецький бренд LC Waikiki, польська група LPP і великі українські гравці, такі як MD Fashion, Intertop та інші офлайн-мережі [9].

Яскрава тенденція останніх років – екологізація та соціальна відповідальність бізнесу, його прозорість.

Серед основних аспектів прозорості – контроль ланцюгів поставок, екологічне виробництво, захист прав людини і вкрай актуальне для українського ринку питання детінізації бізнесу. Сьогодні на українському ринку вже є позитивні зрушення: вибудована чітка позиція держави щодо фіскалізації торгівлі, прийняття законів про застосування PPO та детініза-

ції розрахунків. До того ж новий закон містить положення про так званий «кешбек» – можливість покупця поскаржитися до органів контролю на відсутність чека або його невідповідність вимогам й отримати грошову винагороду.

Кобрендинг як ще одна тенденція розвитку сучасного ритейлу стрімко набирає обертів. Колаборація – це спроба створити для клієнта більш комфортні умови. Так, у 2017 р. компанія Tele2 разом з ізраїльською мережею кав'ярень Sofix оголосила про старт співпраці в Російському регіоні і запустила спільну точку продажів [8]. Таким чином, партнерство дало змогу кожному скоротити витрати на будівництво та оренду торгових площ, збільшити кількість відвідувачів, а також підвищити ефективність бізнесу за рахунок створення унікального продукту на ринку.

Ефективність даної колаборації полягає у збільшенні виручки та продажів устаткування на 30%, а трафік відвідувачів порівняно з іншими digital-кав'ярнями збільшився в два рази [8].

Ритейл нині активно змінюється: швидка зміна конкурентного середовища, купівельних переваг, поява нових товарів, послуг та технологій, зміни в законодавстві. Усе це змушує бізнес постійно бути у фокусі і навіть передбачати деякі події, щоб володіти необхідними ресурсами для зміни IT-інфраструктури та бізнес-процесів. Тому зараз постає питання об'єднання системи IT-рішень та засобів автоматизації бізнес-операцій в єдину платформу управління бізнесом.

В основі платформи будуть мікросервісні технології. Вони дадуть змогу не просто контролювати та синхронізувати бізнес-процеси між собою, а й швидко змінювати або адаптувати їх до змін.

Подібний «конструктор» дає змогу без зупинення процесів, контрольовано та «прозоро» додавати нове або прибирати непотрібне в бізнес-механізмах. Дані трансформації дадуть змогу підвищити адаптивність бізнесу та працювати на випередження, що забезпечить конкурентоспроможність та виживання у швидкозмінних умовах розвитку ритейлу.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, розвиток ритейлу сьогодні відбувається в умовах швидких змін та конкурентного середовища, а для світового ритейлу це період відносно сильного зростання та сприятливих обставин. Аналіз світових тенденцій купівельного поведіння дав змогу виявити рушійні сили, що відіграють суттєву роль у розвитку ринку глобального ритейлу. До таких чинників належать: різноманітність, віртуальність, життєздатність, нова ідея роботи, прозорість та соціальна відповідальність. Головними чинниками успіху розвитку магазину є інновації на рівні продукту, збуту, технологій, а також інтуїція, кооперація та креативність роздрібної мережі.

Особливістю сучасних трансформаційних змін простору світової економіки є формування та розвиток роздрібних торговельних мереж, які виконують глобальні функції, інтеграція між транснаціональними і національними мережами. Цілеспрямований вплив на функціонування світових і національних ринків із боку глобальних торговельних мереж дає підстави розглядати їх результат та механізм сучасних трансформацій світової економіки.

Еволюція глобальних роздрібних мереж, зростання їхніх потужностей на основі розширення спектру виконуваних функцій та впровадження інновацій в систему дистрибуції супроводжуються посиленням їх прагнення до подальшого розширення і захоплення нових перспективних ринків. Це призводить до загострення конкурентної боротьби між мегамережами, появи нових форматів і каналів торгівлі (як їхніх головних інструментів), посилення конкурентного тиску з боку мегамереж на національні торговельні мережі, змушуючи останніх змінювати підходи до організації торговельного бізнесу. Вітчизняним торговельним мережам слід активніше впроваджувати інновації у бізнес-процеси та застосовувати конкурентоспроможні стратегії для набуття динамічних переваг та протистояння глобальним торговельним мережам.

Сьогодні вже недостатньо бути просто великою мережею, потрібно працювати на випередження, слідкувати за трендами та приймати швидкі рішення, а для цього IT-рішення в бізнесі повинні бути адаптивними і гнучкими. Сучасний ритейл повинен бути соціально відповідальним, омніканальним, піклуватися про екологію та енергоефективність, а також відповідати моральним нормам суспільства.

Бібліографічний список:

1. Антонюк Я.М., Шиндиоровський І.М. Тенденції розвитку ритейлу в Україні. *Підприємництво і торгівля*. 2019. № 24. С. 22–30.
2. Сутність ритейлу та розвиток інноваційних механізмів банківського ритейлу в Україні / А.Я. Кузнецова та ін. URL: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-27>
3. Савицька Н.Л., Палевич К.В. Тенденції розвитку мережного ритейлу як драйвера глобальної економіки. *Ефективна економіка*. 2014. № 9. С. 11–15.
4. Берещак В.П. Как COVID-19 повлиял на ритейлеров в Украине. URL: <https://thepage.ua/exclusive/kak-covid-19-povliyay-na-ritejlerov-v-ukraine-opros>
5. Будущее ритейла: 3 тенденции, важные для пятилетней стратегии. URL: <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/ru-ru/collections/retail/five-year-retail-strategy-trends/>
6. Ритейл во время COVID-19: Япония. *Зарубежный ритейл*. URL: <https://www.retail.ru/articles/riteyl-vo-vremya-covid-19-yaponiya/>
7. Сергиенко А.В. Ритейл будущего: главные тренды розничной торговли. URL: <https://koloro.ua/blog/brending-i-marketing/glavnye-trendy-ritejla.html>
8. Тренды в ритейле 2020. Как современные технологии меняют торговый маркетинг операторской розницы. URL: <https://rg.ru/2020/02/27/trendy-v-ritejle-2020-kak-sovremennye-tehnologii-meniatui-torgovij-marketing-operatorskoj-roznicy.html>
9. Фіалка О.А. Доставка и селф-сервисы: чем жил украинский ритейл в 2019 г. URL: <https://nv.ua/biz/experts/trendy-ukrainskogo-riteyla-itogi-goda-50061807.html>
10. RetailTech-2020: какие тренды «откроют» новое десятилетие. URL: <https://rb.ru/opinion/retailtech-2020/>

References:

1. Antonuk Y.M., Shindirovskiy I.M. (2019) Tendencii rozvityky rityely v Ukraine [The trends of retail development in Ukraine]. *Pidpriemstvo i tovgovlia*, no. 24, pp. 22–30.
2. Kuznicova A.Y., Kozmuk N.I., Zherebilo I.V., Sidorova O.V., Zvarich M.S. Sutnist riteila ya rozvitok innovaziinich mekhanizmv bankivckogo riteil v Ukraine [The essences of retail and development of innovation of mechanism of banking retail in Ukraine]. Retrieved from: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-27>

3. Savickai N.L., Palevich K.V. (2014) Tendencii rozvitky merezhevoogo reteilu yak draivera globalnoi ekonkmiki [The trends of net retail development as global world driver]. *Efektivnai ekonomika*, no. 9, pp. 11–15.
4. Berechak V.P. Kak COVID-19povliial na peteilerov v Ukraine [How COVID-19 influence on retailers at Ukraine]. [Internet resource]. Retrieved from: <https://thepage.ua/exclusive/kak-covid-19-povliyal-na-ritejlerov-v-ukraine-opros>
5. Budushee riteila: 3 tendensii, vazhie dla paitiletnei strategii [The future of retail: 3 tendency which is important for five years strategy]. Retrieved from: <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/ru-ru/collections/retail/five-year-retail-strategy-trends>
6. Riteil vo vremy COVID-19: Yaponia (Zharubezhni retail) [Retail during COVID-19: Japen (Foreign experience)]. Retrieved from: <https://www.retail.ru/articles/riteyl-vo-vremya-covid-19-yaponiya>
7. Sergienko A.V. Riteil budushego: glavnie trendi roznichnoi torgobli [Retail of future: the main trends of retail]. Retrieved from: <https://koloro.ua/blog/brending-i-marketing/glavnye-trendy-ritejla.html>
8. Trendi v retaile 2020. Kak sovremenie tekhnologii menyaut torgovie marketing operatorskoi roznizi [How modern technologies chande trade market operation retail]. Retrieved from: <https://rg.ru/2020/02/27/trendy-v-ritejle-2020-kak-sovremennye-tehnologii-meniaiut-torgovyj-marketing-operatorskoj-roznicy.html>
9. Fialka O.A. Dostavka i self-servisi: chem zhil ukrainski retail v 2019 [Delivery and self-service: in what Ukrainian retail lives in 2019]. Retrieved from: <https://nv.ua/biz/experts/trendy-ukrainskogo-riteyla-itogi-goda-50061807.html>
10. RetailTech-2020:kakie trends otkrout novoe desytilietie [RetailTech-2020: what trends open new dicade]. Retrieved from: <https://rb.ru/opinion/retailtech-2020/>

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.341

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-3>

Джадан І.М.

аспірант

Національного інституту стратегічних досліджень;
старший викладач кафедри економіки підприємства
Міжнародного університету фінансів

Dzhadan Iryna

Postgraduate Student

National Institute for Strategic Studies;
Senior Lecturer of Economics of Enterprise Department
International University of Finance

НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТЬОГО ТА НАУКОВОГО СКЛАДНИКІВ МАРКЕТИНГОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

RESEARCH TRENDS OF EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ELEMENTS OF MARKETING SUPPORT IN THE NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY

У статті проведено багатомірне дослідження освітнього та наукового напрямів маркетингового забезпечення розвитку національної економіки в системі економічної безпеки. Проведено оцінку сучасного стану освітньої та наукової політики України, яка характеризується низьким рівнем видатків на освіту до валового внутрішнього продукту, неефективною системою вищої освіти, низьким рівнем видатків на науково-технічні роботи у валовому внутрішньому продукті, недостатніми витратами на дослідження та розробки, малою кількістю спеціалістів, що виконують науково-дослідні розробки, слабкою патентною продуктивністю. Обґрунтовано потребу у формуванні механізмів забезпечення економічної безпеки держави на основі освітнього та наукового маркетингового складника. Установлено кореляційну залежність між людським капіталом та індикатором економічного розвитку. Проаналізовано динаміку індикаторів освітнього та наукового складника маркетингового забезпечення промислово-технологічного розвитку України за 2013–2019 рр. Установлено, що промислові підприємства функціонують в умовах дефіциту фахівців відповідної підготовки. Для формування інноваційного людського капіталу освітня система повинна включати більше практичних навичок через інтеграцію бізнесу в освітній процес. Це забезпечить прийдешнє покоління необхідним теоретичним і практичним інструментарієм, а людський капітал буде інноваційним. Розглянуто позиції України у світовому просторі за індексом людського розвитку, індексом людського капіталу та рейтингом національних систем вищої освіти. Досліджено зарубіжний досвід програмно-цільових заходів освітньої та наукової політики. Установлено, що основним завданням для українського уряду є стимулювання попиту на інженерні спеціальності для забезпечення промисловості висококваліфікованими кадрами. Зазначено, що інноваційний розвиток української економіки може забезпечуватися тільки за рахунок збільшення витрат на людський капітал, що характеризується спадним трендом. Доведено, що лише якісно розроблена державою стратегія розвитку та належним чином застосований людський капітал є потужними каталізаторами економічного зростання країни.

Ключові слова: промисловість, національна економіка, технологічний розвиток, освіта, наука, маркетинг, економічна безпека.

В статті проведено багатовимірне дослідження освітнього та наукового напрямків маркетингового забезпечення розвитку національної економіки в системі економічної безпеки. Проведена оцінка сучасного стану освітньої та наукової політики України, яка характеризується низким рівнем витрат на освіту в ВВП, неефективною системою вищої освіти, низким рівнем витрат на науково-технічні роботи в ВВП, недостатніми витратами на дослідження та розробки, малим числом спеціалістів, які виконують науково-дослідницькі розробки, слабкою патентною продуктивністю. Обґрунтовано необхідність формування механізмів забезпечення економічної безпеки держави на основі освітньої та наукової маркетингової складової. Встановлено кореляційну залежність між людським капіталом та індикатором економічного розвитку. Проаналізовано динаміку індикаторів освітньої та наукової складової маркетингового забезпечення промислово-технологічного розвитку України за 2013–2019 рр. Встановлено, що промислові підприємства функціонують в умовах дефіциту спеціалістів відповідної підготовки. Для формування інноваційного людського капіталу освітня система повинна включати більше практичних навичок через інтеграцію бізнесу в освітній процес. Це забезпечить наступне покоління необхідним теоретичним та практичним інструментарієм, а людський капітал буде інноваційним. Розглянуто позиції України в світовому просторі за індексом людського розвитку, індексом людського капіталу та рейтингу національних систем вищої освіти. Досліджено зарубіжний досвід програмно-цільових заходів освітньої та наукової політики. Встановлено, що основною задачею для українського уряду є стимулювання попиту на інженерні спеціальності для забезпечення промисловості висококваліфікованими кадрами. Відзначено, що інноваційне розвиток української економіки може забезпечуватися лише за рахунок збільшення витрат на людський капітал, який характеризується зростаючим трендом. Доведено, що лише якісна розроблена державою стратегія розвитку та належним чином використаний людський капітал є потужними каталізаторами економічного зростання країни.

Ключові слова: промисловість, національна економіка, технологічне розвиток, освіта, наука, маркетинг, економічна безпека.

The article conducts a multidimensional study of educational and scientific areas of marketing support for the development of the national economy in the system of economic security. An assessment of the current state of educational and scientific policy of Ukraine, characterized by low levels of education expenditures on gross domestic product, inefficient higher education system, low levels of expenditures on scientific and technical work in gross domestic product, insufficient research and development costs, small number of specialists. The need for the formation of mechanisms to ensure the economic security of the state on the basis of educational and scientific marketing component. The correlation between human capital and the indicator of economic development is established. The dynamics of indicators of educational and scientific component of marketing support of industrial and technological development of Ukraine for 2013–2019 is analyzed. It is established that industrial enterprises operate in conditions of shortage of specialists of appropriate training. To generate innovative human capital, the educational system must include more practical skills, through the integration of business into the educational process. This will provide the next generation with the necessary theoretical and practical tools, and human capital will be innovative. Ukraine's position in the world according to the human development index, human capital index and the rating of national higher education systems is considered. The foreign experience of program-targeted measures of educational and scientific policy is studied. It is established that the main tasks for the Ukrainian government are to stimulate the demand for engineering specialties to provide the industry with highly qualified personnel. It is noted that the innovative development of the Ukrainian economy can be ensured only by increasing the cost of human capital, which is characterized by a downward trend. It is proved that only a quality development strategy developed by the state and properly used human capital is a powerful catalyst for economic growth.

Keywords: industry, national economy, technological development, investments, ecology, international activity, marketing, economic security.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У контексті показників промислово-технологічного розвитку велике значення для економічної безпеки держави мають освіта та наука. Нині практично повністю втрачено модель освіти, спрямованої на підготовку висококваліфікованих кадрів. Промислові підприємства не можуть ефективно функціонувати в умовах дефіциту фахівців відповідної підготовки. Обмежений розвиток людського капіталу зумовлює використання природних ресурсів як основне джерело доходу. Отже, наявність природних ресурсів не зумовлює високий рівень економічного розвитку країни. Взаємозв'язок між людським капіталом та інноваціями на рівні країни заснований на тому, що різні форми капіталу можуть бути перетворені на ресурси та інші форми

економічної вигоди. Належним чином застосований людський капітал може забезпечити промислово-технологічний розвиток країни та сприятиме значно кращому та стійкому економічному стану.

Низький рівень витрат на освіту до ВВП, стан системи вищої освіти, рівень витрат на науково-технічні роботи у ВВП, недостатні витрати на дослідження та розробки, мала кількість спеціалістів, що виконують НДР, слабка патентна продуктивність зумовлюють потребу у формуванні механізмів забезпечення економічної безпеки держави на основі освітнього та наукового маркетингового складника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблему впливу рівня людського капіталу на розвиток національної економіки висвітлено в працях К. Маркса, А. Сена, М. Хак, О. Бікла,

О. Іляш [1], А. Ревенка, Т. Васильцева [2], С. Гринкевич [3], І. Марченко, Р. Лупака, О. Мельник та ін. Однак недостатньо висвітлено питання, пов'язані з оцінкою освітнього та наукового складника маркетингового забезпечення промислово-технологічного розвитку національної економіки.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета дослідження полягає у багатовимірному дослідженні освітнього та наукового напрямів маркетингового забезпечення розвитку національної економіки в системі економічної безпеки

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Структура інноваційної освіти повинна зосереджувати у собі вищі навчальні заклади, дослідницькі інститути, виробничі потужності, представників промислових підприємств та органів державної влади. Однак більшість організацій не може використовувати можливості ресурсу людського капіталу повною мірою, оскільки обмежується підходами, які зумовлені виконанням певних технічних завдань, а не зосереджені на науково-дослідних розробках. Тим не менше підприємства переважно визнають, що управління розвитком людського капіталу є одним із пріоритетних напрямів. В Україні існує величезний розрив між теоретичним викладанням в університетах і тим, що насправді вимагає світовий ринок праці. Студенти закінчують на-

вчання фактично без практичного досвіду, що змушує роботодавців витратити час на підготовку персоналу до конкретної роботи. Для формування інноваційного людського капіталу освітня система повинна включати більше практичних навичок через інтеграцію бізнесу в освітній процес. Це забезпечить прийдешнє покоління необхідним теоретичним і практичним інструментарієм, а людський капітал буде інноваційним.

Дослідження освітнього та наукового складника маркетингового забезпечення промислово-технологічного розвитку національної економіки представлено системою індикаторів (табл. 1).

Світовий банк оцінив індекс людського капіталу (Human Capital Index) [4] в Україні у 0,63 бали, що визначило 50-е місце в рейтингу серед 157 країн світу. Індекс вимірює людський капітал, з яким дитина, народжена сьогодні, може мати до повноліття, на основі аналізу ймовірності дожиття дитини до п'яти років, очікуваної тривалості навчання дітей у школі, результатів уніфікованого тестування школярів, відсотка дорослого населення, що вижили, частки дітей, які не мають затримки у розвитку. Отже, дитина, народжена в Україні, може розраховувати на здобуток лише 63% від потенційного рівня людського капіталу, який можливий за умови отримання повної освіти і повноцінного здоров'я. Перші місця рейтингу займають Сінгапур (88%), Гонконг (81%) і Японія (80%). У першу

Таблиця 1

Динаміка індикаторів освітнього та наукового складника маркетингового забезпечення промислово-технологічного розвитку України за 2013–2019 рр.

Індикатори	Роки							Темпи зростання, %		
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/2018	2019/2015	2019/2013
Індикатори освітнього складника										
1. Індекс людського розвитку, ЕО	0,74	0,75	0,74	0,75	0,75	0,75	0,77	102,67	104,05	104,05
2. Рівень видатків на освіту до ВВП, %	5,90	6,20	6,70	6,70	6,00	5,90	5,00	84,75	74,63	84,75
3. Індекс рівня освіти, ЕО	0,791	0,8	0,791	0,792	0,794	0,792	0,799	100,88	101,01	101,01
4. Рівень грамотності населення країни (очікувана тривалість навчання), ЕО	14,90	15,00	14,90	15,10	15,10	15,10	15,10	100,00	101,34	101,34
5. Рейтинг національної системи вищої освіти, ЕО	49,9	43,9	44,0	42,1	47,7	47,4	45,1	95,15	102,50	90,38
Індикатори наукового складника										
1. Рівень видатків на науково-технічні роботи у ВВП, %	0,70	0,60	0,55	0,48	0,45	0,47	0,43	91,49	78,18	61,43
2. Державні витрати на дослідження та розробки, % ВВП	0,32	0,25	0,20	0,16	0,16	0,17	0,17	100,00	85,00	53,13
3. Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %	0,47	0,40	0,40	0,40	0,40	0,30	0,30	100,00	75,00	63,83
4. Питома вага спеціалістів, що виконують науково-технічні роботи, % до загальної кількості зайнятих	0,80	0,75	0,75	0,60	0,58	0,54	0,48	88,89	64,00	60,00
5. Видатки приватного сектора на НДДКР, млрд грн	265,6	530,3	317,1	403,0	541,1	617,5	442,6	71,68	139,56	166,63
6. Патентна продуктивність, патентів на 1000 зайнятих у НДДКР	125	124	112	117	115	118	117	99,15	104,46	93,60

Джерело: складено автором

Держава та регіони

десятку також входять Південна Корея, Канада, Фінляндія, Макао і Швеція, значення яких становить 88%, Ірландія і Нідерланди (79%). Останні позиції рейтингу у ЦАР (29%), Чаду (30%) і Південного Судану (31%).

Існуюча кореляційна залежність між індексом людського капіталу та ВВП на душу населення України та країн світу представлена на рис. 1, хоча людський ресурс не завжди показує пряме співвідношення з економічним розвитком країни.

Комбінований показник, що характеризує рівень життя населення в країнах світу, – індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI) [5]. Індекс оцінює здобутки країни за показниками середньої очікуваної тривалості життя, доступу до освіти, фактичного доходу громадян, а також ураховуються індекси соціально-економічної нерівності, гендерної нерівності та багатомірної бідності. Варто зазначити, що індекс людського розвитку корегується чинниками, що визначають політичну, економічну, соціальну і екологічну ситуацію в країнах, через такі показники, як: положення в галузі прав людини та громадянських свобод, можливість участі в суспільному житті, соціальна захищеність, ступінь територіальної і соціальної мобільності населення, рівень культурного розвитку, доступу до інформації, здоров'я, рівня безробіття, стан злочинності, охорона навколишнього середовища, екологічне навантаження та ін. Відповідно до звіту ПРООН, у 2019 р. Україна посіла 74-е місце в рейтингу серед 183 досліджуваних країн. Зважаючи на значну частку населення з вищою освітою (82%), Україна має середнє значення індексу людського розвитку серед європейських країн, який становить 0,779 балів. При цьому питома вага осіб, які займаються науковою діяльністю, становить лише 0,34% від загальної кількості зайнятого населення. До категорії з високим рівнем людського розвитку віднесено 66 країн світу, серед них: Швейцарія (2-е місце, 0,955 бали), Німеччина (6-е місце, 0,947 бали), Великобританія (13-е місце, 0,931 бали), Канада (16-е місце, 0,929 бали), Естонія (29-е місце, 0,892 бали), Литва (34-е місце, 0,882 бали), Польща (35-е місце, 0,880 бали), Румунія (49-е місце,

0,828 бали), Казахстан (51-е місце, 0,825 бали), Росія (52-е місце, 0,824 бали), Білорусь (53-е місце, 0,823 бали), Туреччина (54-е місце, 0,820 бали), Болгарія (56-е місце, 0,816 бали), Грузія (61-е місце, 0,812 бали), Сербія (64-е місце, 0,806 бали).

Витрати на освіту вважаються одним із ключових показників економічного розвитку, бо відображають ступінь уваги, що приділяє держава рівню освіти громадян. Інвестиції в освіту не тільки важливий засіб збільшення людського капіталу і поліпшення перспектив економічного розвитку, вони мають і власну цінність, оскільки розширюють кругозір населення, створюють можливості для самореалізації, збільшують матеріальний достаток суспільства. Інноваційний розвиток української економіки може забезпечуватися тільки за рахунок збільшення витрат на людський капітал. Величина сукупного державного, місцевого та приватного фінансування освіти варіює в межах від 5,0% до 6,7% до ВВП і характеризується спадним трендом. Хоча в Законі України «Про освіту» зазначено, що рівень асигнування освіти повинен бути не менше ніж 7% від ВВП, у 2019 р. розмір фінансового забезпечення становив 5%. Частка витрат на освіту у витратах бюджету України становила в 2019 р. 17,1%. Розглядаючи даний показник у динаміці за 2014–2019 рр., можна виділити два періоди: 2014–2016 рр. – зниження на 3,6 п. п.; 2016–2019 рр. – зростання на 1,6 п. п. Видатки зведеного бюджету України на освіту, виражені у відсотках до обсягу валового внутрішнього продукту, починаючи з 2015 р. також знижуються. Так, витрати на освіту до ВВП у 2016 р. становили 5,4%, що нижче рівня 2014 р. на 0,9 п. п. Починаючи з 2017 р. спостерігаються постійні коливання, але вже у 2019 р. значення даного індикатора сягнуло 6,1%. Варто зазначити, що порівняно з розвинутими європейськими країнами Україна витрачає на освіту більше. Так, загальний обсяг витрат на освіту в Польщі становить 4,6% від ВВП, у Латвії – 4,7%, в Італії – 3,8%, у Німеччині – 4,8%, в Естонії – 5,2%, у Швейцарії – 5,1%, у Румунії – 3,0%. Високий рівень витрат на освіту у відсотках до ВВП в Україні пояснюється, що більшість українських закладів вищої

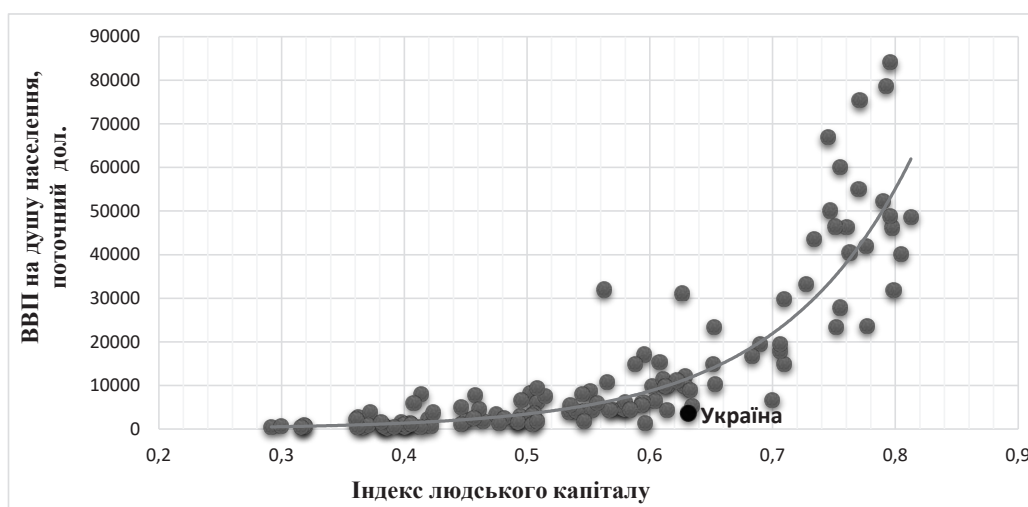

Рис. 1. Співвідношення індексу людського капіталу та ВВП на душу населення України та країн світу у 2019 р.

Джерело: складено автором

освіти фінансується за рахунок державного бюджету (72%), натомість в інших країнах значну частку становлять приватні навчальні заклади (43%).

Одним із ключових індикаторів промислово-технологічного розвитку визначено індекс рівня освіти (Education Index), який є субіндексом Індексу людського розвитку (Human Development Index, HDI), що вимірює здобуток освітнього рівня населення країни за показниками грамотності дорослого населення та сукупної частки учнів, які здобувають освіту. Значення показника для розвинутих країн повинно бути не менше ніж 0,8 бали. У 2019 р. Україна посіла 46-е місце (0,797 бали).

Індекс освіти оцінює не лише середню кількість років, витрачених на навчання, який в Україні становить 11,4 року, а також очікувану тривалість навчання населення – 15,1 року, що акцентує увагу на навчанні протягом життя. Провідні позиції за цим індикатором зайняли: Австралія (22,0 року), Бельгія (19,8 року), Швеція (19,5 року), Фінляндія (19,4 року), Ісландія (19,1 року), Данія (18,9 року), Нова Зеландія (18,8 року), Ірландія (18,7 року), Нідерланди (18,5 року), Норвегія (18,1 року). Створення умов для навчання протягом життя адаптує трудовий капітал до швидких технологічних змін, що забезпечить сталий розвиток країни.

Щодо забезпечення сфери освіти педагогічними та науково-педагогічними кадрами, то на одного вчителя в закладі середньої освіти припадає 14,25 учня, а на одного викладача закладу вищої освіти – 10,75 студента.

Останнім часом відзначається тенденція до зменшення кількості закладів вищої освіти. Так, у 2019 р. 281 навчальному закладу Міністерством освіти і науки України було надано право здійснювати діяльність у сфері вищої освіти, що на 25% менше, ніж у 2010 р. Аналогічна тенденція спостерігається і за показником «кількість студентів у розрахунку 10 тис населення», який знизився за останні дев'ять років у 0,6 рази, із 476 до 302 студентів. Причинами негативної тенденції стали зниження народжуваності, що й зумовило зменшення кількості абітурієнтів, та скорочення здобувачів вищої освіти у 2019 р. на 63% порівняно з 2010 р.

Як було зазначено раніше, економічний розвиток і конкурентоспроможність країни значною мірою залежать від наявності освічених та компетентних фахівців, а також технологій, що підвищують продуктивність їхньої діяльності та продуктивність праці. Сектор вищої освіти значною мірою сприяє реалізації цих потреб. Окрім того, у сучасному світі якісні системи вищої освіти, які мають широкі зв'язки на міжнародному рівні, сприяють глобальному розвитку країни завдяки обміну студентами, дослідниками, проєктами та ідеями. Рейтинг національних систем вищої освіти (U21 Ranking of National Higher Education Systems) [6] оцінює загальну систему вищої освіти країн, що знаходяться на різних етапах економічного і соціального розвитку, а не показники окремих освітніх установ світу (Times Higher Education та Quasquarelli Symonds). Отже, рейтинг дає змогу з'ясувати, які країни надають кращу вищу освіту.

У 2020 р. Україна за рейтингом посідає 36-е місце, що поєднує інвестиції з боку приватного та державного секторів (27-е місце, 52,6 бали); державну політику і регулювання, можливість отримання освіти (39-е місце, 70,6 бали); рівень міжнародного співробітництва,

який демонструє ступінь відкритості системи вищої освіти (38-е місце, 40,4 бали); наукові дослідження, наукові публікації, відповідність вищої освіти потребам національного ринку праці, включаючи подальше працевлаштування випускників навчальних закладів (42-е місце, 28,7 бали). До країн із найвищим рейтингом віднесено США, Швейцарію, Данію, Сінгапур, Швецію, Великобританію, Канаду, Фінляндію, Австралію, Нідерланди, Норвегію, у яких значення загального індикатора не опускається нижче 80 балів. На рис. 2 відображено загальну картину змін вибраних індикаторів освітнього складника промислово-технологічного розвитку за досліджуваний період.

Особливо суттєвим недоліком вважаємо низьку інвестиційну активність держави та місцевих громад у фінансовій підтримці наукової сфери. Звичайно, бюджетні ресурси, тим більше за умов кризи, обмежені. Владними структурами у вкрай обмежених обсягах здійснюються бюджетне субсидування, гарантування, страхування, кредитування, фінансування цільових фондів за переважачою статутної частки держави і місцевих громад, підтримка інноваційної діяльності у комунальному секторі тощо.

У 2019 р. загальний обсяг державного забезпечення становив лише 0,17% від ВВП і порівняно з 2017 р. втримався на тому ж рівні. Разом із тим цей показник залишається меншим порівняно з попередніми роками. Так, у 2013 р. на вказані цілі було скеровано 0,32% коштів. Хоча державне асигнування має бути не менше ніж 1,7% від ВВП, що зазначено у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність», більше того, частка видатків на науку та дослідження в Україні щороку знижується. На початку 2018 р. обсяг витрат на наукові дослідження і науково-технічні (експериментальні) розробки у ВВП країн ЄС-28 у середньому становив 2,06%. Більшою за середню вона була у Швеції – 3,40%, Австрії – 3,16%, Данії – 3,05%, Німеччині – 3,02%, Фінляндії – 2,76%, Бельгії – 2,58%, Франції – 2,19%; меншою – у Македонії, Румунії, Латвії, Мальті та Кіпрі (від 0,36% до 0,56%). Так, загальний обсяг фінансування наукових та дослідних розробок у 2019 р. становив 17,3 млрд грн, із них 38,63% – витрати з державного бюджету. Більше ніж половина видатків (9,3 млрд грн) припадає на експериментальні розробки, інша частина – на фундаментальні (3,7 млрд грн) та прикладні (3,6 млрд грн). Також мізерними є обсяги коштів на підтримку наукової діяльності, що виділяються в Україні з місцевих бюджетів (0,1% та 13,4 млн грн у 2018 р.). Необхідно зауважити, позитивним є той факт, що найбільшу частку в структурі витрат (88,2%) має інвестування за власні кошти підприємств. Це відповідає практиці економічно розвинених держав, адже цільовий характер та ефективність приватного інвестування завжди вищі. Отже, рівень фінансування української науки не є достатнім для забезпечення технологічного прориву.

У частині результативності наукової діяльності Україна на порядок відстає від країн-лідерів за кількістю патентів: від Китаю – в 364 рази, від США – майже в 161 раз, від Японії – у 80 разів, від Північної Кореї – у 56 разів, від Німеччини – у 17 разів, від Індії – у 14 разів, від Канади та Росії – у 9 разів. Ще характеризується низькою винахідницькою активністю населення. Кількість отриманих охоронних документів на 1 млн осіб наявного населення

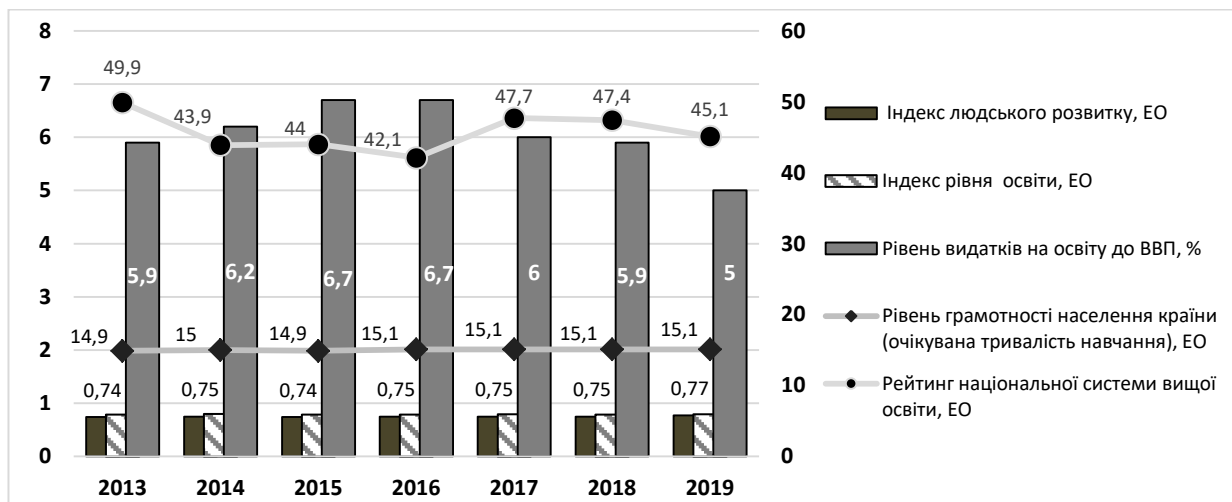

Рис. 2. Динаміка індикаторів освітнього складника маркетингового забезпечення промислово-технологічного розвитку в 2013–2019 рр.

Джерело: складено автором

у 2018 р. становила 115 од. та зменшилася до 2005 р. на 48,1 од., тоді як прийнятне значення цього показника згідно з методичними рекомендаціями має становити не менше 400 од. Також у період 2013–2019 рр. спостерігається відносно стабільна динаміка коефіцієнта патентної продуктивності за зайнятими у сфері НДДКР. При цьому за останні п'ять років відбулося скорочення як кількості зайнятих науковців (на 49%), так і кількості зареєстрованих патентів (на 18%).

Варто зазначити, що виявлено наявність частих випадків недоведення вже створених і зареєстрованих об'єктів права інтелектуальної власності до комерціалізації, коефіцієнт відношення кількості впроваджених об'єктів промислової власності до чисельності зареєстрованих у 2018 р. становив 79,3%, тобто близько 20,7% таких об'єктів після

створення не використовувалися або використовувалися без належного обліку. Відповідно, не зовсім раціональним виглядає звуження частки інноваційної промислової продукції за загального підвищення інтенсивності створення в Україні нових зразків техніки. Це скоріше є свідченням невисокої ефективності НДДКР діяльності українських суб'єктів господарювання, а також її нестабільності, зумовленої водночас і недоліками планової роботи у цій сфері. Звернемо увагу, що, незважаючи на підвищення інтенсивності розроблення зразків нових товарів, цей показник коливався у різні боки (у 2010 р. – 103,9%, а в 2015 р. – лише 69,8%).

Динаміку індикаторів наукового складника маркетингового забезпечення промислово-технологічного розвитку України у 2013–2019 рр. представлено на рис. 3.

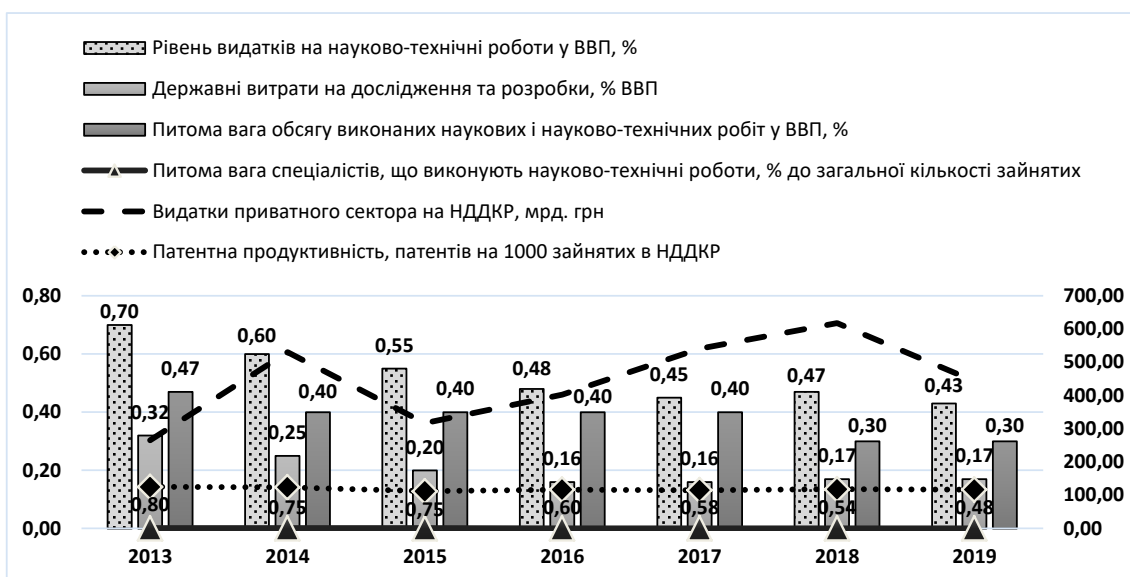

Рис. 3. Динаміка індикаторів наукового складника маркетингового забезпечення промислово-технологічного розвитку в 2013–2019 рр.

Джерело: складено автором

Освітньо-наукова політика успішними іноземними країнами здійснюється за допомогою різноманітних програмно-цілевих заходів [7].

Так, Естонія регулярно вдосконалює систему управління НДДКР та інноваційну політику. Окрім того, через підвищення обізнаності та компетенцій із питань НДДКР та управління інноваціями та підприємництва створює сприятливе середовище для інновацій [8]. А система координації навичок та потреб на ринку праці OSKA надає інформацію про ключові навички та професії, зміни потреб на ринку праці та основні тенденції, що впливають на нього [9].

Польща запровадила податкові пільги на НДДКР та нову систему підтримки інноваційних ідей на стику науки та бізнес-секторів [10].

Уряд Канади щорічно інвестує майже 3 млрд дол. на підтримку програм, які забезпечують навчання сучасним навичкам, кар'єрне консультування та допомогу в пошуку роботи. А також створено мережу постійних креативних просторів-майстерень Makerspaces для втілення ідей, проведення експериментів, вивчення, застосування на практиці і відточування нових навичок [11].

Для розвитку потенціалу молоді впроваджується загальноєвропейська ініціатива Youth Guarantees, яка допомагає молоді встановлювати контакти з навчальними закладами, організаціями та роботодавцями [12].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Сучасний стан української науки характеризується нестачею фінансово-інвестиційних ресурсів, браком підтримки з боку суб'єктів науково-дослідної інфраструктури, небажанням здійснювати та неусвідомленням об'єктивної потреби в розробленні й упровадженні інновацій, низькою винахідницькою активністю населення, недоведенням значної кількості об'єктів права інтелектуальної власності до комерціалізації, малою частку видатків державного бюджету на науку у ВВП. Практична відсутність упровадження успішних проєктів, низька відповідальність менеджменту за прийняті рішення, безсистемність рішення державних органів, які займаються освітньою та науковою політикою, викликають серйозні побоювання.

Бібліографічний список:

1. Іляш О.І. Ідентифікація змісту та ранжування загроз системі соціальної безпеки. *Економіка та прогнозування*. 2012. № 2. С. 118–128.
2. Іляш О.І., Васильців Т.Г. Оцінка розвитку людського капіталу України *Економіка і регіон*. 2008. № 3(18). С. 141–145.
3. Olha Ilyash, Svitlana Hrynkevych, Liudmyla Ilich, Serhii Kozlovskiy, Nataliia Buhaichuk. Economic Assessment of the Relationship Between Housing and Communal Infrastructure Development Factors and Population Quality of Life in Ukraine. *Montenegrin Journal of Economics*. 2020. Vol. 16. № 3. P. 93–108. DOI: 10.14254/1800-5845/2020.16-3.8
4. Human Capital Index. *The World Bank*. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34432> (accessed 28 November 2020).
5. Human Development Index. *United Nations Development Programme*. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (accessed 28 November 2020).
6. Ranking of National Higher Education Systems. U21. URL: https://universitas21.com/sites/default/files/2020-04/U21_Rankings%20Report_0320_Final_LR%20Single.pdf (accessed 28 December 2020).

7. Трофименко О.О., Дороскевич Д.В., Джадан І.М. Місце України у координатах Цілей сталого розвитку (на прикладі Цілей 8, 9, 12, 17). *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2020. № 17. С. 65–75.
8. Sustainable Estonia 21. *Unesco*. URL: <https://fr.unesco.org/creativity/policy-monitoring-platform/sustainable-estonia-21> (accessed 14 December 2020).
9. Oska. URL: oska.kutsekoda.ee (accessed 12 December 2020).
10. Implementation of the SustainableDevelopmentGoals in Poland. The 2018 National Report of Poland. United Nations. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/19409Poland_VNR_20180615.pdf (accessed 12 December 2020).
11. CETA: A progressive trade agreement for a strong middle class. Government of Canada. URL: <https://www.international.gc.ca/gac-amc/campaign-campagne/ceta-aecg/index.aspx?la> (accessed 12 December 2020).
12. Youth Guarantee. New Zealand Government. URL: <https://youthguarantee.education.govt.nz/> (accessed 12 December 2020).

References:

1. Ilyash O.I. (2012) *Identyfikatsiia zmistu ta ranzhuvannia zahroz systemi sotsialnoi bezpeky* [Identification of the content and ranking of threats to the social security system]. *Ekonomika ta prohnozuvannia* [Economics and forecasting], vol. 2, pp. 118–128.
2. Ilyash O.I., Vasyltsiv T.H. (2008) *Otsinka rozvytku liudskoho kapitalu Ukrainy* [Assessment of human capital development in Ukraine]. *Ekonomika i rehion* [Economy and region], vol. 3(18), pp. 141–145.
3. Olha Ilyash, Svitlana Hrynkevych, Liudmyla Ilich, Serhii Kozlovskiy, Nataliia Buhaichuk (2020). Economic Assessment of the Relationship Between Housing and Communal Infrastructure Development Factors and Population Quality of Life in Ukraine. *Montenegrin Journal of Economics*, vol. 16, no. 3, pp. 93–108. DOI: 10.14254/1800-5845/2020.16-3.8
4. The World Bank (2020). Human Capital Index. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34432> (accessed 28 November 2020).
5. United Nations Development Programme (2020). *Human Development Index*. Available at: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (accessed 28 November 2020).
6. U21 (2020). *Ranking of National Higher Education Systems*. Available at: https://universitas21.com/sites/default/files/2020-04/U21_Rankings%20Report_0320_Final_LR%20Single.pdf (accessed 28 December 2020).
7. Trofymenko O. O., Doroshkevych D. V., Dzhadan I. M. (2020). *Mistse Ukrainy u koordynatakh Tsilei staloho rozvytku (na prykladі Tsilei 8, 9, 12, 17)* [Ukraine's place in the coordinates of the sustainable development goals (on the example of goals 8, 9, 12, 17)]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI»* [Economic bulletin of national technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"], vol. 17, pp. 65–75.
8. *Sustainable Estonia 21* Unesco (2020). *Sustainable Estonia 21*. Available at: <https://fr.unesco.org/creativity/policy-monitoring-platform/sustainable-estonia-21> (accessed 14 December 2020).
9. Oska (2020). *Data*. Available at: oska.kutsekoda.ee (accessed 12 December 2020).
10. United Nations (2020). *Implementation of the Sustainable Development Goals in Poland. The 2018 National Report of Poland*. Available at: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/19409Poland_VNR_20180615.pdf (accessed 12 December 2020).
11. Government of Canada (2020). *CETA: A progressive trade agreement for a strong middle class*. CETA: A progressive trade agreement for a strong middle class (accessed 12 December 2020).
12. New Zealand Government (2020). *Youth Guarantee*. Available at: <https://youthguarantee.education.govt.nz/> (accessed 12 December 2020).

Крутько М.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аудиту
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

Романашенко М.О.

студентка
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

Романашенко І.О.

магістр
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

Krutko Marharyta

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Accounting and Audit
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

Romanashenko Maryna

Student
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

Romanashenko Iryna

Master
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

THE ROLE OF INNOVATION AND INVESTMENT PROCESSES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY OF UKRAINE

У статті розглянуто роль інноваційно-інвестиційних процесів в аграрному секторі економіки України. Основною метою дослідження є визначення понятійно-категоріального апарату і встановлення теоретико-методологічних аспектів, які впливають на формування сутності та значення інноваційно-інвестиційного забезпечення в розвитку сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано думки вчених щодо визначення економічної сутності понять «інноваційний процес» та «інвестиційний процес». На основі аналізу стало можливим авторське визначення поняття «інноваційно-інвестиційний процес» як економічної категорії. Установлено необхідність використання сучасних світових технологічних розробок для полегшення ведення господарської діяльності агропромислових підприємств та важливість залучення інвестиційних ресурсів. Зазначено необхідність подальших досліджень у напрямі розроблення програми інноваційно-інвестиційного розвитку національної економіки.

Ключові слова: інноваційний процес, інвестиційний процес, агропромисловий комплекс, національне господарство, сільське господарство.

В статье рассмотрена роль инновационно-инвестиционных процессов в аграрном секторе экономики Украины. Основной целью исследования является определение понятийно-категориального аппарата и установление теоретико-методологических аспектов, которые влияют на формирование сущности и значения инновационно-инвестиционного обеспечения в развитии сельскохозяйственных предприятий. Проанализированы мнения ученых относительно определения экономической сущности понятий «инновационный процесс» и «инвестиционный процесс». На основе анализа стало возможным авторское определение понятия «инновационно-инвестиционный процесс» как экономической категории. Установлена необходимость использования современных мировых технологических разработок для облегчения ведения хозяйственной деятельности агропромышленных предприятий и важность привлечения инвестици-

онных ресурсов. Указана необходимость дальнейших исследований в направлении разработки программы инновационно-инвестиционного развития национальной экономики.

Ключевые слова: инновационный процесс, инвестиционный процесс, агропромышленный комплекс, национальное хозяйство, сельское хозяйство.

The article considers the role of innovation and investment processes in the agricultural sector of Ukraine's economy. The main purpose of the study is to establish the main aspects that interpret the essence of innovation and investment support for the development of agricultural enterprises. The article states that only a small number of economists study innovation and investment processes. The definition of the concept of "innovation and investment process" is complicated by the lack of definition of the economic content of these categories in the legislation of Ukraine. The opinions of scientists on the definition of the economic essence of the concepts "innovation process" and "investment process" are analyzed. Based on the analysis, it became possible to define the concept of "innovation and investment process" as an economic category. Today, public authorities, owners of private agricultural enterprises and farms focus their attention and accumulate funds to solve problems of innovation and investment development. Without an innovative direction of investment, the formation of qualitative and quantitative economic growth in the country cannot take place. It is established that it is necessary to use modern world technological developments to facilitate the economic activity of agro-industrial enterprises and the importance of attracting investment resources. Modern world agriculture is at a high-tech stage due to the evolutionary development of technology. All countries of the world are focused on the use of ecological natural resources: solar, water, wind and land energy, the use of precision farming technology, including genetically modified products, nanobiotechnological developments, off-ground plant cultivation, satellite navigation systems, unmanned aerial vehicles. The article, based on the data of the State Statistics Service of Ukraine, analyzes the dynamics of the main indicators of development of the agricultural sector of the economy of Ukraine for 2015-2019. The need for further research in the direction of developing a program of innovation and investment development of the national economy is noted.

Keywords: innovation process, investment process, agro-industrial complex, national economy, agriculture.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні великого значення набуває розвиток техніко-економічного забезпечення всіх етапів процесу господарювання в аграрному секторі економіки нашої країни. Важливим є той факт, що тенденції, які притаманні всім прогресивним країнам, а саме розвиток сучасних технологій та економічних відносин, що здатні забезпечити нарощення інноваційно-інвестиційних потоків у реальний сектор економіки. Головним завданням, які прагне вирішити більшість країн, є генерація та впровадження інноваційного продукту, що зможе спростити суспільне існування, зменшити господарські витрати, забезпечити безпеку та доступність інновацій, стимулювати науково-технічний прогрес, який, своєю чергою, створює необхідні умови для економічної та продовольчої надійності і стабільності. Інноваційні дослідження та розробки в аграрному секторі мають особливе значення в частині забезпечення господарської діяльності через те, що вони здатні забезпечити злагоджене та безперервне функціонування агропромислового комплексу. Основні витрати, що виникають у процесі сільськогосподарської діяльності, складаються з витрат на технічне оснащення, оплату праці, витрати на паливо, добрива та ін. Найбільшу суспільну користь на всіх рівнях успішного функціонування господарських процесів у країні мають новітні розробки, які здатні забезпечити та націлені на екологічність сільського господарства по відношенню до навколишнього середовища та високу якість продукції. Одним із головних завдань сучасної стратегії розвитку України є розбудова та зміцнення національної економіки у тому числі за рахунок налагодження механізмів реалізації інноваційно-інвестиційних процесів в аграрному секторі. Великого значення набувають питання щодо запровадження

ефективних та раціональних шляхів налагодження інноваційно-інвестиційного забезпечення стратегічно важливих секторів економіки, найважливішим з яких є аграрний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питання теорії і практики інвестиційних та інноваційних процесів досліджували зарубіжні вчені: Г. Александер, Дж. Бейлі, В. Беренс, Г. Бірман, Р. Брейлі, Л. Гітман та ін. Установлення та розмежування основних аспектів, які трактують і регулюють розвиток інновацій через призму інвестиційного забезпечення, знайшли своє відображення в працях таких відомих учених-економістів, як: В.В. Андрійчук, А.В. Балян, В.А. Борисова, І.І. Вініченко, В.М. Геєць, С.В. Герасимчук, С.О. Гуткевич, М.Я. Дем'яненко, О.Ю. Єрмаков, В.К. Збарський, Т.В. Калашнікова, Л.І. Катан, М.І. Кісіль, М.Ю. Куденська, М.Ю. Кожем'якіна, О.Т. Левандівський, Ю.О. Лупенко, М.І. Малік та ін. У дослідженнях науковців особливу увагу зосереджено на сучасності та перспективності подібних досліджень у розрізі безперервних змін та різноманітних віянь у дослідженнях біомедичних розробок, нанотехнологій та інших економічно важливих інноваційних продуктів, які потенційно можуть бути корисними для агропромислового сектору економіки. Особливого значення набуває встановлення сутності та значення інноваційно-інвестиційних процесів, які виступають основним елементом налагодження економічного механізму становлення та розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні в сучасних умовах.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Основними завданнями дослідження, що характеризують мету дослідження, є розкриття ролі інноваційно-інвестиційних процесів в аграрному секторі економіки України; встановлення базових положень,

які трактують сутність інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку діяльності сільськогосподарських підприємств. Досягнення поставленої мети можливе лише за умови планомірного виконання актуальних завдань, до яких можна віднести розроблення понятійно-категоріального апарату економічної сутності інноваційно-інвестиційного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні органи державної влади, власники приватних сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств акцентують свою увагу та акумулюють кошти для вирішення проблем інноваційно-інвестиційного розвитку. Науковець І.В. Лобас зазначає: «В умовах суттєвого загострення боротьби за ринки збуту, обмеженості доступу до фінансових ресурсів найбільші шанси на мінімізацію втрат та швидке відновлення економічних показників матимуть насамперед ті країни, яким удалося побудувати високоефективну економіку, засновану на постійному вдосконаленні виробничих процесів, створенні інноваційної продукції, оптимізації систем управління, високій інноваційній культурі населення загалом та управлінських кіл зокрема» [1, с. 39].

Але, на жаль, на практиці частіше зустрічаються ситуації провадження інвестиційної діяльності такими господарюючими суб'єктами, які не мають достатнього рівня компетентності й навичок у своїх працівників, а також задовільного матеріально-технічного забезпечення. Унаслідок цього може виникнути загроза деформації, економічного просідання та руйнування структури національної економіки через те, що розвиток, який базується на застарілому технічному устрої, не може гарантувати позитивних зрушень. О.В. Крисальний наголошує: «Без інноваційного напрямку інвестицій не може відбутися становлення якісно-кількісного економічного зростання в країні» [2, с. 46]. Усе це зумовлює необхідність дослідження інвестиційно-інноваційних процесів в аграрному секторі як головної ланки в економіці країни.

Сьогодні мало досліджене питання інноваційних та інвестиційних процесів у розрізі підприємницької діяльності. Українське законодавство не дає тлумачення таких економічних категорій, як «інноваційний процес» та «інвестиційний процес». Одна частина дослідників ототожнює поняття інноваційно-інвестиційного процесу та інноваційно-інвестиційної діяльності, інша ж, навпаки, вважає їх різними. Але й ті науковці, що вважають ці поняття відмінними, не дійшли однієї думки: чи процес є складовою частиною діяльності, чи навпаки.

У Законі України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 16.10.2020 зазначається, що інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [3].

У Законі України «Про інноваційну діяльність» № 40-IV від 05.12.2012 зазначено, що інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [4].

Учені-економісти виділяють різні підходи до розкриття сутності цих двох понять. Так, П.Н. Завлін

уважає, що інноваційний процес – це процес перетворення наукового знання в інновацію, який можна представити як послідовний ланцюг подій, у ході яких інновація визріває від ідеї до конкретного продукту, технології або послуги і поширюється за практичного використання. Цей процес не закінчується й після впровадження інновації у виробництво, бо у міру поширення вона вдосконалюється, робиться ефективнішою, набуває раніше невідомих споживчих властивостей [5, с. 45]. Л.А. Євсєєва, своєю чергою, доходить висновку, що інноваційний процес – діяльність зі створення, реалізації й поширення інновацій у суспільному виробництві а саме створення готової до вживання розробки, що пройшла всі стадії перевірки на виробництві й у споживача [6, с. 59].

Б.В. Губський визначає інвестиційний процес як багатосторонню діяльність усіх учасників ринкової економіки у нарощуванні капіталу, яка безпосередньо пов'язана з динамічним розвитком економічної системи у цілому [7, с. 49]. Д.Л. Левчинський вважає, що інвестиційний процес – це сукупність послідовних дій із залучення інвестора (або їх сукупності) до об'єкта інвестицій із метою досягнення ефективного соціально-економічного розвитку економічної системи на основі узгодження інтересів учасників цього процесу, результатами якого є будь-який корисний соціально-економічний ефект (відновлення функціонуючого реального капіталу, отримання прибутку, проведення структурних перетворень в економіці країни або регіону тощо) [8, с. 19].

Ми вважаємо, що інноваційно-інвестиційний процес – це процес здійснення практичних дій, які спрямовані на впровадження результатів наукових досліджень та розробок і випуск на ринки збуту нових конкурентних товарів, робіт і послуг шляхом реалізації інвестицій.

Сучасне світове сільське господарство завдяки еволюційному розвитку технологій знаходиться на високотехнологічному етапі свого існування. Усі країни світу орієнтовані на використання екологічних природних ресурсів: енергії сонця, води, вітру та землі, технологій точного землеробства, зокрема генно-модифікованої продукції, нанобіотехнологічних розробок, позагрунтового вирощування рослин, систем супутникової навігації, роботів, безпілотних літальних апаратів та ін. [9, с. 185]. За рахунок використання таких сучасних технологій виробники сільськогосподарської продукції матимуть змогу отримувати більші прибутки, мати вищий рівень економічної стабільності та спрямовані на:

– підвищення ефективності управління та реалізації сільськогосподарських процесів на всіх етапах створення доданої вартості, зниження ризиків й обмеження вразливості внаслідок зовнішніх впливів (від поломки технічних засобів до негод, посухи, хвороб тощо);

– формування сільськогосподарських екосистем, що включають інтегровані мережі, які об'єднують цифрові дані, отримані в режимі реального часу як із внутрішніх джерел (показання фермерських датчиків), так і з зовнішніх (наданих іншими учасниками екосистеми) для прийняття ефективних управлінських рішень, а також об'єднують учасників екосис-

Таблиця 1

Динаміка основних показників розвитку аграрного сектору економіки України за 2015–2019 рр.

Показник	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Валова додана вартість сільського господарства, лісового та рибного господарства в загальному обсязі валової доданої вартості, млн грн	239806	279701	303949	361173	358072
Основні засоби сільського господарства, лісового та рибного господарства в загальній їх кількості, млн грн	210169	270467	341622	407146	376592
Кількість найманих працівників сільського господарства, лісового та рибного господарства в загальній їх кількості, тис осіб	569,4	583,4	558,1	545,7	523,7

Джерело: складено за даними [11]

теми, щоб забезпечити ефективність ланцюга доданої вартості;

– цифровізацію сільськогосподарської техніки з використанням сучасних технічних засобів: датчиків, сенсорних приладів, які є найбільшими генераторами даних [10].

Сільське господарство впродовж великого проміжку часу залишається основним сировинним джерелом виробничих процесів у національній економіці. Аналізуючи основні показники розвитку аграрного сектору економіки України, спостерігаємо їх зростання у 2019 р. порівняно з 2015 р. та зниження відносно 2018 р. (табл. 1).

Підтримка держави в напрямі нарощення інвестиційно-інноваційного забезпечення аграрного сектору має передбачати не лише виділення бюджетних коштів. Обов'язковими мають стати програми соціально-роз'яснювального характеру, визначеного в законодавчому порядку стимулювання учасників таких програм, створення сприятливого для інвестування середовища. У сучасних умовах інноваційна політика державної підтримки повинна бути спрямована на створення економічних, правових, організаційних основ для розвитку інноваційної діяльності в галузях економіки, забезпечення ефективного використання результатів науково-технічного прогресу, підвищення конкурентоспроможності продукції, вирішення завдань соціально-економічного розвитку, отримання ефекту від запровадження зазначених важелів [12, с. 106].

Євроінтеграція України зумовлює необхідність формування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку сільського господарства. Така модель повинна бути спрямована на здійснення інноваційного прориву і вихід сільського господарства на європейські соціально-економічні параметри розвитку; у ній має бути визначено механізм реалізації, розроблено концепцію переходу аграрної економіки до інноваційної моделі розвитку, створено систему підготовки спеціалістів для основних галузей високотехнологічного виробництва, визначено джерела фінансування заходів щодо створення та функціонування інноваційної системи галузі [13, с. 105]. Велику роль у системі забезпечення розвитку економіки країни у цілому відіграє налагодження безперервності та адаптивності процесів інноваційно-інвестиційного спрямування в ефективному функціонуванні аграрного сектору економіки. Варто відзначити важливість провадження вітчизняних наукових досліджень у даному напрямі та вивчення світового досвіду ефективної реалізації інноваційно-інвестиційних процесів в аграрному секторі.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Змістовність проведених досліджень і отриманих результатів підкріплює той факт, що узагальнені положення проведеної роботи можуть бути використані під час розроблення, вибору чи опрацювання інноваційно-інвестиційної програми розвитку аграрного сектору економіки України з урахуванням особливостей та специфіки галузі. У системі стратегічного забезпечення розвитку інноваційно-інвестиційних процесів є формування теоретико-методологічної концептуальних основ, які враховуватимуть: базові теоретико-методологічні положення сутності та значення таких процесів, тенденції інноваційно-інвестиційного забезпечення в частині розвитку сільськогосподарських підприємств; розрахунок та формування портфеля інноваційно-інвестиційних кошторисів у контексті аграрного сектору та методології оцінки ефективності й результативності в сучасних умовах господарювання з метою стабілізації та нарощення конкурентоспроможності агропромислового комплексу.

Бібліографічний список:

1. Лобас І.В. Особливості інноваційно-інвестиційної політики України *Державне управління: теорія та практика*. 2011. № 2. С. 1–7. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Lobas.pdf> (дата звернення: 19.01.2021).
2. Борщ Л.М. Інновації та інвестиції в реальному секторі економіки: перспективи розвитку. *Економіка ринкових відносин*. 2008. № 2. С. 44–51.
3. Про інвестиційну діяльність : Закон України № 1560-XII від 04.07.2002. Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення: 20.01.2021).
4. Про інноваційну діяльність : Закон України № 40-IV від 05.12.2012. Дата оновлення: 05.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 20.01.2021).
5. Завлин П.Н. Инновационная деятельность в современных условиях. *Инновации*. 2001. № 8. С. 45.
6. Евсеева Л.А., Сергеев А.Ф. Стратегия инновационной деятельности за рубежом. *Инновации*. 2002. № 4. С. 59.
7. Губський Б.В. Інвестиційні процеси у глобальному середовищі. Київ : Наукова думка, 2012. 390 с.
8. Левчинський Д.Л. Суть та економічна природа інвестицій та інвестиційного процесу. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 2. 138 с.
9. Маренич Т.Г., Крутько М.А., Бірченко Н.О. Основні засади інноваційно-інвестиційної діяльності в АПК України. *Вісник ХНТУСГ. Економічні науки*. Вип. 206. С. 184–193. URL: <http://dspace.khntusg.com.ua/handle/123456789/10411> (дата звернення: 20.01.2021).
10. Науково-аналітична доповідь «Інноваційна діяльність в Україні в 2019 році». URL: <https://mon.gov.ua/storage/>

app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf (дата звернення: 20.01.2020).

11. Сільське господарство України : статистичний збірник. Київ, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf (дата звернення: 19.01.2020).
12. Кіпіоро І.М. Удосконалення державної підтримки розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності у сільському господарстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 7. Ч. 3. С. 44–47. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_07/122.pdf (дата звернення: 19.01.2021).
13. Павленко І.І. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства в Україні. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2015. № 1(30). С. 104–113. DOI: 10.32317/2221-1055.201811009

References:

1. Lobas, I. (2011). Osoblyvosti innovacijno-investycijnoji polityky Ukrainy [Features of innovation and investment policy of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnja: teorija ta praktyka*, [online], no. 2, pp. 1–7. Available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Lobas.pdf> (accessed 19 January 2021).
2. Borshh, L. (2008). Innovaciji ta investyciji v realnomu sektori ekonomiky: perspektvy rozvytku. *Ekonomika rynkovykh vidnosyn*, no. 2, pp. 44–51.
3. Pro investycijnu dijalnistj: Zakon Ukrainy 1560-XII vid 04.07.2002 r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (accessed 20 January 2021).
4. Pro innovacijnu dijalnistj: Zakon Ukrainy 40-IV vid 05.12.2012. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (accessed 20 January 2021).
5. Zavlin, P. (2001). Innovatsionnaya deyatelnost' v sovremnykh usloviyakh. *Innovatsii*, no. 8, p. 45.
6. Evseeva, L. and Sergeev, A. (2002). Strategiya innovatsionnoy deyatelnosti za rubezhom. *Innovatsii*, no. 4, p. 59.
7. Ghubsjkyj, B. (2012). Investycijni Procesy U Ghlobalnomu Seredovyshhi. *Naukova dumka*, p. 390.
8. Levchynsjkyj, D. (2011). *Sutj Ta Ekonomichna Pryroda Investycij Ta Investycijnogho Procesu*. 2nd ed. Mekhanizm rehuljuvannja ekonomiky, p. 138.
9. Marenych, T., Krutjko, M. and Birchenko, N. (2019). Osnovni zasady innovacijno-investycijnoji dijalnosti v APK Ukrainy [Basic principles of innovation and investment activity in the agro-industrial complex of Ukraine]. *Visnyk KhNTUSGh. Ekonomichni nauky*, [online], vol. 206, pp. 184–193. Available at: <http://dspace.khntusg.com.ua/handle/123456789/10411> (accessed 20 January 2021).
10. Naukovo-Analitychna Dopovidj «Innovacijna Dijalnistj v Ukraini v 2019 Roci» (2019) [online]. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/2020/08/za-2019-1-1.pdf> (accessed 20 January 2021).
11. Siljsjke Ghospodarstvo Ukrainy: Statystychnyj zbirnyk (2019). Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf (accessed 19 January 2021).
12. Kipioro, I. (2014). Udoskonalennja derzhavnoji pidtrymky rozvytku investycijno-innovacijnoji dijalnosti u siljsjkomu ghospodarstvi [Improving state support for the development of investment and innovation activities in agriculture]. *Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu*, [online], no. 7(3), pp. 44–47. Available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_07/122.pdf (accessed 19 January 2021).
13. Pavlenko, I. (2015). Innovacijno-investycijne zabezpechennja rozvytku siljsjkogho ghospodarstva v Ukraini [Innovation and investment support for agricultural development in Ukraine]. *Teoretychni ta prykladni pytannja ekonomiky*, no. 1(30), pp. 104–113. DOI: 10.32317/2221-1055.201811009

УДК 332.242

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-5>

Поснова Т.В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2038-7743>

Posnova Tetiana

PhD in Economics,
Associate Professor of the Department of Economic Theory
University of State Service of Ukraine

ОЦІНКА ВПЛИВУ КРЕАТИВНОГО ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF CREATIVE HUMAN CAPITAL ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE

З початком XXI століття загальносвітовим трендом є процеси урбанізації та формування цифрової і креативної економік на основі концентрації людського капіталу, цифрової та інформаційно-комунікативної інфраструктури. Як свідчить практика, у вирішенні цих питань найбільш успішними є ті регіони, в яких сконцентрований креативний людський капітал. На основі статистичних показників з'ясовано взаємовплив креативного людського капіталу і регіонального розвитку, визначено регіони-лідери та регіони-аутсайди України. Розглянуто чинники, що гальмують розвиток креативного людського капіталу та, відповідно, регіональної економіки, і наведено стратегічні орієнтири щодо формування та розвитку креативного людського капіталу як чинника підвищення конкурентоспроможності та економічного зростання регіонів.

Ключові слова: креативний людський капітал, регіони, регіональна економічна політика.

С началом XXI века общемировым трендом являются процессы урбанизации и формирования цифровой и креативной экономики на основе концентрации человеческого капитала, цифровой и информационно-коммуникативной инфраструктуры. Как свидетельствует практика, в решении этих вопросов наиболее успешны те регионы, в которых сконцентрирован креативный человеческий капитал. На основе статистических показателей показано взаимовлияние креативного человеческого капитала и регионального развития, а также определены регионы-лидеры и регионы-аутсайды Украины. Рассмотрены факторы, тормозящие развитие креативного человеческого капитала и, соответственно, региональной экономики, а также указаны стратегические ориентиры по формированию и развитию креативного человеческого капитала как фактора повышения конкурентоспособности и экономического роста регионов.

Ключевые слова: креативный человеческий капитал, регионы, региональная экономическая политика.

The purpose of the paper is to determine the role of creative human capital in the economic development of the regions of Ukraine. With the beginning of the 21st century, such processes as formation of digital, creative economies and urbanization, which are based on the concentration of human capital, digital and information communication infrastructure have become the worldwide trends. The regions in which creative human capital is concentrated, are more successful in solving these problems, in comparison with the regions in which labor and service human resources predominate. Modern tendencies of regional development are characterized by imbalanced processes, which can demonstrate that some regions have limited resources and innovation opportunities, while the other regions with significant resource capital and innovation opportunities do not possess appropriate mechanisms to trade this capital in market conditions. Creative human capital and reproduction of it should be funded from state and regional budgets, because only highly moral, healthy and educated nation is able to achieve high rates in any field and occupy a proper niche in the economic space of the world. Taking into account the following indicators as gross regional product, index of regional human development, number of active innovative industrial enterprises, number of juristic entities which are related to creative spheres by economic activities, number of population that is occupied in creative areas, we can determine the interaction between creative human capital and regional development and, figure out the leading regions and outsider regions of Ukraine. The article describes the factors that restrain the development of creative human capital and the regional economy at the same time. It is obvious that the indicators of quality of life and the level of development of human capital are rarely taken into account

during formation of regional policy. The main accent in this case is put on the economic progress, the detrimental influence on social and environmental development, as well as the formation and development of human capital. As a result it causes a negative impact on the level of regional socio-economic development and the country in general. The paper demonstrates the proposals how to form and advance creative human capital effectively as a decisive factor in increasing of competitiveness and economic growth of regions.

Keywords: creative human capital, regions, regional economic policy.

Постановка проблеми. В умовах формування постіндустріального суспільства однією з актуальних проблем є пошук нових форм та методів управління соціально-економічним розвитком регіонів, які будуть сприяти забезпеченню економічного зростання територій. Неоднозначне місце у нерівномірності розвитку регіонів займають людські ресурси, адже у пошуках більш високого рівня доходів відбуваються процеси перерозподілу людських ресурсів. У зв'язку з цим саме у регіональній економіці виявляються суперечності та неув'язки як у системі державного управління, так і у закономірностях розвитку продуктивних сил, посиленні взаємозв'язків суб'єктів господарювання та секторів регіональної економіки.

З початком XXI століття загальносвітовим трендом є процеси урбанізації, формування цифрової та креативної економік на основі концентрації людського капіталу, цифрової та інформаційно-комунікативної інфраструктури. Світовий досвід показує, що міста та регіони, в яких наявна велика частка креативного людського капіталу, як правило, займають лідерські позиції серед центрів інноваційної та високотехнологічної індустрії, тоді як регіони, в яких переважає обслуговуючий персонал, демонструють низький рівень розвитку інновацій, високотехнологічних сфер економічної діяльності та людського капіталу. Таким чином, постає необхідність здійснення оцінки кількісного впливу креативного людського капіталу на рівень соціально-економічного розвитку регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням взаємовпливу креативної економіки та регіонального розвитку присвятили свої праці Т. Адорно, Дж. Джейкобс, Дж. О'Коннор, Дж. Коткін, Ч. Лендрі, Р. Лукас, Дж. Поттс, Р. Флоріда, Дж. Хокінс та інші.

В Україні питання розвитку креативної економіки на рівні регіонів знаходяться на стадії початкових досліджень. Так, науковці І.М. Вахович, О.М. Чуль у своїх працях здійснили оцінку стану креативного регіонального розвитку в розрізі індустрій креативної економіки [2].

Ю.В. Сотнікова здійснила аналіз регіонів України за методикою оцінки рівня креативності Р. Флоріди – за індексами таланту, технологій та толерантності. Нею проведено кластерний аналіз регіонів за означеними індексами та визначені регіони з високими показниками креативності; регіони, що мають потенціал розвитку та регіони-аутсайтери [17].

К.С. Шапошников обґрунтував роль інституційного середовища у креативному розвитку економіки регіону. На його думку, інституційне середовище, котре забезпечує постійний пошук і реалізацію нових можливостей у регіональному розвитку, взаємодію всіх учасників цього процесу, стимулювання і підтримку обміну ідеями між ними, сприяє створенню конкурентоспроможності регіону та реалізації інтересів регіональної спільноти [18].

Н.Є. Селюченко проводить оцінювання регіонів України за умовами, наявними для розвитку креативного сектору економіки, на основі двох груп показників: 1) обсягів освоєних капітальних інвестицій; 2) показників ринку праці, сфери охорони здоров'я, надання соціальної допомоги та прийняття в експлуатацію житла [15].

С.А. Давимука та Л.І. Федулова у своїх працях показують взаємозв'язок інноваційного розвитку з формуванням креативної економіки регіонів, а також обґрунтовують передумови формування і розвитку креативної економіки регіонів з урахуванням досвіду ЄС [4].

І.В. Брикова у своїй роботі здійснила аналіз сучасних теоретичних підходів щодо визначення сутності категорії «креативні регіони», розкрила ключові чинники їх формування та розвитку в умовах глобалізації [1].

Водночас питання впливу саме креативного людського капіталу на розвиток регіонів України практично не досліджене.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є оцінка впливу креативного людського капіталу на економічний розвиток регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1950-х рр. відома американська дослідниця Дж. Джейкобс досліджувала взаємозв'язок між здатністю мегаполісів приваблювати талановитих людей і високими темпами їх економічного розвитку [5]. На початку 1980-х рр. виникла та поширилася теорія регіонального економічного зростання, яке зумовлюється концентрацією людського капіталу. Головною ідеєю цієї теорії було визнання кластеризації високоосвічених та висококваліфікованих працівників ключовим фактором прискорення економічного розвитку регіонів. За твердженням одного з ідеологів цієї теорії, Нобелівського лауреата Р. Лукаса, саме «критична маса талантів є першопричиною регіонального економічного зростання, що особливо актуально в епоху економіки знань, яка ґрунтується на креативності, високотехнологічних інноваціях та інтелектуальній власності» [19]. Ще один прихильник цієї теорії Дж. Коткін наголошує, що «залучення талановитих людей знаходиться в основі регіонального розвитку, тому що виступає важливою передумовою регіональної концентрації підприємств, які створюють нові робочі місця і сприяють збільшенню обсягів зовнішнього інвестування» [19].

Р. Флоріда розробив теорію креативного класу, яка базується на визнанні географічної концентрації креативних індивідуумів, що є ключовою детермінантою регіонального економічного зростання. Відмінність цієї теорії від теорії людського капіталу полягає у такому: по-перше, лише частина населення з вищою освітою капіталізує процеси економічного розвитку регіону, а саме – креативний клас; по-друге, Р. Флоріда не просто констатує зв'язок між креатив-

ним потенціалом населення та регіональною конкурентоспроможністю, а обґрунтовує систему факторів, які визначають «якість місць» (quality of place) і впливають на рішення представників креативного класу щодо вибору місця працевлаштування [19].

Актуальність цієї проблематики відображається й у стратегічних державних документах усіх країн світу, в тому числі й України. Так, у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, розробленій Міністерством розвитку громад та територій України, представлено перелік ключових аспектів, які мають посилити спроможність нової державної регіональної політики в цілому і забезпечити відповідність єдиної стратегії та стратегічних планів всіх регіонів України сучасним соціально-економічним тенденціям і потребам людини [13]. Відповідно до Стратегії, у кожному регіоні громадяни повинні отримати такі ж прогресивні та інноваційні проекти, які історично існують переважно у мегаполісах і великих містах, де сконцентровано найбільше інвестиційних ресурсів та людського капіталу. До таких проектів належать і об'єкти креативної економіки, зокрема креативні індустрії, що забезпечують молодь робочими місцями та опосередковано утворюють умови для появи багатьох інших напрямів економічної діяльності, а також можливостей для працевлаштування.

Як відзначає міністр розвитку громад та територій України О. Чернишов, «сталий розвиток регіонів та креативна економіка – взаємопов'язані фактори, саме тому Міністерство підтримуватиме розвиток креативної економіки в регіонах» [10]. На його думку, такі проекти спроможні підняти економіку, призупинити відтік молоді за кордон та запровадити нові культурні і соціальні ініціативи відповідно до історичного та культурного контексту у різних регіонах.

Варто відзначити, що нині Міністерство розвитку громад та територій України опрацьовує концепції та попереднє технічно-економічне обґрунтування створення Центрів розвитку креативної економіки в різних регіонах. Створення таких центрів передбачає стимулювання розвитку креативної економіки, підвищення економічної активності, культивування смарт-підприємництва, зниження безробіття та еміграцію молоді. Пілотні проекти внесено в регіональні стратегії областей на найближчі роки.

Окрім того, створення Центрів розвитку креативної економіки буде сприяти формуванню нових можливостей для розвитку і економічного зростання регіонів, а також стане одним із практичних інструментів розвитку територіальних громад і регіонів. Зокрема, передбачається, що Центри розвитку креативної економіки будуть включати простори для навчання та коворкінгу, а також зможуть забезпечити доступ до фінансування та мікротовиробництва.

Нині на рівні регіонів, у територіальних громадах є великий запит на впровадження культурно-креативних проектів. У багатьох регіонах України такі проекти вже успішно реалізуються шляхом появи креативних просторів, зокрема культурних хабів, бізнес-інкубаторів, воркшопів тощо. З 2020 року разом із Міністерством культури та інформаційної політики України розробляється механізм розбудови куль-

турного простору регіонів, методологія формування культурної ідентичності регіону, міста та громади.

Актуальність впливу креативного складника на розвиток регіонів відображено також у Стратегії сталого розвитку України до 2030 року. Зокрема, одна із стратегічних цілей передбачає забезпечення сталого галузевого та регіонального розвитку через механізм збереження національних культурних цінностей і традицій регіонів. Відповідно до Стратегії у напрямі «Креативні індустрії та індустрія гостинності» стратегічною метою є створення конкурентоспроможної креативної економіки, а також забезпечення розвитку туризму як одного із драйверів соціокультурного та економічного розвитку регіонів. Відповідно до цього стратегічними цілями є:

- збільшити частку креативних індустрій у доданий вартості з 3,86% до 5%;
- збільшити частку креативних товарів в експорті від 0,5% до 3%;
- збільшити кількість зайнятих з 3,57% до 4,5% від загальної кількості працевлаштованих;
- підвищити позицію у Глобальному індексі інновацій у категорії Creative goods and services з 95 на 25 позицію;
- підвищити захищеність прав інтелектуальної власності;
- посісти 45 місце у The Travel & Tourism Competitiveness Index;
- покращити доступ представників креативних індустрій до фінансових ресурсів;
- забезпечити високу якість сервісу та безпеки у сфері туризму [9].

Отже, як видно із стратегічних програмних документів, у сучасних умовах розвиток національної економіки і регіональний розвиток перебуває у прямій залежності від можливостей людини або групи осіб застосовувати свої знання, таланти та досвід. Визнаючи важливе значення креативного людського капіталу як одного з основних драйверів економічного розвитку будь-якої держави, доцільно обґрунтувати необхідність формування його просторової моделі, що в свою чергу зумовлюється тим, що еволюційні процеси креативного людського капіталу тісно пов'язані зі змінами на ринку праці. Варто відзначити, що траєкторія його розвитку може бути підрозділена на два етапи. Перший етап відображає глибокі трансформаційні рецесії, що супроводжуються процесами скорочення зайнятості, зростанням відкритого безробіття, зниженням тривалості робочого часу і різким падінням реальної заробітної плати. Другий етап пов'язаний із триваючим активним посттрансформаційним підйомом, в умовах якого всі основні індикатори ринку праці стали швидко поліпшуватися.

З огляду на той факт, що процеси цифровізації економіки та модернізації суспільних відносин трансформують колишню систему, структурні дисбаланси набувають масового характеру, при цьому спостерігається нестача одних категорій працівників, що супроводжується надлишком інших категорій, тому варто розглянути сутність креативного людського капіталу.

Креативний людський капітал можна визначити як сукупність оригінальних знань, креативних здібностей, навичок та вроджених талантів, витрати на оволодіння

якими чи їх розвиток у майбутньому можуть приносити дохід, внаслідок створення інноваційних продуктів [12].

До умов ефективного функціонування креативного людського капіталу слід віднести необхідність масштабних інновацій, що у свою чергу формують попит на унікальні ідеї, що можуть трансформуватися у новітні знання; наявність у країні відповідного рівня освітньої та наукової системи, яка надасть можливість забезпечити необхідну щільність когнітивного простору для задоволення потреб економічних суб'єктів щодо розвитку своїх професійних знань та навичок, а також розвитку талантів [11].

Крім оригінальних знань, креативних здібностей та наявності вроджених талантів, основними компетенціями, якими повинні володіти працівники, що задіяні у сфері креативних індустрій, є такі:

- спроможність генерувати нові ідеї та рішення;
- схильність критично ставитися до власних ідей та ідей інших людей;
- спроможність ідентифікувати нові можливості;
- спроможність публічно презентувати свої ідеї та напрацювання;
- спроможність координувати свою діяльність;
- спроможність набувати нові знання;
- аналітичне мислення;
- спроможність ефективно використовувати власний час;
- спроможність вести перемовини;
- спроможність говорити та писати іноземними мовами тощо [6].

Як свідчить міжнародний досвід, креативний людський капітал здатний помітно посилювати свої конкурентні позиції на ринку праці: чим вищий рівень якості креативного людського капіталу, тим вища економічна активність і зайнятість; менший ризик безробіття і коротший термін його тривалості; вищі заробітки та ширший доступ до привабливих робочих місць; інтенсивніша професійна і територіальна мобільність. Крім того, більш освічена робоча сила успішніше адаптується до змін в економічному і соціальному середовищі, активніше освоює нові знання і навички, швидше реагує на досягнення науково-технічного прогресу та починає раніше впроваджувати їх у своїй повсякденній діяльності.

Загалом, відповідно до показників, що характеризують рівень розвитку креативного капіталу, в Україні склалася така ситуація. У рейтингу Глобального Індексу інновацій у 2019 році Україна зайняла 45 місце, зокрема, в категорії Human capital & research – 39 місце, а категорії Creative outputs – 44 місце, в категорії Creative goods and services – 95 місце, а в категорії Online creativity – 39 місце. У Індексі конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму Україна займає 78 місце [20].

Порівняння українських опосередкованих характеристик креативного людського капіталу із його станом розвитку в інших країнах відповідно до рейтингу ПІ дає змогу зробити висновок про існування величезного розриву між потенційною та фактичною ефективністю використання людських ресурсів. З одного боку, фактична продуктивність праці в Україні залишається надто низькою за міжнародними мірками. З іншого боку, накопичений в Україні креативний людський капітал з кількісного

погляду є одним із найбільш значних у світі. Хоча його якісні характеристики не дуже високі, але навіть вони виявляються, як правило, набагато кращими, ніж у країнах із порівняльними показниками ВВП на душу населення. Це свідчить про існування сприятливих можливостей для інвестицій, які були б орієнтовані на більш ефективне використання наявного в Україні людського капіталу і які могли би скоротити наявний розрив між потенційною і фактичною продуктивністю праці.

Зважаючи на зазначені процеси, слід зазначити, що сучасні тенденції регіонального розвитку характеризуються процесами розбалансування, що виражаються в тому, що одні регіони володіють обмеженими ресурсами та інноваційними можливостями, тоді як інші регіони за значного ресурсного капіталу і з інноваційними можливостями не мають механізмів реалізації цього капіталу в ринкових умовах.

Відповідно, вирішення вищезазначених проблем є можливим не тільки за рахунок системного дослідження регіональної економіки і застосування комплексного підходу для вибору інструментів управління регіональним розвитком. Сьогодні актуалізуються питання реабілітації ресурсного капіталу, тобто формування механізмів забезпечення сталого розвитку регіонів за рахунок людських ресурсів, фінансових, організаційних, інвестиційних, інноваційних та природних факторів. Це пояснюється тим, що саме від уміння ефективно використовувати креативний людський капітал залежить розвиток виробництва.

Для оцінки взаємовпливу креативного людського капіталу та регіонального розвитку були відібрані такі показники: валовий регіональний продукт у фактичних цінах; індекс регіонального людського розвитку (відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта); кількість інноваційно активних промислових підприємств, кількість юридичних осіб за видами економічної діяльності, що відносять до креативних сфер; кількість зайнятого населення у креативних сферах (табл. 1).

У результаті проведеного аналізу з'ясовано, що м. Київ є лідером за всіма показниками, що характеризують рівень розвитку регіонального креативного людського капіталу. Стосовно регіонів, то, за даними таблиці, практично за всіма показниками лідирує Дніпропетровська область. Водночас у Дніпропетровській області щодо інших регіонів нижчими є такі показники, як індекс людського розвитку – 0,61 – та кількість юридичних осіб за видами економічної діяльності у сфері інформації та комунікацій – 1500 од. На другому місці, відповідно до даних таблиці, перебуває Харківська область.

Чернівецька область є регіоном із найнижчими показниками, що характеризують економічний стан регіонів та креативного людського капіталу.

Таким чином, аналіз показників доводить те, що людський капітал, задіяний у креативних сферах економіки, здійснює прямий вплив на рівень валового регіонального продукту. Водночас інформація, наведена в таблиці, свідчить про наявність деструктивних моментів у соціально-економічному розвитку регіонів, що є наслідками низької ефективності державного і регіонального управління соціально-економічними процесами.

Таблиця 1

Показники, що характеризують рівень регіонального розвитку та креативного людського капіталу за 2018 рік

	Валовий регіональний продукт у фактичних цінах, млн. грн.	Індекс регіонального людського розвитку	Кількість інноваційно активних підприємств, од.	Кількість юридичних осіб за видами економічної діяльності, у тому числі:		Кількість зайнятого населення, у тому числі:			
				Інформація та комунікації, од.	Професійна, наукова та технічна діяльність, од.	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, од.	у сфері мистецтва, спорту, розваг, тис. осіб	у сфері інформації та телекомунікацій, тис. осіб	у сфері професійної, наукової та технічної діяльності, тис. осіб
Україна	3560596	0,62	777	25468	57875	10915	196,9	280,3	437,9
Вінницька	111498	0,65	25	427	896	250	5,7	6,3	9,8
Волинська	60448	0,64	14	201	574	151	4,0	2,8	5,5
Дніпропетровська	369468	0,61	71	1500	3799	796	10,6	26,1	41,3
Донецька	192256	-	23	996	2685	678	9,1	9,0	13,8
Житомирська	77110	0,59	19	315	778	577	5,8	7,7	8,0
Закарпатська	52445	0,70	12	294	657	325	3,9	3,0	4,4
Запорізька	147076	0,64	36	735	1660	321	8,6	8,6	16,7
Івано-Франківська	78443	0,71	28	355	779	209	7,4	3,5	8,0
Київська	198160	0,63	54	956	2625	419	12,8	14,7	31,4
Кіровоградська	64436	0,59	26	233	551	283	5,7	4,0	5,0
Луганська	35206	-	5	421	945	291	2,6	2,1	8,5
Львівська	177243	0,69	44	1283	2515	790	12,5	17,9	23,6
Миколаївська	79916	0,64	14	389	1061	264	4,8	3,3	6,9
Одеська	173241	0,63	25	1237	3060	634	12,2	15,1	20,4
Полтавська	174147	0,66	30	467	1078	319	6,3	5,1	10,3
Рівненська	56842	0,61	8	249	743	185	6,8	5,1	6,5
Сумська	68489	0,62	25	303	679	186	4,7	4,4	7,3
Тернопільська	49133	0,66	20	234	444	320	6,0	3,2	6,4
Харківська	233321	0,69	119	1674	3475	528	14,8	25,5	40,0
Херсонська	55161	0,59	14	310	819	414	7,7	3,4	7,5
Хмельницька	75646	0,61	11	334	791	231	5,1	3,6	6,9
Черкаська	93315	0,61	29	405	831	313	5,0	4,6	10,4
Чернівецька	33903	0,71	9	254	460	119	3,8	3,3	4,7
Чернігівська	70624	0,61	15	275	673	229	6,7	4,3	7,6
м.Київ	833069	0,87	101	11621	25297	2012	24,3	93,7	127,0

Джерело: складено автором на основі [6; 7; 14; 16]

Крім розглянутих показників, що мають вплив на розвиток креативного людського капіталу та регіонального розвитку, серед деструктивних факторів необхідно також виділити нестабільність середнього класу. Водночас зміцнення позицій середнього класу можливе лише в межах розвитку креативного людського капіталу та забезпечення повноцінної віддачі від його функціонування. У цьому аспекті принципове значення має недостатня купівельна спроможність населення, що зумовлена невиправдано низькою вартістю робочої сили, яка не забезпечує гідний рівень і якість життя. Водночас низький рівень віддачі від людського капіталу для його власників знижує мотивацію до нагромадження такого капіталу. Так, середньомісячна зарплата штатних працівників у мистецтві, спорті, розвагах та відпочинку за 2018 рік становила 7612 грн., що є нижчою від середньомісячної зарплати в Україні загалом, яка становила 7810 грн. Для порівняння у США середньорічна зарплата у креативних секторах становить приблизно 49 тис. дол., а у промисловості – 28 тис. дол. [19], тобто майже в 2 рази перевищує середній рівень зарплати у промисловості у США та приблизно в 15 разів є вищою, ніж в Україні.

Наступним деструктивним чинником є відсутність належних умов збереження і розвитку людського потенціалу країни через незадовільний стан соціальної та креативної інфраструктури та низький рівень інноваційної освіченості громадян. Важливість зазначеного фактору пояснюється зокрема тим, що в розвинених країнах функціонують гнучкі і сприятливі програми залучення кваліфікованих працівників, що фактично не практикується в нашій країні.

Також до чинників, що зумовлюють необхідність формування просторової моделі відтворення креативного людського капіталу, слід віднести необхідність удосконалення фінансування соціальної та креативної сфер, що зумовлено відсутністю гарантованих зобов'язань держави щодо фінансового забезпечення вказаних сфер на регіональному рівні, постійним недофінансуванням і неефективністю механізмів розподілу коштів місцевих бюджетів, відсутністю у місцевої влади стимулів для пошуку додаткових джерел фінансування соціальної та креативної сфер.

Також серед деструктивних чинників варто відзначити наявність негативних демографічних тенденцій, зумовлених низьким рівнем охорони здоров'я, скороченням тривалості життя. Адже підвищення добробуту населення і досягнення міжнародних стандартів рівня та якості життя є визначальними факторами збереження і розвитку креативного людського капіталу. На демографічну ситуацію також впливає трудова міграція, що супроводжується процесами відтоку креативного людського капіталу.

Розглядаючи проблеми формування креативного людського капіталу на рівні регіону, доцільно відзначити той факт, що під час формування регіональної політики рідко враховуються показники оцінки якості життя населення та рівня розвитку людського капіталу регіону. Недооцінка людського капіталу як ключового елемента регіональної економіки спостерігається сьогодні у більшості регіонів країни. Тому постає питання необхідності посилення

інвестицій у креативний людський капітал як одного з визначальних чинників економічного розвитку. Так, до основних напрямів інвестицій у людський креативний капітал належать: витрати на охорону здоров'я; витрати на умови життя; витрати на культуру та мистецтво; витрати на оптимізацію міграції трудових ресурсів; витрати на мотивацію працівника; витрати на освіту; витрати на науку [8]. У сучасних умовах визнання необхідності інвестування в розвиток креативного людського капіталу набуває світового масштабу, й українська економіка не є винятком.

Отже, формування та розвиток креативного людського капіталу повинно стати загальнонаціональним пріоритетом державної політики. На регіональному рівні його реалізація має здійснюватися через такі механізми:

- відповідні документи державної та регіональної політики повинні завжди враховувати їхній вплив на формування креативного людського капіталу;

- формувати інституційне забезпечення на державному, регіональному та місцевому рівнях влади з метою адекватного реагування на проблеми та виклики, що мають прямий та опосередкований вплив на розвиток креативного людського капіталу для отримання відповідних соціально-економічних ефектів;

- здійснювати підтримку системи інвестування у розвиток креативного людського капіталу через механізми державного та приватного фінансування;

- створювати умови на державному та регіональному рівнях для залучення іноземних інвестицій для реалізації міжнародних проектів у креативній сфері;

- здійснювати підтримку інститутів освіти на регіональному рівні для підготовки професіоналів, знання, вміння та навички яких

 - відповідають потребам креативної економіки;

- сприяти трансформації традиційних «місцевих» закладів культури з метою реалізації ними просвітницької функції для підвищення якості креативного людського капіталу;

- створювати інформаційні платформи, призначені для доступу до інформації про наявні культурно-мистецькі центри, хаби, co-working центри, індустріальні та інноваційні парки і креативні простори для проведення різних культурно-креативних заходів;

- реформувати систему регулювання трудових відносин, враховуючи зміни на ринку праці загалом та у креативній сфері зокрема;

- внести зміни до Класифікатору професій та переглянути КВЕД у зв'язку із появою нових видів діяльності та креативного сектору на ринку праці;

- Державному комітету статистики України здійснювати дослідження обсягу креативного людського капіталу як на рівні держави, так і на рівні регіонів та його внеску в ВВП та ВРП України;

- здійснювати оцінку спроможності регіональної (місцевої) влади розвивати креативний людський капітал, зокрема, інституційну спроможність регіональної (місцевої) влади, наявність та якість відповідних ресурсів тощо;

- здійснювати аналіз стану та перспектив розвитку бізнес-інкубаторів, креативних кластерів та креативних міст як осередків розвитку креативного людського капіталу;

– впроваджувати культурне брендування міст для концентрації креативного людського капіталу та підвищення за рахунок цього конкурентоспроможності регіонів;

– місцевій владі планувати розвиток територій, надаючи перевагу площам, які будуть відведені під об'єкти креативної інфраструктури, що буде сприяти задоволенню та розвитку творчих та культурних потреб населення;

– здійснювати урядову підтримку розроблення стратегічних програм розвитку креативної сфери та обміну кращими практиками міст і регіонів у глобальній конкуренції за залучення креативного людського капіталу та інвестицій у його розвиток.

Висновки. Здійснений аналіз тенденцій розвитку креативного людського капіталу в регіональному вимірі дав можливість визначити, що формування нових стратегічних орієнтирів, заснованих на креативному складнику, дасть можливість зменшити диспропорційність розвитку регіонів України, створить нові платформи для економічного зростання та сформує новий статус регіонів як на державному, так і на міжнародному рівні.

Бібліографічний список:

- Брикова І. Роль креативних регіонів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності країн в умовах глобалізації. *Міжнародна економічна політика*. 2011. Вип. 1–2. С. 211–245. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mep_2011_1-2_10 (дата звернення: 12.01.2021).
- Вахович І. М., Чуль О. М. Формування стратегічних орієнтирів креативного регіонального розвитку на основі кластерного аналізу. *Бізнес Інформ*. 2014. № 9. С. 57–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_9_10 (дата звернення: 12.01.2021).
- Громова Т. Сталий економічний розвиток міст і регіонів: проблеми та перспективи. *Економічний простір*. 2020. № 156. С. 15–19.
- Давимук С. А., Федулова Л. І. Передумови формування та розвитку креативної економіки регіонів. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. С. 12–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_1_4 (дата звернення: 10.01.2021).
- Джекобс Дж. *Економіка городів = The Economy of Cities* / под ред. О. Н. Лугового. Новосибірськ : Культурное наследие, 2008. 294 с.
- Економічна привабливість української культури. Аналітична доповідь. Київ : ФОРМ Лопатіна О. О., 2019. 112 с.
- Зайняте населення за видами економічної діяльності та регіонами у 2018 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/rp/zn_ed_reg/zn_ed_reg_u/zn_ed_reg_2018k_u.htm (дата звернення: 10.01.2021).
- Kuzheliyev M., Posnova T., Nechyporenko A., Sokyro O. Theoretical Aspects of Investing in Human Capital in the Conditions of Formation of the Creative Economy. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 2019. Vol. 95. P. 64–69.
- Національна економічна стратегія 2030. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf> (дата звернення: 05.01.2021).
- Олексій Чернишов: Мінрегіон підтримуватиме розвиток креативної економіки в регіонах. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksij-chernishov-minregion-pidtrimuvatime-rozvitok-kreativnoyi-ekonomiki-v-regionah> (дата звернення: 05.01.2021).
- Поснова Т. В. Роль креативного людського капіталу в економіці знань. *Електронне наукове видання з економічних наук «Modern Economics»*. 2019. № 14. С. 232–236. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua> (дата звернення: 10.01.2021).
- Поснова Т. В. Креативний людський капітал як чинник інноваційного розвитку економіки. *Економічний простір*. 2019. № 141. С. 172–182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/espros_2019_141_16 (дата звернення: 11.01.2021).
- Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова Кабінету міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksij-chernishov-minregion-pidtrimuvatime-rozvitok-kreativnoyi-ekonomiki-v-regionah> (дата звернення: 10.01.2021).
- Розрахунок індексу регіонального людського розвитку за 2019 рік. <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/rozrahunok-indeksu-regionalnogo-lyudskogo-rozvytku-za-2019-rik.pdf> (дата звернення: 11.01.2021).
- Селюченко Н. Є. Оцінювання регіонів України за умовами для розвитку креативного сектора економіки. *Ефективна економіка*. 2016. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4896> (дата звернення: 12.01.2021).
- Статистичний збірник «Регіони України» 2019. Державна служба статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2019.pdf (дата звернення: 12.01.2021).
- Сотнікова Ю. В. Креативна економіка в Україні: реальність чи перспектива? *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2016. Вип. 3. С. 178–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnugp_ekon_2016_3_22 (дата звернення: 10.01.2021).
- Шапошников К. С. Вплив інституційного середовища на креативний розвиток економіки регіону. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2013. Вип. 23. С. 206–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2013_23_31 (дата звернення: 11.01.2021).
- Florida, R. *The Rise of the Creative Class*. New York : Basic Books, 2002. С. 234–258.
- Global innovation index 2020. Who Will Finance Innovation? URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf (дата звернення: 14.01.2021).

References:

- Brykova, I. (2011). Rol kreatyvnykh rehioniv u pidvyshchenni mizhnarodnoyi konkurentospromozhnosti krayin v umovakh hlobalizatsiyi [The role of creative regions in improving the international competitiveness of countries in the context of globalization]. *International economic policy*, vol. 1–2, pp. 211–245. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mep_2011_1-2_10 (accessed 12 January 2021)
- Vakhovych, I. M., Chul, O. M. (2014). Formuvannya stratehichnykh oriyentyriv kreatyvnoho rehionalnoho rozvytku na osnovi klasterneho analizu [Formation of strategic guidelines for creative regional development based on cluster analysis]. *Business Inform*, no. 9, pp. 57–65. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_9_10 (accessed 12 January 2021)
- Hromova, T. (2020). Stalyy ekonomichnyy rozvytok mist i rehioniv: problemy ta perspektyvy [Sustainable economic development of cities and regions: problems and prospects]. *Economic space*, vol. 156, pp. 15–19.
- Davymuka, S. A., Fedulova, L. I. (2016). Peredumovy formuvannya ta rozvytku kreatyvnoyi ekonomiky rehioniv [Prerequisites for the formation and development of the creative economy of the regions]. *Regional economy*, vol. 1, pp. 12–21. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_1_4 (accessed 10 January 2021)
- Jacobs, J. (2008). *Ekonomika gorodov = The Economy of Cities* [Economy of cities = The Economy of Cities] / ed. O. N. Lugovoi. Novosibirsk: Cultural heritage, 294 p.
- Ekonomiczna pryvabyvist ukrayinskoyi kultury. Analitichna dopovid (2019) [Economic attractiveness of Ukrainian culture. Analytical report]. Kyiv: FOP Lopatina, 112 p.

7. State Statistics Committee of Ukraine (2019). *Zaynyate naselennya za vydamy ekonomichnoyi diyalnosti ta rehionamy u 2018 rotsi* [Employed population by type of economic activity and region in 2018]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/rp/zn_ed_reg/zn_ed_reg_u/zn_ed_reg_2018k_u.htm (accessed 10 January 2021).
8. Kuzheliev, M., Posnova, T., Nechyporenko, A. & Sokyрко, O. (2019). Theoretical Aspects of Investing in Human Capital in the Conditions of Formation of the Creative Economy. *Advances in Economics, Business and Management Research*, vol. 95, pp. 64–69.
9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). *Natsionalna ekonomichna stratehiya 2030* [National Economic Strategy 2030]. Available at: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf> (accessed 5 January 2021).
10. Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine (2020). Oleksiy Chernyshov: Minrehion pidtrymuvatyme rozvytok kreatyvnoyi ekonomiky v rehionakh [Oleksiy Chernyshov: The Ministry of Regional Development will support the development of the creative economy in the regions]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksij-chernishov-minregion-pidtrimuvatime-rozvytok-kreatyvnoyi-ekonomiki-v-regionah> (accessed 5 January 2021).
11. Posnova, T.V. (2019). Rol kreatyvnoho lyudskoho kapitalu v ekonomitsi znan [The role of creative human capital in the knowledge economy]. *Electronic scientific professional publication on economic sciences "Modern Economics"*. Available at: <https://modecon.mnau.edu.ua> (accessed 10 January 2021).
12. Posnova, T.V. (2019). Kreatyvnyy lyudskyy kapital yak chynnnyk innovatsynoho rozvytku ekonomiky [Creative human capital as a factor of innovative economic development]. *Economic space*, no. 141, pp. 172–182. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2019_141_16 (accessed 11 January 2021).
13. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi stratehiyi rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky [On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021–2027]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 5, 2020 no. 695. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksij-chernishov-minregion-pidtrimuvatime-rozvytok-kreatyvnoyi-ekonomiki-v-regionah> (accessed 11 January 2021).
14. Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine (2019). *Rozrahunok indeksu rehionalnoho lyudskoho rozvytku za 2019 rik* [Calculation of the regional human development index for 2019]. Available at: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/rozrahunok-indeksu-regionalnogo-lyudskogo-rozvytku-za-2019-rik.pdf> (accessed 11 January 2021).
15. Selyuchenko, N.Ye. (2016). Otsynuyannya rehioniv Ukrainy za umovamy dlya rozvytku kreatyvnoho sektora ekonomiky [Estimation of regions of Ukraine on conditions for development of creative sector of economy]. *Efficient economy*, no. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4896> (accessed 12 January 2021).
16. State Statistics Service of Ukraine (2019). *Statystychnyy zbirnyk «Rehiony Ukrainy» 2019* [Statistical collection "Regions of Ukraine" 2019]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2019.pdf (accessed 12 January 2021).
17. Sotnikova Yu.V. (2016). Kreatyvna ekonomika v Ukraini: realnist chy perspektyva? [Creative economy in Ukraine: reality or perspective?]. *Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Sciences. Economic sciences*. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuegp_ekon_2016_3_22 (accessed 10 January 2021).
18. Shaposhnykov K.S. (2013). Vplyv instytutsynoho sere-dovyscha na kreatyvnyy rozvytok ekonomiky rehionu [The influence of the institutional environment on the creative development of the region's economy]. *Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences*, vol. 23, pp. 206–210.
19. Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books, pp. 234–258.
20. Global innovation index 2020. Who Will Finance Innovation? Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf (accessed 14 January 2021).

UDC 339.16.012.332

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-6>

Yasynska Nadiia

Doctor of Economics Sciences,
Professor of Finance, Accounting and Taxation Department
Donetsk State University of Management

Romaniuta Valeriia

Student of the Faculty of Economics
Donetsk State University of Management

Ясинська Н.А.

доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Донецького державного університету управління

Романюта В.С.

студентка економічного факультету
Донецького державного університету управління

FEATURES OF ELECTRONIC PUBLIC PROCUREMENT DURING COVID-19

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ПІД ЧАС COVID-19

In Ukraine on 12 March 2020 was first introduced quarantine to prevent the spread of the country coronavirus COVID-19. At the same time, a new type of procurement appeared – "Procurement to prevent the COVID-19 pandemic". All of humanity is at risk of coronavirus infection. The purchase of protection products, medicines, disinfectants is necessary for everyone, but unfortunately this topic is insufficiently studied in our country, although it is quite relevant today. The article considers the procedure of such procurement, identifies the structures that control customers for the correctness of simplified procurement procedures. Also, the study analyzed the number of purchases, the amounts for which contracts were concluded, the amount of funds spent in each region of Ukraine and the distribution of these funds into different categories of goods. During the study, the problems were identified that arise during this type of procurement. Customer's errors were analyzed and methods for solving them were considered.

Keywords: government procurement, procurement COVID-19 customers, e-procurement system, coronavirus, procurement.

На території України з 12 березня 2020 року вперше було введено карантин задля запобігання поширенню на території країни коронавірусу COVID-19. Разом з цим з'явився новий вид закупівель – «Закупівля для запобігання пандемії COVID-19». У зоні ризику зараження коронавірусом знаходиться усе людство. Закупівля товарів захисту, медикаментів, дезінфікуючих засобів необхідна усім, але на жаль дана тема є недостатньо вивченою у нашій країні, хоча є досить актуальною у наш час. У статті розглянуто процедуру проведення таких закупівель, визначено структури, які контролюють замовників на правильність проведення спрощених процедур закупівлі. Також проаналізовано кількість закупівель та суми на які було укладено договори, кількість витрачених коштів кожною областю України та розподіл цих коштів на різні категорії товарів. Оскільки при проведенні даного виду закупівель виникають певні проблеми та помилки у замовників, то під час проведення дослідження їх було визначено та розглянуто методи їх вирішення.

Ключові слова: державні закупівлі, закупівлі COVID-19, замовники, електронна система закупівель, коронавірус, закупівлі.

На территории Украины с 12 марта 2020 впервые был введен карантин для предотвращения распространения на территории страны коронавируса COVID-19. Вместе с этим появился новый вид закупок – «Закупка для предотвращения пандемии COVID-19». В зоне риска заражения коронавирусом находится все человечество. Закупка товаров защиты, медикаментов, дезинфицирующих средств необходимо всем, но к сожалению данная тема недостаточно изучена в нашей стране, хотя является весьма актуальной в наше время. В статье рассмотрены процедуры проведения таких закупок, определены структуры, которые контролируют заказчиков на правильность проведения упрощенных процедур закупки. Также проанализированы количество закупок и суммы на которые были заключены договора, количество потраченных средств каждой областью Украины и распределение этих средств на различные категории товаров.

Поскольку при проведении данного вида закупок возникают определенные проблемы и ошибки у заказчиков, то во время проведения исследования они были определены и рассмотрены методы их решения.

Ключевые слова: государственные закупки, закупки COVID-19, заказчики, электронная система закупок, коронавирус, закупки.

Problem statement. In modern conditions, since the introduction of quarantine in Ukraine, the question of the peculiarities of electronic public procurement in the fight against COVID-19, as they are the basis for providing various enterprises and institutions with personal protective equipment, disinfectants, medicines and everything necessary to combat acute respiratory disease. One of the main conditions for successful procurement is: knowledge of regulations on the basis of which procurement is carried out, following the procurement procedure and avoiding possible mistakes in their conduct.

Purpose of the study is to consider the features of e-procurement in the fight against COVID-19 and to analyze the problems and errors that arise in customers when conducting this type of procurement.

Overview of recent research and studies. The issue of conducting electronic public procurement in the fight against COVID-19 is new, very relevant and insufficiently studied in our country. Currently, only journalists' articles and information on various Prozorro sites are publicly available for information on this type of procurement. It is necessary to scientifically describe, develop and systematize objective knowledge about the reality of the practice of control of public and medical institutions against coronavirus, further study of the peculiarities of procurement to combat COVID-19.

Research results. In Ukraine the standards Cabinet of Ministers of Ukraine №211 was first introduced quarantine from 12 March 2020 to 22 May 2020 throughout the Ukraine to prevent the spread of the country coronavirus COVID-19 [1].

At the same time, a new type of procurement appeared – "Procurement to prevent the COVID-19 pandemic" – public customers were allowed to purchase essential goods and services without auctions, sign and publish reports without using an electronic procurement system. The legal basis for this process was the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №225 of 20 March 2020 [2]. This document contains a list of goods, works and services necessary to implement measures aimed at preventing the occurrence and spread, localization and elimination of outbreaks, epidemics and pandemics of acute respiratory disease COVID-19 caused by the coronavirus SARS-CoV-2 in Ukraine.

To purchase goods (medical equipment, personal protective equipment, consumables, medical devices, etc.) in the contract it is necessary to refer to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №225 and indicate the code according to the Ukrainian Classification goods of Foreign Economic Activity for identification by regulatory authorities the relation of the given goods to the resolution. In the case of procurement of drugs and immunobiological drugs, the contract also states the international non-proprietary name of the drug and dosage, and when purchasing antiseptics and disinfectants – the name of the main component and the content of the active substance.

Medical institutions, which were included in the list of first-wave hospitals by the order of the Chief State Sanitary Doctor of Ukraine № 7 of 27 March 2020 [3], accepted patients with coronavirus and were among the first to be involved in procurement without tenders. At that time, one of the conditions for such a procurement was a restriction – the publication of information about the procurement in the electronic procurement system (conclusion of the contract) not earlier than 48 hours after the publication of the plan. It should be noted that today this type of procurement has an updated procedure, which consists of the following stages:

1. The customer must appoint an authorized person who will be determined by him responsible for the organization and conduct of this type of procurement.

2. All procurements are conducted in compliance with the principles set out in the Law of Ukraine "On Public Procurement" [4], the main of which are – reducing corruption, saving budget funds and the presence of fair competition among participants in public procurement.

3. During procurement, customers are guided by the Constitution and laws of Ukraine, decrees of the President of Ukraine and resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine adopted in accordance with the Constitution and laws of Ukraine, acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine and other legislation.

4. The customer must display the product, work or service that he intends to purchase in the annual procurement plan in the electronic system. It is also necessary to organize and conduct the procurement, provided that he can independently establish the criteria of integrity and reliability of the choice of the person with whom the procurement contract will be concluded.

After that, the customer ensures the preparation, approval and storage of relevant documents on procurement and subsequent publication in the electronic procurement system.

The control over the correctness of the procedure of procurement of goods, works or services is carried out at the local level by the tender department of the city and if the procurement was financed from the budget, the contract and the procurement itself are also checked by the State Treasury Service of Ukraine. In general, all procurements should be monitored by the State Audit Office and the Antimonopoly Committee of Ukraine.

The State Audit Office is to be the vanguard of the struggle for effective procurement, but it pays little attention procurement of COVID-19. The auditors explain that they lack authority [10]. In particular, they cannot promptly respond to violations and come to customers with audits if necessary. They have the right to check one customer only once a year. The situation can be remedied by amending regulations, but auditors must prioritize such procurement themselves. Otherwise, even the expansion of the powers of the main control body will not bring changes.

Significant contribution to the inspection and supervision of procurement to combat coronavirus is

made by public organizations, which in case of violation address an official letter to the customer with a request for clarification, auditors to organize the inspection or the Antimonopoly Committee of Ukraine.

It would seem that such an approach to the organization of procurement should facilitate the work of customers and speed up the procurement procedure. And market pricing mechanisms should be smoothed out by government infrastructure, regulations and procedures. However, the first problems arise during the monitoring of the price of essential goods. For example, from the beginning of the introduction of the possibility of procurement without an auction, customers began to actively buy goods to protect personnel (masks, protective overalls, hats, shields, gloves, etc.). Demand was much higher than supply of these types of goods, there was a deficit. Under these conditions, suppliers raised prices several times, as they understood that in the event of an urgent need for a particular type of product, customers will agree to any price. For example, consider how the price of protective medical masks changed from January to June 2020 (Table 1).

That is, the lowest average price was at the beginning of the year – in January it was 0,98UAH, and in February 1,02 UAH – which can be explained by the fact that at that time all purchases were made according to competitive procedures. In March the price has increased dramatically due to the shortage of this type of product, but gradually from the end of April, the price began to decline it is possible to conclude that the market began to saturate medical masks [6].

It also takes a lot of time to check the supplier for compliance with the criteria of integrity and reliability of the person with whom the procurement contract will be concluded (certificate of absence of tax arrears; a certificate stating that the person is not prosecuted, has no unresolved or outstanding criminal record and is not wanted; certificate that the person has not been declared bankrupt in accordance with the procedure established by law and liquidation proceedings have been opened against him, etc.).

It should also be noted that the State Budget of Ukraine in 2020 established a fund to combat acute respiratory disease COVID-19, and its consequences for the quarantine period established by the Cabinet of Ministers of Ukraine to prevent the spread of the disease in Ukraine, and for 30 days from the date of cancellation of this quarantine. The funds of this fund should be directed primarily to:

1) for the purchase of goods, works and services necessary for the implementation of measures aimed

at preventing the occurrence and spread, localization and elimination of outbreaks, epidemics and pandemics of acute respiratory disease COVID-19, including the purchase of medical services under the program of state guarantees of medical care, purchase equipment for health care support facilities and overhaul, reconstruction of these premises, improvement of transport links, construction, reconstruction, repair and maintenance of public roads of state and local importance;

2) additional surcharges to the salaries of medical and other employees who are directly employed in the liquidation of COVID-19;

3) providing one-time cash benefits to family members of medical and other health care workers who have died from COVID-19 [7].

According to the Dozorro monitoring website, from 18 March 2020 to 1 December 2020, 103 836,00 purchases were made with the label "Report on the concluded contract (COVID-19)" in the amount of 16.3 billion UAH.

The largest amounts for the fight against coronavirus were spent in Kyiv (7,06 billion UAH), Odessa (799,24 million UAH), Dnipropetrovsk (779,42 million UAH) and Lviv (733,73 million UAH) areas.

Also in this period were made different types of procurement (goods and services) (Figure 1).

The largest amounts were spent on the purchase of medical equipment (8,76 billion UAH), pharmaceuticals (3,96 billion UAH), motor vehicles (0,71 billion UAH), emergency and security equipment (0,50 billion UAH), etc. [5].

It should be noted that during procurement in the fight against COVID-19 spending units suggest some errors that prolongs the procurement procedure until they are corrected. First, customers enter into contracts without processing the market and confirming the current market price. They are required to enter into an agreement after mandatory market processing and registration of a competitive letter with at least three relevant proposals and the reasons for determining the winner.

Secondly, sometimes customers in the contract do not prescribe references to regulatory documents in accordance with which the purchase is made (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №225), or do not specify references to UKTZED product codes that can be identified – whether the customer can buy this product on the terms of procurement in the fight against COVID-19. That is why some customers, due to ignorance or intentionally, buy goods that are not subject to a certain list under the simplified COVID-19 procedure.

Table 1

Prices and volumes of purchases of medical masks in the period from 01.01.2020 to 30.06.2020 [6]

	January	February	March	April	May	June
Number of purchases, pcs.	30	76	284	777	675	1517
Number of masks purchased, pcs.	108 550	547 592	2 072 819	10 327 078	7 677 545	8 897 201
The cost of purchased masks, UAH	106 547,33	557 263,79	26 777 049,26	134 573 727,68	61 682 314,14	48 053 234,99
Average price, UAH	0,98	1,02	12,92	13,03	8,03	5,40
Median price, UAH.	0,50-1,10	0,70-3,20	1,60-15,00	9,70-16,80	3,00-11,80	6,10-11,10

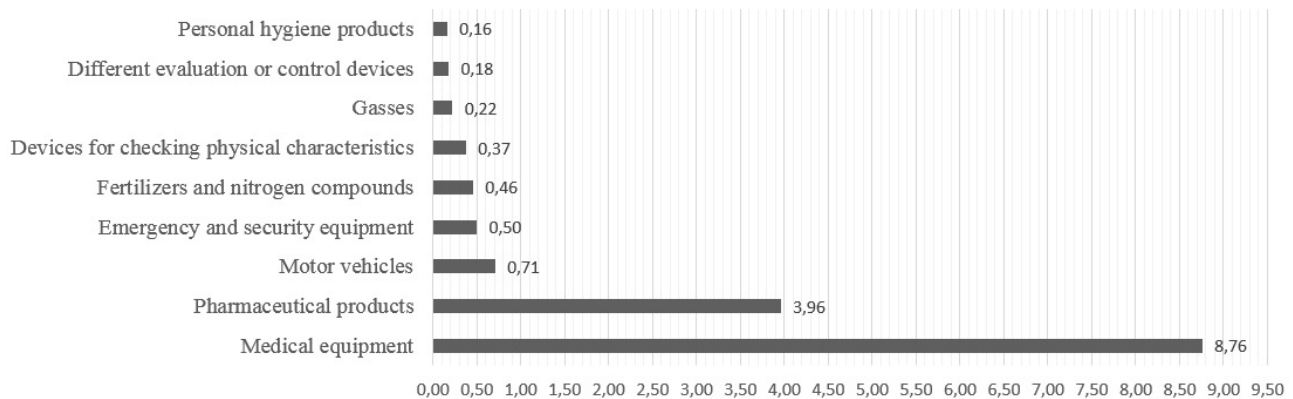

Figure 1. Type of goods in Prozorro COVID-19 purchases, billion UAH [5]

Third, one of the main conditions for procurement necessary to implement measures to prevent coronavirus is the publication of a contract under the reporting procedure with the indication in the electronic system "Procurement to prevent the pandemic COVID-19", without which procurement in the electronic system will have to cancel and create a new one, which also takes a lot of time.

Fourth, the procurement will be considered invalid if the customer in the electronic procurement system does not provide information about the ultimate beneficial owner of the legal entity with which the customer has entered into a procurement contract. This information must be taken from the official portal of the Ministry of Justice of Ukraine [8] and must be provided when conducting procurement aimed at preventing COVID-19.

Fifth, customers should be aware that the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 224 of 20 March 2020 [9] approved the list of goods (including medicines, medical devices and medical equipment) necessary for the implementation of measures aimed at preventing occurrence and spread, localization and elimination of outbreaks, epidemics and pandemics of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2, the import of which into the customs territory of Ukraine and the supply of which in the customs territory of Ukraine are exempt from taxation cost. That is, if the customer buys a certain product to prevent coronavirus with value added tax, indicating the Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 224 and № 225, it will be illegal.

In this case, it is necessary to sign an additional agreement to reduce the amount of the contract by the amount of value added tax, or – if the supplier can't sell goods without value added tax – terminate the contract with this supplier and look for a new contract in accordance with procurement procedures aimed at preventing acute respiratory disease COVID-19.

Conclusions. Therefore, the study identified an updated procurement procedure to prevent and combat COVID-19, problems and errors that arise in customers during their conduct and methods of solving them.

In conclusion, the procurement of goods, works and services under the simplified procurement procedure in the fight against COVID-19 fully justified itself at the beginning of the epidemic, but now is the time to return to efficient and controlled procurement. The situation of

uncertainty and panic is over. According to the Ministry of Health, most support hospitals are provided with personal protective equipment for several months even in the worst case scenario, and some procurement has been centralized. Also, it should be noted that in conditions of healthy competition in the market, customers will use the funds much more efficiently.

References:

1. Pro zapobighannja poshyrennju na terytoriji Ukrainy ghostronji respiratornoji khvoroby COVID-19 (2020) [About prevention of distribution on the territory of Ukraine of an acute respiratory illness COVID-19]: Postanova KМУ № 211 vid 11.03.2020. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-n#Text> (accessed 20 December 2020).
2. Dejaki pytannja zakupivli tovariv, robit i poslugh, neobkhydnykh dlja zdzijsnennja zakhodiv, sprjamovanykh na zapobighannja vynyknennju ta poshyrennju, lokalizaciju ta likvidaciju spalakhiv, epidemij ta pandemij ghostronji respiratornoji khvoroby COVID-19, sprychynenoji koronavirusom SARS-CoV-2, na terytoriji Ukrainy (2020) [Some issues of procurement of goods, works and services necessary for the implementation of measures aimed at preventing the occurrence and spread, localization and elimination of outbreaks, epidemics and pandemics of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2, in Ukraine]: Postanova KМУ № 225 vid 20.03.2020. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2020-n#Text> (accessed 20 December 2020).
3. Official site of the Ministry of Health of Ukraine. Available at: <https://moz.gov.ua/golovnij-derzhavnij-sanitarnij-likar-ukraini> (accessed 20 December 2020).
4. Pro publichni zakupivli (2015) [About public procurement]. Zakon Ukrainy № 922-VIII vid 25.12.2015. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (accessed 20 December 2020).
5. Procurement Prozorro COVID-19. Available at: <https://covid.dozorro.org/> (accessed 20 December 2020).
6. Pylypenko Ja. (2020) Zakupivli masok u Prozorro: jak zminjuvalysja ciny [Purchase of masks in Prozorro: how prices have changed]. Available at: <https://dozorro.org/blog/yak-zminyuvalisya-cini-na-medichni-maski-v-prozorro-protyagom-piv-roku> (accessed 20 December 2020).
7. Pro Derzhavnyj bjudzhet Ukrainy na 2020 rik (2019) [About the State Budget of Ukraine for 2020]. Zakon Ukrainy № 294-IX vid 14.11.2019. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/294-IX#Text> (accessed 20 December 2020).
8. Official site of the Ministry of Justice of Ukraine. Available at: <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search> (accessed 20 December 2020).
9. Pro zatverdzhennja pereliku tovariv (u tomu chyslii likarsjkykh zasobiv, medychnykh vyrobiv ta/abo medychnogho obladnannja), neobkhydnykh dlja vykonannja zakhodiv,

sprjamovanykh na zapobighannja vynyknennju i poshyrennju, lokalizaciju ta likvidaciju spalakhiv, epidemij ta pandemij ghostroji respiratornoji khvoroby COVID-19, sprychylenoji koronavirusom SARS-CoV-2, operaciji z vvezennja jakykh na mytnu terytoriju Ukrainy ta/abo operaciji z postachannja jakykh na mytnij terytoriji Ukrainy zvilnjajutsja vid opodatkuvannja podatkom na dodanu varistj (2020) [About prevention of distribution on the territory of Ukraine of an acute respiratory illness COVID-19]. Postanova KМУ № 224 vid 20.03.2020. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2020-p#Text> (accessed 20 December 2020).

10. Lakhtionov I. (2020) Zakupivli dlja borotby z COVID-19: pidkhody potribno zminjuvaty [Procurement to combat COVID-19: approaches need to change]. Available at: <https://ti-ukraine.org/blogs/zakupivli-dlya-borotby-z-covid-19-pidhody-potribno-zminjuvaty/> (accessed 20 December 2020).

Бібліографічний список:

1. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова Каб. Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 12.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-p#Text> (дата звернення: 20.12.2020).
2. Деякі питання закупівлі товарів, робіт і послуг, необхідних для здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на території України : постанова Каб. Міністрів України від 20.03.2020 р. № 225. Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2020-p#Text> (дата звернення: 20.12.2020).
3. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/golovnij-derzhavnij-sanitarnij-likar-ukraini> (дата звернення: 20.12.2020).
4. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. №922-VIII. Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 20.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 20.12.2020).
5. Закупівлі Prozorro COVID-19. URL: <https://covid.dozorro.org/> (дата звернення: 20.12.2020).
6. Пилипенко Я. Закупівлі масок у Prozorro: як змінювалися ціни. URL: <https://dozorro.org/blog/yak-zminyuvalisycini-na-medichni-maski-v-prozorro-protyagom-piv-roku> (дата звернення: 20.12.2020).
7. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14.11.2019 р. № 294-IX. Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/294-IX#Text> (дата звернення: 20.12.2020).
8. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search> (дата звернення: 20.12.2020).
9. Про затвердження переліку товарів (у тому числі лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання), необхідних для виконання заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, операції з ввезення яких на митну територію України та/або операції з постачання яких на митній території України звільняються від оподаткування податком на додану вартість : постанова Каб. Міністрів України від 20.03.2020 р. № 224. Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 17.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2020-p#Text> (дата звернення: 20.12.2020).
10. Лахтіонов І. Закупівлі для боротьби з COVID-19: підходи потрібно змінювати. URL: <https://ti-ukraine.org/blogs/zakupivli-dlya-borotby-z-covid-19-pidhody-potribno-zminjuvaty/> (дата звернення: 20.12.2020).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 339.138

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-7>

Багорка М.О.

доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу
Дніпровського державного аграрно-економічного університету

Кадирус І.Г.

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу
Дніпровського державного аграрно-економічного університету

Bahorka Mariia

Doctor of Economics,
Professor of Marketing Department
Dnipro State Agrarian and Economic University

Kadyrus Iryna

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of Marketing Department
Dnipro State Agrarian and Economic University

УПРОВАДЖЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ УПРАВЛІННЯ В ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

INTRODUCTION OF THE MARKETING CONCEPT OF MANAGEMENT INTO PRACTICAL ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті досліджено теоретичні положення та запропоновано практичні рекомендації щодо впровадження маркетингової концепції управління в практичну діяльність аграрних підприємств. Установлено, що маркетингова концепція управління є перспективною концепцією в системі управління аграрними підприємствами. Визначено низку чинників, проаналізовано та узагальнено основні проблеми, які обмежують розвиток маркетингової концепції серед аграрних підприємств України. Запропоновано основні шляхи впровадження маркетингової концепції управління в практичну діяльність аграрних підприємств. Представлено управлінські рішення, прийняття яких допоможе поєднати і гармонізувати основні бізнес-процеси аграрного підприємства та забезпечити більш оперативну їх адаптацію до ринкового середовища.

Ключові слова: аграрні підприємства, маркетингова концепція управління, маркетингове управління, бізнес-процеси, маркетингова діяльність, відділ маркетингу.

В статье исследованы теоретические положения и предложены практические рекомендации по внедрению маркетинговой концепции управления в практическую деятельность аграрных предприятий. Установлено, что маркетинговая концепция управления является перспективной концепцией в системе управления аграрными предприятиями. Установлен ряд факторов, проанализированы и обобщены основные проблемы, которые ограничивают развитие маркетинговой концепции среди аграрных предприятий Украины. Предложены основные пути внедрения маркетинговой концепции управления в практическую деятельность аграрных предприятий. Представлены управленческие решения, принятие которых поможет совместить и гармонизировать основные бизнес-процессы аграрного предприятия и обеспечит более оперативную их адаптацию к рыночным условиям.

Ключевые слова: аграрные предприятия, маркетинговая концепция управления, маркетинговое управление, бизнес-процессы, маркетинговая деятельность, отдел маркетинга.

The article investigates the theoretical provisions and offers practical recommendations for the implementation of the marketing concept of management in the practice of agricultural enterprises. It is established that the marketing concept of management is a promising concept in the management system for agricultural enterprises. It is established that the marketing concept of management is a promising concept in the management system for agricultural enterprises. The processes that underlie the marketing concept of management are determined: analysis, planning, implementation and control over the implementation of measures aimed at establishing and maintaining mutually beneficial relations with the target market to achieve certain goals of the organization in agribusiness. The marketing concept of management differs from production and marketing flexibility, elasticity, efficiency and sensitivity to market changes, greater adaptability to various innovations. A number of factors were identified, the main problems that limit the development of the marketing concept among agricultural enterprises of Ukraine were analyzed and generalized. The main ways to implement the marketing concept of management in we include: the creation of a full-fledged marketing service; development and adoption of management decisions that have a marketing orientation. The basic ways of introduction of the marketing concept of management in practical activity of the agricultural enterprises are offered. Management decisions are presented, the adoption of which will help to combine and harmonize the main business processes of the agricultural enterprise and ensure their more rapid adaptation to the market environment. The marketing department should become the main link that coordinates all areas of sales of the enterprise and collects market information. It is advisable to pay special attention to the proposed management solutions, which relate to communication policy, supply policy, customer relationship management (CRM), as this method requires less cost compared to other marketing tools, but is effective.

Keywords: agricultural enterprises, marketing management concept, marketing management, business processes, marketing activities, marketing department.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Аграрний сектор є однією з найбільш перспективних галузей української економіки. Значну частку українського експорту становлять продукти сільськогосподарського виробництва, саме тому велике значення має реформування вітчизняного сільського господарства, яке доцільно здійснювати з урахуванням принципів нової продовольчої політики та міжнародних вимог.

Сучасні реалії в економіці України сприяють формуванню нових умов господарювання аграрних підприємств, для виживання в яких вони змушені змінювати концепції управління своєю діяльністю. Активна діяльність агровиробників на ринку є запорукою комерційного успіху і потребує досконалих знань щодо бажань та потреб споживачів, а також уміння швидко та гнучко реагувати на всі їхні вимоги. Цього можна досягти під час вивчення можливостей та ефективного використання різних методів, форм та способів продажу аграрної продукції, тобто за умов маркетингового управління збутовою діяльністю сільськогосподарських підприємств.

Не можна не відзначити величезну кількість проблем, з якими стикаються аграрні підприємства: проблеми формування товарної політики, дотримання балансу інтересів учасників ринку, недостатня інформація про ринки і нові технології, адаптація до динамічних змін зовнішнього середовища, ефективне управління матеріальними, людськими ресурсами і продажем товарів. Вирішення цих проблем, на наше глибоке переконання, неможливе без формування та практичної реалізації маркетингової концепції управління.

На тлі еволюції систем управління не було розроблено ефективного механізму впровадження маркетингової концепції в діяльність сільськогосподарських підприємств, хоча практично всі ланки агропромислового комплексу потребують формування та практичної реалізації маркетингової концепції управління. Більшість наукових розробок має загальний характер і мало враховує особливості сучасних

умов діяльності сільськогосподарських підприємств, тому питання впровадження концепції маркетингового управління є актуальним для вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питання маркетингового управління досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Т. Амблер, І. Ансофф, Л.В. Балабанова, І.Г. Брітченко, А.В. Войчак, П. Друкер, С.С. Гаркавенко, В.Г. Герасимчук, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, Т. Левіт, В.Р. Прауде, Л. Якокка та ін. Особливості розвитку сільськогосподарського бізнесу та застосування маркетингу в ньому досліджували В.В. Зіновчук, Я.С. Ларіна, В.В. Писаренко, В.П. Саблук, І.О. Соловійов, Ю.А. Ципкін та ін.

Сучасне бачення проблем розвитку маркетингу у вітчизняній науковій літературі розкривають М.І. Андрушко, Т.Г. Дудар, М.М. Єрмошенко, Ю.Б. Іванов, С.І. Косенков, В.В. Липчук, А.О. Старостіна, Г.В. Черевко та ін.

Незважаючи на високий рівень дослідження загальних проблем розвитку концепції маркетингу сільськогосподарських підприємств, недостатньо вивченими все ще залишаються організаційно-економічні засади та практичні пропозиції стосовно її впровадження. Маркетингова концепція дуже повільно впроваджується агровиробниками в Україні, тому виникає об'єктивна необхідність подальшого поглиблення теоретичних досліджень і прикладних розробок із метою вдосконалення маркетингової діяльності аграрних підприємств.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження теоретичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо впровадження маркетингової концепції управління в практичну діяльність аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За умов становлення та розвитку ринкових відносин однією з головних проблем підприємств України є проблема переходу від мислення категоріями виробництва до досягнення філософії підприємства,

спрямованої на задоволення потреб та запитів споживачів, тобто до філософії маркетингу.

Еволюційний розвиток концепцій маркетингу відбувався разом із розвитком ринкових умов господарювання. Причому різні періоди історичного розвитку маркетингової діяльності характеризуються особливостями концепцій маркетингового управління. Концепція маркетингу, як і сам маркетинг як управлінська реальність, безсумнівно, еволюціонує і базується на трьох взаємопов'язаних принципах: максимальному задоволенні потреб споживачів; повній та системній координації діяльності підприємства; орієнтації на довгостроковий комерційний успіх.

Ф. Котлер був першим, хто надав обґрунтоване формулювання концепціям маркетингу, які включають: удосконалення виробництва, удосконалення товару, інтенсифікацію комерційних зусиль, маркетингу та соціально-етичного маркетингу [1, с. 21–30].

Аналізуючи еволюцію поглядів на роль маркетингу, Ф. Котлер виділяє такі етапи:

- 1) маркетинг є функцією управління виробництвом, фінансами, персоналом;
- 2) у сучасному світі роль маркетингу постійно зростає;
- 3) маркетинг трансформується в ієрархії системи управління;
- 4) контролюючою ланкою в маркетинговому управлінні стає споживач;
- 5) саме дії споживача виступають основними під час оцінки маркетингової діяльності.

Особливо цікавою виявилася теорія Ф. Котлера і К.Л. Келлера, результатом якої стала заміна концепції соціально-етичного маркетингу на концепцію холістичного (цілісного) маркетингу. На їх переконання, «концепція холістичного маркетингу заснована на плануванні, розробленні та впровадженні маркетингових програм і законів з урахуванням їх широти і взаємозалежності. Холістичний маркетинг включає чотири елементи: маркетинг взаємовідносин, інтегрований маркетинг, внутрішній маркетинг і соціально відповідальний маркетинг» [2, с. 29].

Д.В. Райко і Л.Е. Лебедева провели теоретичний аналіз термінів «управління маркетингом» і «маркетингове управління» і дійшли такого висновку: поряд із відмінностями між вищезгаданими поняттями існує і взаємозв'язок – управління маркетингом спрямоване на координацію, впорядкування та узгодження дій працівників усіх підрозділів (спеціалістів) підприємства, які, своєю чергою, забезпечують маркетингове управління всім об'єктом господарювання, тобто таке управління, що спрямоване на досягнення організаційних цілей через задоволення потреб споживачів [3, с. 110].

Маркетингове управління підприємством є системою зі складною внутрішньою структурою, кожен елемент якої (окремі особи та функціональні підрозділи) є самодостатнім та інтегрованим у цю структуру, має власну внутрішню активність, що протиставляє його оточенню, створює нові форми взаємодії, отримуючи синергійний ефект від такого поєднання.

Основною ознакою подібної класифікації управлінських концепцій маркетингу Т.В. Мордвінцева вважає «масштаб» маркетингового управління, відповідно до якого:

а) концепція управління маркетингом на практиці реалізується в «масштабі» управлінської функції і відповідного відділу в структурі менеджменту суб'єкта;

б) концепція маркетингового управління суб'єктом реалізується в «масштабі» всієї системи менеджменту суб'єкта [4, с. 209].

Систему маркетингового управління аграрним підприємством можна представити як складну систему елементів (структурний аспект) і дій (функціональний аспект), за допомогою яких забезпечується збалансованість системи управління маркетинговою діяльністю. Структура маркетингового управління є багаторівневою (рис. 1).

Для нас є очевидним, що маркетингова концепція управління є складовою частиною системи маркетингу і має розглядатися як окрема філософія функціонування аграрних підприємств. Маркетингова концепція управління є основною умовою ефективної маркетингової діяльності на сучасному етапі розвитку аграрних підприємств, яка здатна охопити всю сукупність маркетингових засобів і спрямувати їх на досягнення маркетингових цілей. Цій концепції управління підпорядковуються складові елементи комплексу маркетингу, а її практичне застосування дає змогу створити ефективну основу управлінської, господарської і виробничо-збутової діяльності для аграрного підприємства.

Ми вже відзначали, що основним завданням діяльності вітчизняних підприємств виступає найбільш повне задоволення попиту споживачів та організація своєї діяльності так, щоб забезпечити отримання прибутку та довгострокових конкурентних переваг на ринку. Водночас ми розуміємо, що підприємства функціонують у різних умовах і мають різні можливості, отже, за рівнем організації маркетингової діяльності розподіляються на три групи:

– підприємства, які вже повністю переорієнтувалися на маркетинг як концепцію ринкового управління і змінили філософію ведення бізнесу, взявши за основу маркетингову концепцію управління;

– підприємства, які у своїй діяльності використовують лише окремі елементи маркетингу, тобто зосереджують увагу на товарній, ціновій, комунікаційній політиці, стимулюванні продажу, і при цьому відсутні системність і комплексність маркетингового управління;

– підприємства, які ігнорують маркетингову концепцію управління і не бачать необхідності в її застосуванні (але заради справедливості треба зауважити, що кількість таких підприємств незначна).

Сьогодні не викликає сумніву необхідність переходу суб'єктів господарювання до маркетингової концепції управління за такими принципами, як комплексність досліджень ринкового середовища та виробничо-збутових можливостей підприємств; оптимізація програми дій, що забезпечує ринкову орієнтацію агровиробників на всіх рівнях і періодах планування; спрямування і функціонування всіх структурних підрозділів і ланок.

Проте в Україні діє низка чинників, які обмежують розвиток маркетингової концепції управління. Ми проаналізували і спробували узагальнити основні проблеми, які перешкоджають впровадженню на

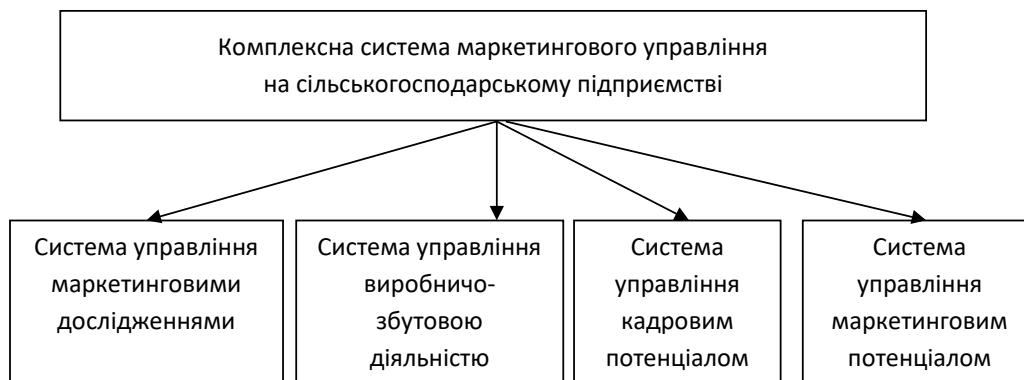

Рис. 1. Комплексна система маркетингового управління сільськогосподарським підприємством

Джерело: сформовано авторами

вітчизняних підприємствах маркетингової концепції управління (рис. 2).

Варто зауважити, що ринок у нашій країні є досить специфічним, зумовлений, насамперед, кризовою ситуацією в економічній, політичній і соціальній сферах: низькою конкурентоспроможністю українських виробників, високим рівнем монополізму в окремих галузях, низькою купівельною спроможніс-

тю населення, відсутністю ринкової мотивації серед більшості керівників, недостатньо повним використанням маркетингових інструментів тощо.

Сталий розвиток вітчизняного аграрного сектору та підвищення економічної й соціальної ефективності його діяльності залежать від упровадження маркетингових заходів. Вибір найефективніших засобів маркетингового управління підприємством залежить

Рис. 2. Найбільш поширені проблеми впровадження маркетингової концепції на підприємствах

Джерело: узагальнено авторами

від уміння керівників своєчасно адаптуватися до тенденцій розвитку сучасного ринку через: підвищення якості продукції, корегування цін, задоволення потреб споживачів та побудови стійких взаємовідносин з ними, вміння мислити глобально, розуміння необхідності інновацій у бізнесі, підвищення значення маркетингу послуг тощо.

Механізм впровадження маркетингової концепції управління, на думку А.А. Іващенко, включає «низку специфічних процедур, спрямованих на управління попитом цільових покупців, обслуговування і комплексне задоволення потреб яких є метою її маркетингової діяльності» [5, с. 12].

Не можна не помітити, що нинішнє масове впровадження маркетингу у вигляді простого перейменування підрозділів та його некваліфіковане використання не забезпечують поліпшення результатів господарської діяльності. Окрім того, як зазначає Г.М. Гузенко, «причини низької ефективності маркетингової діяльності вітчизняних підприємств полягають у нестачі професійних маркетологів, обмеженій кількості персоналу, відсутності у керівництва сучасного маркетингового підходу до діяльності, використанні розрізнених елементів маркетингу замість системного підходу до організації управління» [6, с. 229].

Маркетингова концепція управління спрямована на те, щоб достатньо обґрунтовано, спираючись на запиту ринку, встановлювати конкретно поточні і, головним чином, стратегічні цілі, шляхи їх досягнення та реальні джерела ресурсів господарської діяльності, визначати асортимент і якість продукції, його пріоритети, оптимальну структуру виробництва і бажаний прибуток. Використання маркетингової концепції управління сприятиме гнучкості, еластичності, оперативності, чутливості, адаптивності до ринкових змін.

На наше глибоке переконання, під час реалізації маркетингової концепції управління особлива увага має приділятися співробітництву між виробником – основним постачальником продукції й оптовим підприємством. Результатом такого співробітництва має бути ефект синергії, який може бути виражений як кооперація, рекламування товарів, післяпродажне обслуговування, а можливо, і робота під єдиною торговельною маркою.

До основних шляхів впровадження маркетингової концепції управління в діяльність аграрних підприємств ми віднесли:

- створення повноцінної служби маркетингу;
- розроблення і прийняття управлінських рішень, які мають маркетингову орієнтацію.

Важливу роль у правильній організації маркетингового управління відіграє організаційна структура. Кількість можливих варіантів організаційних структур може бути досить великою і залежить від розміру підприємства, його стратегічних цілей, ринкових можливостей, вибраних стратегічних зон господарювання.

Організаційна структура маркетингової діяльності може бути визначена як сукупність служб (підрозділів), до складу яких входять робітники, що займаються тією чи іншою маркетинговою діяльністю. Для успішного вирішення завдань, що стоять перед службою, необхідно, щоб її очолював висококваліфі-

кований спеціаліст рангу заступника директора (маркетинг-директор), який добре володіє економічними, фінансовими, плановими, техніко-виробничими, дослідницькими та збутовими питаннями. Успішне впровадження маркетингової концепції управління повинно підкріплюватися чіткою системою розподілу та перерозподілу функцій та завдань на рівні організаційної структури системи маркетингу, що дасть змогу відповідно реагувати на зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі. Саме відділ маркетингу для більшості аграрних підприємств має стати основною ланкою, що координує усі напрями збутової діяльності.

Виходячи із цього, ми пропонуємо низку управлінських рішень (рис. 3).

Запропоновані управлінські рішення допоможуть поєднати і гармонізувати основні бізнес-процеси аграрного підприємства, результатом чого стане: для виробника найкращі умови закупівлі; гарантованість та перспективність каналів збуту; розміщення продукції на ринку; умови транспортування; умови складування, мотивація працівників, співпраця з оптовими посередниками.

На нашу думку, саме впровадження концепції маркетингу в практичну діяльність аграрних підприємств забезпечить більш оперативну їх адаптацію до ринкового середовища, конкурентоспроможність і стабільне становище на ринку.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Еволюція концепцій управління маркетинговою діяльністю та їх постійне вдосконалення є свідченням пошуку ефективних інструментів управління маркетингом для забезпечення стійкої ринкової позиції та переконливих конкурентних переваг підприємств. Формування та використання сучасних механізмів маркетингу на засадах інтеграції з менеджментом має велике теоретичне та практичне значення для вирішення низки проблем ефективного господарювання аграрних підприємств.

Маркетингова концепція управління має стати окремою філософією функціонування аграрних підприємств, використання якої допоможе здійснити управління рухом товарів і послуг від виробника до споживача та забезпечити задоволення попиту споживачів. Для цього, на нашу думку, оптимальною є холістична концепція маркетингу.

До основних шляхів впровадження маркетингової концепції управління у практичну діяльність аграрних підприємств ми віднесли:

- створення повноцінної служби маркетингу;
- розроблення і прийняття управлінських рішень, які мають маркетингову орієнтацію.

Відділ маркетингу має стати основною ланкою, що координує усі напрями збутової діяльності підприємства та здійснює збір ринкової інформації. Особливу увагу під час створення служби маркетингу необхідно приділити проведенню маркетингових досліджень, аналітичній роботі, комунікаційній політиці.

Маркетингова концепція управління включає цілу низку гармонійних перетворень, які потребують комплексності й системності маркетингової діяльності всіх учасників у сфері товарної, цінової, збутової і комунікаційної політики.

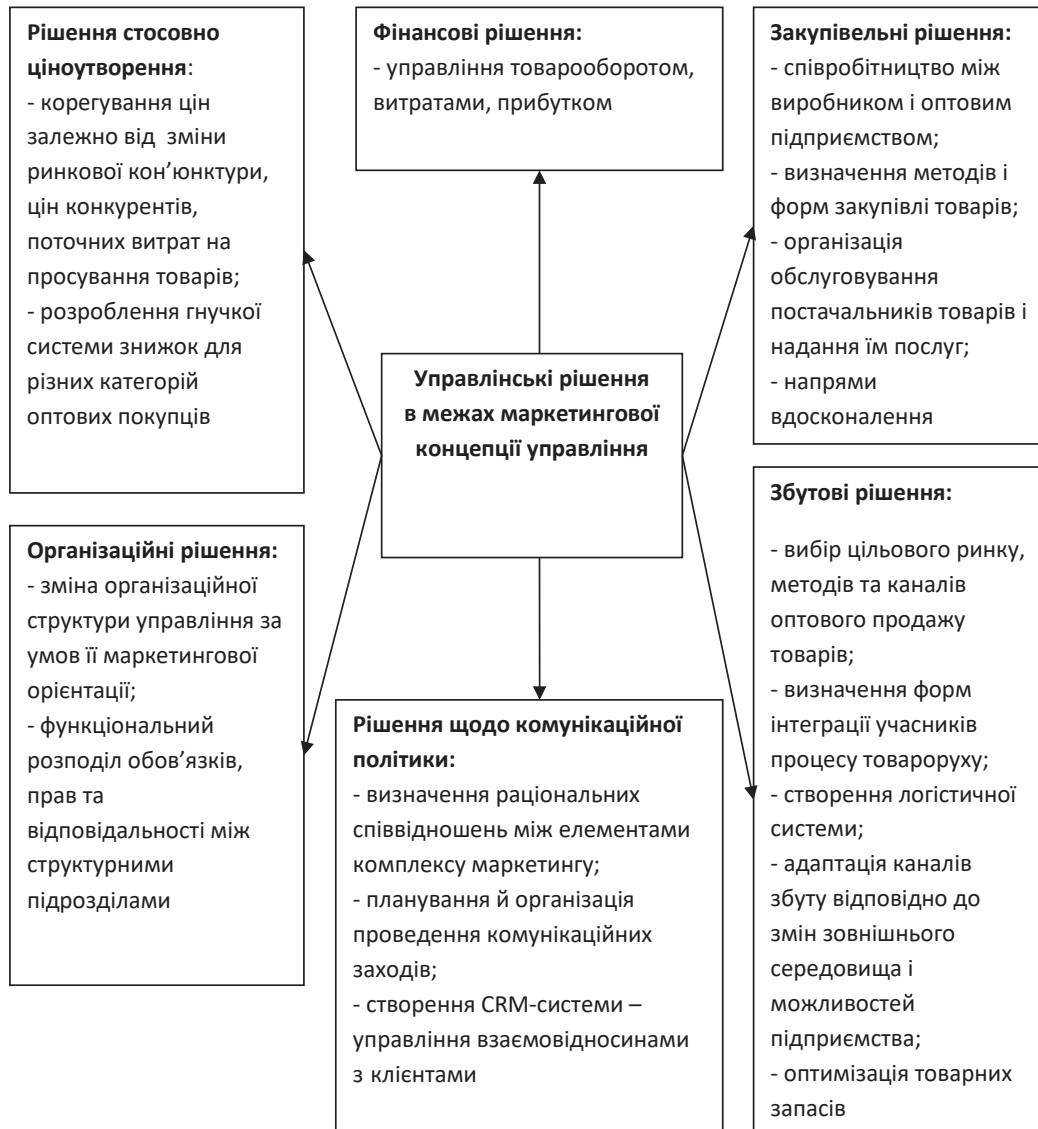

Рис. 3. Базові управлінські рішення для підприємства в умовах упровадження маркетингової концепції управління

Джерело: розроблено авторами

Бібліографічний список:

1. Котлер Ф. Основы маркетинга. Москва : Бизнес-книга, 2006. 699 с.
2. Котлер Ф., Келлер К.Л. Маркетинг-менеджмент. Экспресс-курс / пер. с англ. под науч. ред. С.Г. Жильцова ; 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 480 с.
3. Райко Д.В., Лебедева Л.Е. Модель управління маркетингом у системі менеджменту промислового підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1. С. 107–123.
4. Мордвінцева Т.В. Управління маркетинговою діяльністю підприємства в сучасних умовах. *Держава та регіони. Серія «Економіка і підприємництво»*. 2006. № 3. С. 209–211.
5. Іващенко А.А. Особливості управління маркетинговою діяльністю в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2011. № 2. С. 11–14.
6. Гузенко Г.М. Управління та вдосконалення маркетингової діяльності на підприємстві. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 12. С. 227–234.

References:

1. Kotler F. (2006). *Osnovy marketinga [Marketing Basic]*. Moscow: «Business Book», 699 p. (in Russian)
2. Kotler F., Keller K.L. (2010) *Marketing menedzhment [Marketing management]*. SPb.: Peter, 480 p.
3. Rayko D.V., Lebedyeva L.E. (2015). Model' upravlinnya marketynhom u systemi menedzhmentu promyslovoho pidpryyemstva [Marketing management model in the management system of an industrial enterprise]. *Marketing and innovation management*, no. 1, pp. 107–123.
4. Mordvintseva T.V. (2006). Upravlinnya marketynhovoyu diyal'nistyu pidpryyemstva v suchasnykh umovakh [Management of marketing activities of the enterprise in modern conditions]. *State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, no. 3, pp. 209–211.
5. Ivashchenko A.A. (2011). Osoblyvosti upravlinnya marketynhovoyu diyal'nistyu v ahraryni sferi [Features of marketing management in the agricultural sector]. *Economics of agro-industrial complex*, no. 2, pp. 11–14.
6. Huzenko H.M. (2017). Upravlinnya ta vdoskonalennya marketynhovoyi diyal'nosti na pidpryyemstvi [Management and improvement of marketing activities at the enterprise]. *Economy and society*, no. 12, pp. 227–234.

Балан В.Г.

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Balan Valeriy

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Management of Innovation and Investment
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ІНСТРУМЕНТАРІЙ НЕЧІТКОГО МОДЕЛЮВАННЯ У СТРАТЕГІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ

FUZZY MODELING TOOLKIT IN STRATEGIC ENTERPRISE MANAGEMENT

У статті представлено основні напрями застосування інструментів нечіткого моделювання у стратегічному управлінні підприємствами. Обґрунтовано необхідність використання зазначених методів в умовах складного, динамічного та турбулентного ринкового середовища, яке характеризується важко-прогнозованим характером та високим рівнем невизначеності. Проаналізовано перспективні методи з використанням теорії нечітких множин, нечіткої логіки, стохастичних моделей із нечіткими параметрами, нечіткого когнітивного моделювання та нечіткого кластерного аналізу для вирішення проблем удосконалення системи стратегічного менеджменту на підприємстві. Побудовано нечітку матрицю можливо-го застосування нечіткого інструментарію у стратегічному управлінні підприємствами, в якій зроблено акценти на найбільш перспективних напрямках. Для кожного з визначених інструментів запропоновано загальні методичні підходи й рекомендації щодо застосування.

Ключові слова: стратегічне управління, нечітке моделювання, теорія нечітких множин, нечіткий багатовкритерійний аналіз, логіко-лінгвістичне моделювання, нечітке когнітивне моделювання, нечіткий кластерний аналіз, стохастичне моделювання.

В статье представлены основные направления применения инструментов нечеткого моделирования в стратегическом управлении предприятиями. Обоснована необходимость использования указанных методов в условиях сложной, динамической и турбулентной рыночной среды, которая характеризуется труднопрогнозируемым характером и высоким уровнем неопределенности. Проанализированы перспективные методы с использованием теории нечетких множеств, нечеткой логики, стохастических моделей с нечеткими параметрами, нечеткого когнитивного моделирования и нечеткого кластерного анализа для решения проблем усовершенствования системы стратегического менеджмента на предприятии. Построена нечеткая матрица возможного применения нечеткого инструментария в стратегическом управлении предприятиями, в которой сделаны акценты на наиболее перспективных направлениях. Для каждого из определенных инструментов предложены общие методические подходы и рекомендации относительно использования.

Ключевые слова: стратегическое управление, нечеткое моделирование, теория нечетких множеств, нечеткий многокритериальный анализ, логико-лингвистическое моделирование, нечеткое когнитивное моделирование, нечеткий кластерный анализ, стохастическое моделирование.

The article presents the main directions of using fuzzy modeling tools in the strategic management of enterprises. The urgent need to use these methods in a complex, dynamic and turbulent market environment, which is difficult to predict and has a high level of uncertainty, has been substantiated. Thus, the necessity of transition from traditional classical models of strategic management, which are characterized by deterministic approaches, to new innovative methods, which are based on modern achievements of economic and mathematical modeling and make it possible to bring together all available heterogeneous information (deterministic, statistical, linguistic and interval) about the company and its activities is justified. Perspective approaches using the theory of fuzzy sets, fuzzy multicriteria analysis, fuzzy logic, stochastic models with fuzzy parameters, fuzzy cognitive modeling and fuzzy cluster analysis are analyzed to solve the problems of improving the strategic management system at an enterprise. A fuzzy matrix of the possible use of fuzzy tools in the strategic management of enterprises, in which emphasis is placed on the most promising areas, has been built. It has been determined that at all stages of the strategic process in the strategic management of enterprises, methods of fuzzy multi-criteria assessment for comparative analysis and

logical-linguistic models for the development of expert systems for supporting strategic decisions can be used. Fuzzy cognitive technologies based on generalized cognitive maps, which are especially interesting in the context of dynamic analysis, have a very great potential. They allow to form strategies of development of the enterprise taking into account endo- and exogenous factors and processes. In order to take into account the stochastic nature of the influence of various factors, a rather effective tool is the construction of stochastic models of strategic management processes using GERT-grids with fuzzy parameters based on W-functions and the theory of closed flow graphs. For each of the considered tools general methodological approaches and recommendations for use are proposed.

Keywords: *strategic management, fuzzy modeling, fuzzy set theory, fuzzy multicriteria analysis, logical-linguistic modeling, fuzzy cognitive modeling, fuzzy cluster analysis, stochastic modeling.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Зміна умов функціонування підприємств, зумовлена складністю ринкового середовища, його динамічністю, невизначеністю та важкопрогнозованим характером, нові виклики та загрози зумовлюють необхідність розвитку та вдосконалення традиційних інструментів менеджменту і застосування сучасних інноваційних підходів до управління. На думку професора В.В. Вітлінського, «...це потребує залучення відповідного економіко-математичного інструментарію, зокрема топології, функціонального аналізу, теорії нечітких (розпливчастих) множин, а також відповідних інформаційних технологій, що дало б змогу із загальних концептуальних позицій здійснити опис як кількісно, так і якісно поданої інформації щодо об'єктів і процесів, урахувавши семантичні модальності інформаційних одиниць, нечіткість даних, мультиплікативний вплив чинників невизначеності та конфліктності, синергетичні ефекти, вплив різних видів і типів ризику на його інтегральну оцінку, а також суб'єктивного чинника та низку інших аспектів, які підвищують адекватність і точність відповідних оцінок, прогнозів, планів і рішень» [1, с. 32]. Вищесказане найбільшою мірою стосується стратегічного менеджменту, завданнями якого є формування конкурентних переваг підприємства, розвиток його потенціалу та підтримка стратегічної здатності до виживання й ефективного функціонування в умовах нестабільного та турбулентного зовнішнього середовища. Слід зазначити, що під час застосування класичних моделей стратегічного управління (інструментів стратегічного аналізу, методів формування місії та стратегічних цілей, розроблення стратегічних альтернатив, стратегічного вибору, стратегічного контролю) найчастіше використовуються детерміновані підходи, які привносять визначеність у ситуації, які насправді характеризуються неточністю, «розмитістю» та нечіткістю тих чи інших параметрів. Це може слугувати причиною серйозних стратегічних помилок, прорахунків і невдач, оскільки стратегічне управління найбільшою мірою спрямоване у майбутнє, яке характеризується неясністю, невизначеністю та неоднозначністю, має непередбачуваний характер. Це значно ускладнює процеси управління підприємством, особливо в стратегічному контексті. На думку видатного вченого і фахівця стратегічного менеджменту І. Ансоффа, навіть «стратегії ... існують або як ідеї, або як розмите уявлення про загальну ціль фірми ... як правило, далеко від чіткого формулювання» [2, с. 34]. Ця теза слугує підтвердженням необхідності перегляду й удосконалення традиційних методик, недостатньо ефективних із погляду врахування характеру наявної і прогнозованої

інформації, а також розроблення нових інструментів, інноваційних підходів у стратегічному управлінні відповідно до сучасних викликів.

Нині одним із найбільш перспективних напрямів прикладних досліджень в управлінні, зокрема в стратегічному менеджменті, є застосування методів та моделей нечітко-множинної теорії та нечіткої логіки [3], які мають високу адаптаційну здатність до експертних даних, до якісного, вербального опису параметрів, що аналізуються, є достатньо гнучкими й адекватними вхідній інформації. Підхід на основі застосування нечітких описів дає змогу інтегрувати, звести воедино всю наявну неоднорідну інформацію (детерміновану, статистичну, лінгвістичну й інтервальну) про підприємство та його діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. В останній час за темою дослідження з'явилася низка публікацій в іноземних та вітчизняних виданнях, в яких проблеми стратегічного менеджменту розглядаються через призму застосування класичних інструментів у нечіткій постановці:

- 1) стратегічний аналіз підприємства (його стратегічних бізнес-одиниць):
 - стратегічна діагностика зовнішнього оточення [4–6];
 - внутрішній стратегічний аудит [4; 6–8];
 - застосування Fuzzy SWOT-аналізу [8–11];
- 2) формулювання місії та стратегічних цілей підприємства [12; 13];
- 3) конкурентний аналіз та оцінювання конкурентоспроможності підприємств-опонентів [14; 15];
- 4) формування стратегічних альтернатив [9; 11; 16];
- 5) оцінювання та вибір стратегічних альтернатив [4; 9; 11; 16–20].

Однак, незважаючи на значні здобутки та прогрес у сфері вдосконалення інструментарію стратегічного менеджменту на нечітко-множинній основі, існують прогалини, що стосуються різноманітних аспектів нечіткого моделювання проблем стратегічного процесу, застосування тих чи інших методів, що базуються на нечітких описах.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті – окреслити основні перспективні напрями застосування інструментів нечіткого моделювання в стратегічному управлінні та запропонувати відповідні загальні методичні підходи й рекомендації щодо вирішення проблем удосконалення системи стратегічного менеджменту на підприємстві з використанням теорії нечітких множин, нечіткого багатокритерійного аналізу, нечіткої логіки, стохастичних моделей із нечіткими параметрами, нечіткого когнітивного моделювання та нечіткого кластерного аналізу.

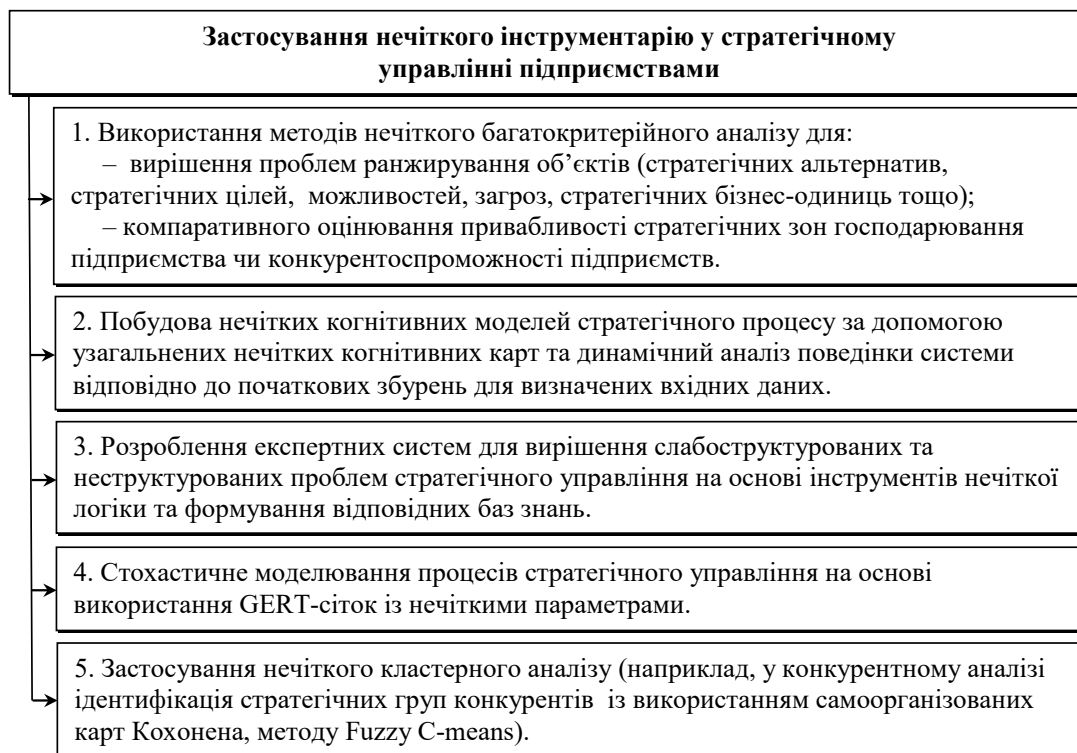

Рис. 1. Перспективні напрями досліджень у стратегічному управлінні підприємствами з використанням нечіткого інструментарію

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Матриця нечіткого оцінювання потенціалу застосування нечіткого інструментарію у стратегічному управлінні підприємствами

Процеси стратегічного управління	Застосування інструментарію теорії нечітких множин та логіко-лінгвістичного моделювання				
	I	II	III	IV	V
	Нечітко-множинна теорія та методи нечіткого багатокритерійного аналізу	Логіко-лінгвістичні моделі, нечітко-множинні описи	Стохастичне моделювання на основі GERT-сіток з нечіткими параметрами	Нечітке когнітивне моделювання на основі узагальнених нечітких когнітивних карт	Нечіткий кластерний аналіз, карти Кохонена
Стратегічний аудит макрооточення	VH	VH	VH	H	H
Стратегічний аналіз мікрооточення	VH	VH	VH	H	H
Конкурентний аналіз	VH	VH	H	L	VH
Стратегічна діагностика внутрішнього середовища	VH	H	VH	H	L
Формування стратегічних цілей	VH	H	H	H	H
Формування стратегічних альтернатив	H	H	VH	H	L
Оцінювання стратегічних альтернатив	VH	VH	H	VH	M
Упровадження стратегії	H	H	VH	VH	VL
Стратегічний контроль	VH	VH	VH	H	VL

Джерело: розроблено автором

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основні положення теорії нечіткої логіки, що базуються на математичній теорії нечітких множин, запропоновані американським математиком Лотфі Заде у 1965 р. в роботі Fuzzy Sets. Об'єктивною причиною, що призвела до виникнення теорії нечітких множин, була необхідність опису процесів, об'єктів, систем в умовах нечіткості. Дуже важливим кроком у розвитку «нечіткої» методології була доведена в 1993 р. професором Університету Південної Каліфорнії Бартом Коско теорема Fuzzy Approximation Theorem [21]. Згідно з нею, будь-яка математична система може бути апроксимована системою, побудованою на нечіткій логіці. Вона дала потужний поштовх для продовження досліджень у цій царині, а практичні досягнення у галузі нечіткої логіки отримали теоретичне обґрунтування. Нині підхід на основі теорії нечітких множин є, по суті, альтернативою загальноприйнятим кількісним детермінованим методам аналізу систем. Він має три основні відмітні риси [22, с. 25]:

1) замість або на додачу до числових змінних використовуються нечіткі величини й так звані «лінгвістичні» змінні;

2) прості відношення між змінними описуються за допомогою нечітких висловлювань;

3) складні відношення описуються нечіткими алгоритмами.

Зазначимо, що операції над нечіткими числами здійснюються за допомогою так званих «м'яких» обчислень.

Аналіз сучасного стану публікацій за даною тематикою та наявність нагальних не вирішених завдань стратегічного менеджменту дають змогу виділити, на думку автора, декілька перспективних напрямів досліджень щодо застосування нечіткого моделювання різних проблем та етапів стратегічного процесу (рис. 1, табл. 1).

У табл. 1 для лінгвістичного оцінювання рівня потенцілу зазначених методів та інструментів використано п'ятирівневу терм-множину $T = \{VL, L, M, H, VH\}$, де VL – дуже низький рівень (Very Low); L – низький (Low); M – середній (Medium); H – високий (High); VH – дуже високий (Very High).

Як видно з табл. 1, найбільшою мірою на всіх етапах стратегічного процесу в стратегічному управлінні підприємствами можуть бути викорис-

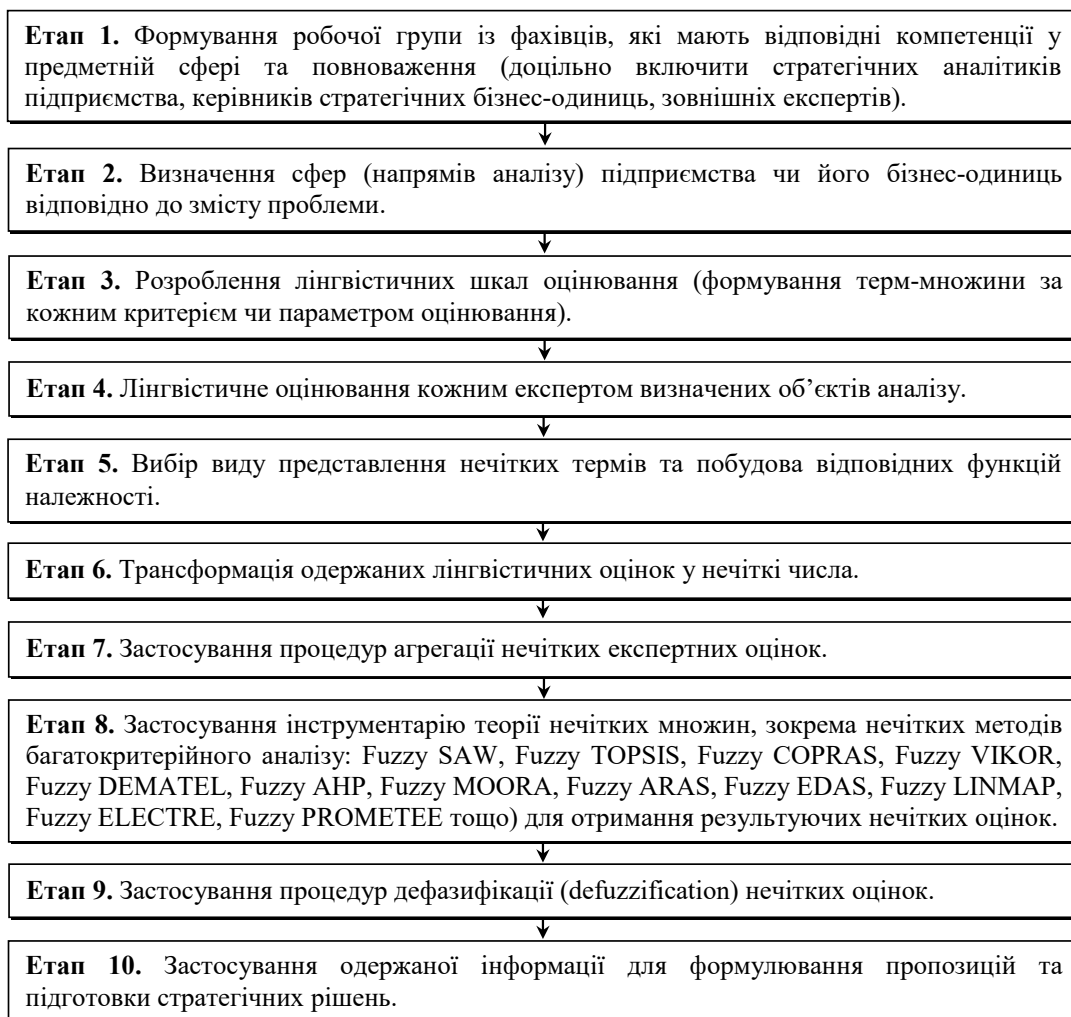

Рис. 2. Етапи загальної моделі застосування нечітких методів багатокритерійного аналізу під час вирішення проблем стратегічного управління підприємствами

Джерело: розроблено автором

тані методи нечіткого багатокритерійного аналізу та логіко-лінгвістичні моделі. Майже не розроблені в літературних джерелах, але, на думку автора, мають великий потенціал нечіткі когнітивні інструменти на основі узагальнених когнітивних карт. Особливо цікавими вони є в контексті динамічного аналізу. Досить важливим інструментом для опису та дослідження процесів стратегічного управління є стохастичні моделі на основі GERT-сіток. Нечіткий кластерний аналіз може бути застосований для вирішення досить вузького переліку проблем стратегічного менеджменту.

Розглянемо детальніше деякі важливі можливості, загальні методичні підходи й рекомендації щодо використання зазначених нечітких інструментів та методів.

I. Загалом застосування методів нечіткого багатокритерійного аналізу для вирішення проблем стратегічного управління підприємствами може бути застосована така нечітко-множинна модель (рис. 2).

Оцінювання підприємств-конкурентів за якісними критеріями зручно виконувати з використанням лінгвістичних оцінок на основі семирівневої терм-множини $T = \{\text{надзвичайно низький рівень} - \text{Extremely Low (EL), дуже низький} - \text{Very Low (VL); низький} - \text{Low (L); середній} - \text{Medium (M); високий} - \text{High (H); дуже високий} - \text{Very High (VH); надзвичайно високий} - \text{Extremely High (EH)}\}$. Семантика термів може задаватися або нечіткими триангулярними числами на інтервалі $[0; 6]$ з відповідними функціями належності (рис. 3) – EL: $(0; 0; 1)$; VL: $(0; 1; 2)$; L: $(1; 2; 3)$; M: $(2; 3; 4)$; H: $(3; 4; 5)$; VH: $(4; 5; 6)$; EH: $(5; 6; 6)$, або нечіткими трапецієвидними числами (рис. 4) на інтервалі $[0; 9]$: EL – $(0; 0; 0,5; 1)$; VL – $(0,5; 1; 2; 2,5)$; L – $(2; 2,5; 3,5; 4)$; M – $(3,5; 4; 5; 5,5)$; H – $(5; 5,5; 6,5; 7)$; VH – $(6,5; 7; 8; 8,6)$; EH – $(8; 8,5; 9; 9)$.

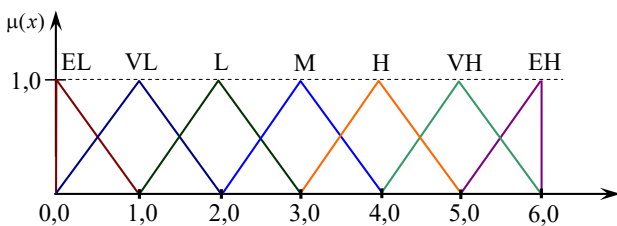

Рис. 3. Трикутні функції належності термів оцінювання

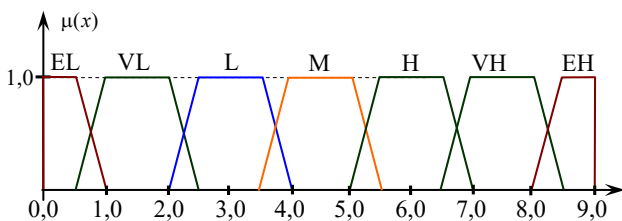

Рис. 4. Трапецієвидні функції належності термів оцінювання

Аналитичне представлення функції належності, наприклад для терма низький рівень (L) з трапецієвидним представленням $(2; 2,5; 3,5; 4)$ матиме такий вигляд:

$$\mu_L(x) = \begin{cases} 0, & x < 2; \\ 2(x - 2,5), & x \in [2; 2,5]; \\ 1, & x \in [2,5; 3,5]; \\ 2(4 - x), & x \in [3,5; 4]; \\ 0, & x > 4. \end{cases}$$

Зазначимо, що «точні» числа можна розглядати як частковий випадок нечітких. Для приведення до одного вигляду, як правило, отримані оцінки та статистичні дані необхідно нормалізувати.

II. Досить цікавим і перспективним, на думку автора, є застосування в стратегічному управлінні нечітких когнітивних технологій на основі нечітких когнітивних карт, які дають змогу здійснювати імітаційні модельні експерименти шляхом зміни складу й значень базисних факторів і характеру причинно-наслідкових відношень між ними. Це дає змогу досліджувати поширення зовнішніх і керуючих впливів по когнітивній карті й вирішувати широке коло завдань, пов'язаних із визначенням пріоритетних управлінських рішень, оцінкою досяжності цілей управління, розробленням альтернативних стратегій управління, пошуком ефективних (у тому чи іншому сенсі) управлінських заходів. Зазначимо, що нечіткі когнітивні карти (Fuzzy Cognitive Maps (FCM)) були розроблені в 1986 р. Б. Коско [23] і є результатом інтеграції двох наукових напрямів: нечіткої логіки (fuzzy logic) і системної динаміки (system dynamics). На відміну від простих когнітивних карт FCM являють собою нечіткий орієнтований граф зі зворотними зв'язками, вузли якого є нечіткими множинами. Направлені ребра графа не тільки відображають причинно-наслідкові зв'язки між концептами, а й визначають ступінь впливу (вагу) концептів, що зв'язуються. Перспективне використання нечітких когнітивних моделей (карт) як засобу моделювання систем зумовлене можливістю наочного представлення аналізованої системи й легкостю інтерпретації причинно-наслідкових зв'язків між концептами. Іншою важливою перевагою когнітивних моделей є та обставина, що вони дають змогу досліджувати проблематику стратегічного управління на якісному рівні, не залучаючи для цієї мети важкодоступну й не завжди достовірну кількісну статистику. Це надзвичайно важливо в умовах сьогоденного швидкозмінного бізнес-середовища й зростаючих темпів технологічних інновацій. Особливо цікавими із цього погляду є нечіткі когнітивні моделі, в яких використовується динамічний аналіз, теорія якого заснована на апараті лінійних динамічних систем. Динаміка імітується шляхом задання в дискретні моменти часу послідовних імпульсних впливів на керовані фактори (фактори-причини) і моделювання сукупності цих впливів на цільові фактори (фактори-наслідки).

У рамках нечіткого когнітивного моделювання існує можливість цілеспрямованої генерації ефективних стратегій, що суттєво розширює простір стратегічного пошуку й створює передумови для переходу до нової парадигми стратегічного вибору: конструювання кращих стратегічних альтернатив розвитку підприємства з урахуванням основних процесів, що відбуваються як усередині підприємства, так і в його зовнішньому середовищі, зокрема:

– пошук оптимальної стратегії, що задовольняє певним нечітким нормативним обмеженням на деякі параметри внутрішнього або зовнішнього середовища підприємства;

– пошук стратегії, спрямованої на досягнення визначених цілей (наприклад, максимізація прибутку підприємства, ринкової частки підприємства тощо) за наявності обмежень на значення деяких інших вершин (наприклад, фінансові ресурси, часові обмеження, кваліфікація персоналу й ін.);

– конструювання різних варіантів стратегії, включаючи стратегію «саморозвитку» підприємства й різні стратегії «керованого розвитку»;

– прогнозування поведінки підприємства (його цільового образу) для кожного з варіантів стратегії;

– прогнозування поведінки підприємства (його цільового образу) за різної динаміки факторів (різних сценаріях розвитку) зовнішнього середовища тощо.

Зазначимо, що найбільш цікавими для застосування в стратегічному управлінні є узагальнені нечіткі когнітивні карти, які можуть бути представлені за допомогою нечіткої причинно-наслідкової сітки виду $G = (E, W)$, де $E = \{e_1, e_2, \dots, e_p\}$ – множина концептів, $W = \{w(e_i, e_j)\}$ ($i, j = 1, 2, \dots, p$) – множина зв'язків між ними. Кожний концепт e_i ($i = 1, 2, \dots, p$) характеризується терм-множиною лінгвістичної змінної $T_i = \{T_i^1, T_i^2, \dots, T_i^{m_i}\}$, де m_i – число типових станів i -го концепту. Для опису кожного терма T_i^k будуватиметься терм-множина з функцією належності $\mu_{T_i^k}(x)$. Зв'язки між типовими станами кожної пари концептів задаються нечіткими змінними, які описуються відповідними нечіткими множинами. Різновид узагальненої нечіткої когнітивної карти визначається обраною формою функцій належності (трикутна, трапецієвидна, гаусова тощо), способом нечіткого логічного висновку (за Мамдані, Цукамото, Ларсеном), процеду-

ри дефазифікації й деякими іншими параметрами й властивостями.

Для формування й використання FCM можна скористатися такою послідовністю кроків:

Крок 1. Визначення списку концептів, що характеризують деякі події, дії, величини й/або цілі.

Крок 2. Визначення терм-множини для опису кожного концепту.

Крок 3. Визначення ступенів впливу між кожною парою концептів або завдання функцій належності на кожному термі.

Крок 4. Побудова нечіткої когнітивної карти.

Крок 5. Аналіз й інтерпретація FCM.

III. Ще одним перспективним напрямом застосування нечіткої теорії для вирішення слабоструктурованих та неструктурованих проблем у стратегічному менеджменті є розроблення логіко-лінгвістичних моделей, які можуть бути складниками експертних систем, систем підтримки прийняття стратегічних рішень (наприклад, на основі нечітких інструментів портфельного аналізу, в нечіткому конкурентному аналізі, у зовнішньому та внутрішньому стратегічному аудиті, в оцінюванні стратегічних альтернатив тощо). Найбільшою мірою тут може використовуватися нечітке логічне виведення (fuzzy inference system) за алгоритмом Мамдані (рис. 5) (виконується за нечіткою базою знань, яка розробляється на основі фахових експертних міркувань), значення вхідних і вихідної змінних у якому задаються нечіткими множинами.

У загальному вигляді база нечітких знань може мати такий вигляд (табл. 2).

Нечітку базу знань на основі продукційних правил можна записати як:

$$\bigvee_{p=1}^{k_j} \left(\bigwedge_{i=1}^N \tilde{X}_i = \tilde{a}_i^{j,p} \text{ with } w^{j,p} \right) \rightarrow \tilde{Y} = \tilde{d}_j,$$

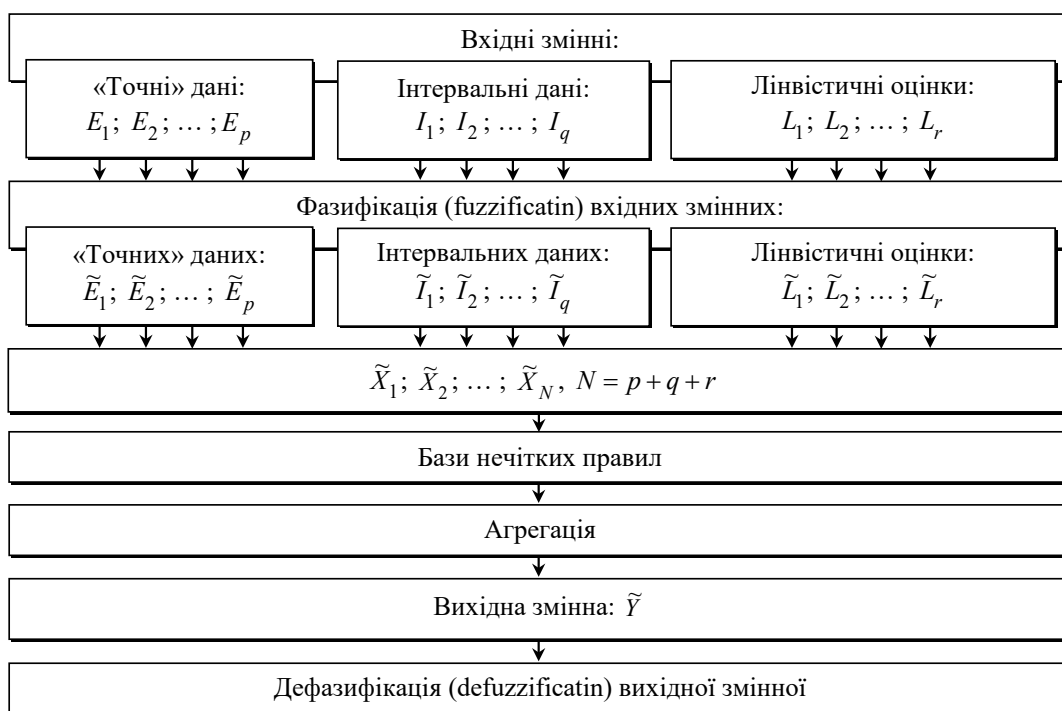

Рис. 5. Структура системи нечіткого логічного виведення

База нечітких знань

Номер вхідної комбінації	Вхідні змінні				Ваговий коефіцієнт	Вихідна змінна \tilde{Y}
	\tilde{X}_1	\tilde{X}_2	...	\tilde{X}_N		
11	\tilde{a}_1^{11}	\tilde{a}_2^{11}	...	\tilde{a}_N^{11}	w^{11}	d_1
12	\tilde{a}_1^{12}	\tilde{a}_2^{12}	...	\tilde{a}_N^{12}	w^{12}	
...	
$1k_1$	$\tilde{a}_1^{1k_1}$	$\tilde{a}_2^{1k_1}$...	$\tilde{a}_N^{1k_1}$	w^{1k_1}	d_2
21	\tilde{a}_1^{21}	\tilde{a}_2^{21}	...	\tilde{a}_N^{21}	w^{21}	
22	\tilde{a}_1^{22}	\tilde{a}_2^{22}	...	\tilde{a}_N^{22}	w^{22}	
...
$2k_2$	$\tilde{a}_1^{2k_2}$	$\tilde{a}_2^{2k_2}$...	$\tilde{a}_N^{2k_2}$	w^{2k_2}	d_m
...	
$m1$	\tilde{a}_1^{m1}	\tilde{a}_2^{m1}	...	\tilde{a}_N^{m1}	w^{m1}	
$m2$	\tilde{a}_1^{m2}	\tilde{a}_2^{m2}	...	\tilde{a}_N^{m2}	w^{m2}	d_m
...	
mk_m	$\tilde{a}_1^{mk_m}$	$\tilde{a}_2^{mk_m}$...	$\tilde{a}_N^{mk_m}$	w^{mk_m}	

де \wedge – знак нечіткої кон'юнкції, \vee – знак нечіткої диз'юнкції, $\tilde{X} = (\tilde{X}_1; \tilde{X}_2; \dots; \tilde{X}_N)$ – вектор фазифікованих вхідних змінних, \tilde{Y} – вихідна змінна; $\tilde{d} = (\tilde{d}_1; \tilde{d}_2; \dots; \tilde{d}_m)$ – вектор значень вихідної змінної; w^{jp} – ваговий коефіцієнт для p -ї комбінації j -го правила; $\tilde{a}^{jp} = (\tilde{a}_1^{jp}; \tilde{a}_2^{jp}; \dots; \tilde{a}_N^{jp})$ – вектор значень вхідних змінних для p -ї комбінації в j -му правилі.

Таким чином, відповідно до рис. 5, побудова систем нечіткого логічного виведення припускає виконання ланцюжка дій за певними етапами:

Етап 1. Ідентифікація входів і виходів системи, тобто визначення вхідних та вихідних змінних.

Етап 2. Побудова для кожної з вхідних і вихідних змінних функцій належності (процедура приведення до нечіткості – фазифікація).

Етап 3. Розроблення баз нечітких правил із використанням експертних міркувань, суджень та оцінок.

Етап 4. Вибір і реалізація алгоритму нечіткого логічного виведення.

Етап 5. Здійснення процедури навчання (налаштування) системи з метою усунення відхилень вихідних змінних від реальних даних.

Етап 6. Аналіз процесу управління створеною системою.

IV. Стохастичне моделювання процесів стратегічного управління на основі GERT-сіток (містять вузли з вхідною функцією, яка передбачає виконання вузла за умови, що в заданий момент часу виконується лише одна вхідна дуга, і детермінованою або ймовірнісною вихідною функцією) із нечіткими параметрами, W -функцій та теорії замкнутих поточкових графів дає змогу:

1) наочно й достатньо повно представити всі етапи здійснення процесів стратегічного управління;

2) урахувати стохастичну природу як самого процесу стратегічного управління, так і впливу різно-

манітних екзо- та ендогенних факторів (за рахунок урахування ймовірнісних міркувань як щодо часу здійснення кожної операції, так і щодо вірогідності її виконання), а також максимально врахувати можливі зміни факторів впливу на діяльність окремих бізнес-одиниць та підприємства у цілому;

3) визначити основні ризики, проблемні та «вузькі місця» даних процесів;

4) оцінити тривалість виконання певних етапів та всього досліджуваного процесу загалом;

5) визначити ймовірність завершення окремих етапів чи отримання певних результатів у процесі реалізації визначених заходів;

6) підвищити ефективність стратегічних заходів як із погляду їх обґрунтованості, так і з погляду майбутньої реалізації;

7) отримати інформацію та можливості для подальшого вдосконалення підсистем стратегічного управління підприємством, зокрема підсистем зовнішнього аудиту, внутрішньої діагностики та формування стратегій.

GERT-сітка являє собою стохастичну сітку, вузли якої можуть бути інтерпретовані як стани системи, а дуги – як переходи з одного стану в інший. Такі переходи можна розглядати як виконання узагальнених операцій, які характеризуються щільністю розподілу (функцією маси) та ймовірністю виконання [25]. Застосування стохастичних моделей на основі GERT-сіток передбачає використання такого алгоритму:

Етап 1. Представити систему у вигляді стохастичної сітки з GERT-вузлами.

Етап 2. Для кожної дуги сітки визначити умовну ймовірність та твірну функцію моментів (із нечіткими параметрами).

Етап 3. Для кожної дуги сітки обчислити W -функцію.

Етап 4. Перетворити сітку на еквівалентну сітку, що складається з однієї дуги, якщо є лише один вузол закінчення, або ж із n дуг, якщо є n кінцевих вузлів, та записати топологічне рівняння для замкнутих графів (правило Мейсона), яке має такий вигляд: $1 - \sum_i W(L_i(1)) + \sum_j W(L_j(2)) + \dots + (-1)^m \sum_p W(L_p(m)) = 0$, де $\sum_i W(L_i(k))$ – сума W -функцій усіх петель k -го порядку в замкнутому графові.

Етап 5. Розрахувати параметри стохастичної сітки [25, с. 127; 26, с. 147].

Зазначимо, що застосування нечітких значень параметрів стохастичної моделі може не обмежуватися тільки параметрами тривалості відповідних операцій (наприклад, із використанням нормального розподілу – для середньоквадратичного відхилення та математичного сподівання тривалості), а й використовуватися для визначення ймовірностей їх виконання, які можна оцінити лінгвістичним способом з подальшою трансформацією в нечіткі числа.

V. Завданням нечіткої кластеризації у загальному випадку є знаходження нечіткого розбиття множини елементів досліджуваної сукупності, які утворюють структуру нечітких кластерів, присутніх у вхідних даних. Це завдання зводиться до знаходження мір належності елементів множини шуканим нечітким кластерам, які в сукупності й визначають нечітке розбиття вихідної множини елементів. Таким чином, будь-який елемент заданої множини може одночасно належати до всіх визначених кластерів, але з різним ступенем належності. У стратегічному управлінні нечіткий кластерний аналіз із використанням методу Fuzzy C-means, самоорганізованих карт Кохонена може бути використаний для ідентифікації стратегічних груп конкурентів під час проведення конкурентного аналізу, для сегментації ринку, для класифікації стратегічних цілей тощо.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. У роботі обґрунтовано необхідність переходу від традиційних класичних моделей стратегічного менеджменту, які характеризуються детермінованими підходами, до нових інноваційних методів аналізу, які базуються на сучасних досягненнях економіко-математичного моделювання та дають змогу адекватно врахувати наявні види невизначеності й звести воедино всю наявну неоднорідну інформацію (детерміновану, статистичну, лінгвістичну й інтервальну) про підприємство та його діяльність. Відповідно до проведеного дослідження, можна стверджувати, що інструменти нечіткого моделювання мають величезний потенціал для застосування у багатогранній і складній царині стратегічного менеджменту та повинні стати невід'ємною частиною аналітичної роботи вищого управлінського персоналу.

Проведений аналіз продемонстрував найбільшу перспективність нечітких методів багатокритерійного аналізу, нечітких логіко-лінгвістичних моделей та моделювання з використанням нечітких когнітивних технологій.

Бібліографічний список:

1. Вітлінський В.В. Актуальні питання розвитку теорії ризику. *Моделювання та інформаційні системи в економіці*. 2006. Вип. 74. С. 30–38.

2. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва : Экономика, 1989. 519 с.
3. Zadeh L.A. Fuzzy Sets as a Basis for a Theory of Possibility. *Fuzzy Sets and Systems*. 1978. Vol. 1. № 1. P. 89–100.
4. Mohammadi A., Mohammadi Ab., Zarifpayam S.V., Mohammadi M. Presentation of Fuzzy Models of EFE, IFE and QSPM. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*. 2011. Vol. 5(12). P. 1173–1179.
5. Ulubeyli S. Industry-wide competitiveness assessment through fuzzy synthetic evaluation: the case of cement industry. *Journal of Business Economics and Management*. 2017. Vol. 18(1). P. 35–53.
6. Zhou Q., Huang W., Zhang Y. Identifying critical success factors in emergency management using a FDEMATEL method. *Safety science*. 2011. № 49(2). P. 243–252.
7. Pešić A., Pešić D., Tepavčević A. A New Strategic Tool for Internal Audit of the Company Based on Fuzzy Logic. *ComSIS*. 2012. Vol. 9. № 2. P. 653–666.
8. Caballero A.S., Lafuente J.G. The New Fuzzy SWOT: Empirical Application with Experts. *Esic Market Economics and Business Journal*. 2017. Vol. 48. № 1. P. 9–29.
9. Fouladgar M., Yazdani-Chamzini A., Yakhchali S. A new methodology for prioritizing mining strategies. *International Journal of Innovation, Management and Technology*. 2011. Vol. 2. № 4. P. 342–347.
10. Ghazinoory S., Zadeh E. A., Memariani A. Fuzzy SWOT analysis. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*. 2007. Vol. 18. P. 99–108.
11. Jeyaraj K.L., Muralidharan C., Senthilvelan T. A hybrid business strategy selection process for a Textile company using SWOT and fuzzy ANP – a case study. *International Journal of Management*. 2012. Vol. 3. № 2. P. 124–143.
12. Балан В.Г. Інструментарій нечіткої логіки у формуванні стратегічних цілей підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 53. С. 47–54.
13. Караев Р.А. Когнитивный анализ и выбор стратегических целей предприятия. *Бизнес-информатика*. 2019. Т. 13. № 4. С. 28–38.
14. Балан В.Г. Інструментарій теорії нечітких множин у конкурентному аналізі підприємств. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 45. С. 58–65.
15. Azarova A., Zhytkevych O. Mathematical methods of identification of Ukrainian enterprises competitiveness level by fuzzy logic using. *Економічний часопис-XXI*. 2013. Т. 9–10(2). С. 59–62.
16. Jassbi J., Mohammad N. F., Nasrollahzadeh H. A Fuzzy Dematel framework for modeling cause and effect relationship of strategy. *Expert systems with applications*, 2010. Т. 38(5). P. 5967–5973.
17. Балан В.Г. Нечітка модель оцінювання та вибору стратегій на основі модифікації квантитивної матриці стратегічного планування. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. 3(77). С. 85–93.
18. Когнитивные инструменты для динамического анализа бизнес-стратегий предприятий / Р.А. Караев и др. *Бизнес-информатика*. 2018. № 1(43). С. 7–16.
19. Саенсус М.А., Мисько Г.А., Оленев М.В. Використання теорії нечітких множин при виборі портфелю економічних стратегій підприємства харчової промисловості. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2010. № 40. С. 140–146.
20. Ghazinoory S., Zadeh E. Application of fuzzy calculations for improving portfolio matrices. *Information Sciences*. 2010. Vol. 180. P. 1582–1590.
21. Kosko B. Fuzzy Thinking: The New Science of Fuzzy Logic. Hyperion, 1993. 288 p.
22. Алтунин А.Е., Семухин М.В. Модели и алгоритмы принятия решений в нечетких условиях : монография. Тюмень : ТГУ, 2000. 352 с.
23. Kosko B. Fuzzy cognitive maps. *International Journal of Man-Machine Studies*. 1986. Vol. 1. P. 65–75.
24. Компьютерная поддержка сложных организационно-технических систем / В.В. Борисов и др. Москва : Горячая линия-Телеком, 2002. 154 с.

25. Черваньов Д.М., Балан В.Г. Сіткові моделі у менеджменті. Київ : ПБВ ІМФ, 2003. 160 с.
26. Balan V., Sitnicki M. The role of portfolio analysis in forming the competitive strategies of enterprise. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 5(131). С. 141–148.

References:

1. Vitlinskij V. V. (2006) Aktualjni pytannja rozvytku teorii ryzuku. [Current issues of risk theory development]. *Modeljuvannja ta informacijni systemy v ekonomici*, vol. 74, pp. 30–38.
2. Ansoff I. (1989) *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic management]. Moscow: Jekonomika, 519 p. (in Russian)
3. Zadeh L.A. (1978) Fuzzy Sets as a Basis for a Theory of Possibility. *Fuzzy Sets and Systems*, vol. 1, no. 1, 89–100 p.
4. Mohammadi A., Mohammadi Ab., Zarifpayam S.V., Mohammadi M. (2011) Presentation of Fuzzy Models of EFE, IFE and QSPM. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, vol. 5(12), pp. 1173–1179.
5. Ulubeyli S. (2017). Industry-wide competitiveness assessment through fuzzy synthetic evaluation: the case of cement industry. *Journal of Business Economics and Management*, vol. 18(1), pp. 35–53.
6. Zhou Q., Huang W., Zhang Y. (2011) Identifying critical success factors in emergency management using a FDE-MATEL method. *Safety science*, vol. 49(2), pp. 243–252.
7. Pešić A., Pešić D., Tepavčević A.A (2012) New Strategic Tool for Internal Audit of the Company Based on Fuzzy Logic. *ComSIS*, vol. 9, no. 2, pp. 653–666.
8. Caballero A.S., Lafuente J.G. (2017) The New Fuzzy SWOT: Empirical Application with Experts. *Esic Market Economics and Business Journal*, vol. 48, no. 1, pp. 9–29.
9. Fouladgar M., Yazdani-Chamzini A., Yakhchali S. (2011) A new methodology for prioritizing mining strategies. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, vol. 2, no. 4, pp. 342–347.
10. Ghazinoory S., Zadeh E. A., Memariani A. (2007) Fuzzy SWOT analysis. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, vol. 18, pp. 99–108.
11. Jeyaraj K.L., Muralidharan C., Senthilvelan T. (2012) A hybrid business strategy selection process for a Textile company using SWOT and fuzzy ANP – a case study. *International Journal of Management*, vol. 3, no. 2, pp. 124–143.
12. Balan V.Gh. (2020) Instrumentarij nechitkoji loghiky u formuvanni strategichnykh cilej pidpryjemstva [Fuzzy logic tools in the formation of enterprise strategic goals]. *Prychornomorsjki ekonomichni studijj*, vol. 53, pp. 47–54.
13. Karaev R.A. (2019) Kognitivnyy analiz i vybor strategicheskikh tseley predpriyatiya [Cognitive analysis and selection of strategic goals of the enterprise]. *Biznes-Informatika*, vol. 13, no. 4, pp. 28–38.
14. Balan V.Gh. (2020) Instrumentarij teorii nechitkykh mnozhyn u konkurentnomu analizi pidpryjemstv [Fuzzy set theory toolkit in competitive analysis of enterprises]. *Infrastruktura rynku*, vol. 45, pp 58–65.
15. Azarova A., Zhytkevych O. (2013) Mathematical methods of identification of Ukrainian enterprises competitiveness level by fuzzy logic using. *Economic Annals-XXI*, vol. 9–10(2), pp. 59–62.
16. Jassbi J., Mohammad N. F., Nasrollahzadeh H. (2010) A Fuzzy Dematel framework for modeling cause and effect relationship of strategy. *Expert systems with applications*, vol. 38(5), pp. 5967–5973.
17. Balan V.Gh. (2020) Nechitka modelj ocinjuvannja ta vyboru strategij na osnovi modyfikaciji kvantytvnoji matryci strategichnogho planuvannja [Fuzzy model of evaluation and selection of strategies based on modification of the quantitative strategic planning matrix]. *Problemy systemnogho pidkhodu v ekonomici*, vol. 3(77), pp. 85–93.
18. Karaev R.A., Mikailova R.N., Safarli I.I., Sadykhova N.Yu., Imamverdieva Kh.F. (2018) Kognitivnye instrumenty dlya dinamicheskogo analiza biznes-strategiy predpriyatiy [Cognitive tools for dynamic analysis of business strategies of enterprises]. *Biznes-informatika*, no. 1(43), pp. 7–16.
19. Sajensus M.A., Misjko Gh.A., Oljenjev M.V. (2010) Vykorystannja teorii nechitkykh mnozhyn pry vybori portfelfu ekonomichnykh strategij pidpryjemstva kharchovoji promyslovosti [Using the theory of fuzzy sets when choosing a portfolio of economic strategies of the food industry]. *Visnyk socialjno-ekonomichnykh doslidzhenj*, no. 40, pp. 140–146.
20. Ghazinoory S., Zadeh E. (2010) AApplication of fuzzy calculations for improving portfolio matrices. *Information Sciences*, vol. 180, pp. 1582–1590.
21. Kosko B. (1993) *Fuzzy Thinking: The New Science of Fuzzy Logic*. Hyperion, 288 p.
22. Altunin A.E., Semukhin M.V. (2000) Modeli i algoritmy prinyatiya resheniy v nechetkikh usloviyakh: Monografiya [Models and algorithms for decision making in fuzzy conditions: Monograph]. Tyumen': Izdatel'stvo Tyumenskogo gosudarstvennogo universiteta, 352 p.
23. Kosko B. (1986) Fuzzy cognitive maps. *International Journal of Man-Machine Studies*, vol. 1, pp. 65–75.
24. Borisov V.V., Bychkov I.A., Dement'ev A.V., Solov'ev A.P., Fedulov A.S. (2002) Komp'yuternaya podderzhka slozhnykh organizatsionno-tehnicheskikh sistem [Computer support for complex organizational and technical systems]. Moscow: Goryachaya liniya-Telekom, 154 p. (in Russian)
25. Chervanjov D.M., Balan V.Gh. (2003) Sitkovi modeli u menedzhmenti [Grid models in management]. Kyiv: RVV IMF, 160 p. (in Ukrainian)
26. Balan V., Sitnicki M. (2012) The role of portfolio analysis in forming the competitive strategies of enterprise. *Aktualjni problemy ekonomiky*, no. 5(131), pp. 141–148.

УДК 330.322

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-9>

Вецепура Н.В.

кандидат економічних наук, доцент
ПВНЗ «Київський університет культури»

Смагло Н.В.

магістр спеціальності «Економіка»
ПВНЗ «Київський університет культури»

Vecsepura Natalia

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Private Higher Educational Institution «Kyiv University of Culture»

Smaglo Nadezhda

Master of specialty «Economics»
Private Higher Educational Institution «Kyiv University of Culture»

ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА З ПОЗИЦІЙ СТРАТЕГІЧНОГО КОНТЕКСТУ

INCREASING THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE ENTERPRISE FROM THE POSITION OF STRATEGIC CONTEXT

У статті проаналізовано основні макроекономічні показники розвитку економіки України за період 2016–2020 рр., а також наведено результати інвестиційної привабливості України за виміром Європейської бізнес-асоціації. Авторами наведено чинники, що впливали на динаміку макроекономічних показників. Зазначено, що в сучасних умовах господарювання корупція, відтік робочої сили, політична і економічна турбулентність є основними стримуючими чинниками можливого підвищення індексу інвестиційної привабливості. Сформульовано авторські пропозиції щодо підвищення інвестиційної привабливості країни шляхом розроблення й упровадження стратегії інвестиційної привабливості промислового підприємства, визначено та наведено етапи розроблення стратегії інвестиційної привабливості промислового підприємства.

Ключові слова: макроекономічні показники, інвестиційна привабливість, капітальні інвестиції, чинники впливу, промислове підприємство, стратегія.

В статье проанализированы основные макроэкономические показатели развития экономики Украины за период 2016–2020 гг., а также приведены результаты инвестиционной привлекательности Украины за измерением Европейской бизнес-ассоциации. Авторами приведены факторы, которые влияли на динамику макроэкономических показателей. Отмечено, что в современных условиях хозяйствования коррупция, отток рабочей силы, политическая и экономическая турбулентность являются основными сдерживающими факторами возможного повышения индекса инвестиционной привлекательности. Сформулированы авторские предложения по повышению инвестиционной привлекательности страны путем разработки и внедрения стратегии инвестиционной привлекательности промышленного предприятия, определены и приведены этапы разработки стратегии инвестиционной привлекательности промышленного предприятия.

Ключевые слова: макроэкономические показатели, инвестиционная привлекательность, капитальные инвестиции, факторы влияния, промышленное предприятие, стратегия.

An important element of intensification of investment processes is the investment attractiveness of both the country and in particular industrial enterprises. The high level of investment attractiveness provides a stable inflow of investments into the country, additional revenues to the state budget, a better social environment in the country and generally contributes to the well-being of the population. The article analyzes the main macroeconomic indicators of Ukraine's economic development for the period 2016–2020, as well as the results of Ukraine's investment attractiveness as measured by the European Business Association. The authors present the factors that influenced the dynamics of macroeconomic indicators. One of the main reasons for the deterioration of macroeconomic indicators is the low investment attractiveness of Ukraine for international strategic investors against the background of the actual lack of industrial policy. In modern economic conditions, the biggest challenges for Ukraine are slow economic growth and unfavorable demographics. The crisis situation caused by the pandemic of acute respiratory

disease COVID-19 both in the world and in Ukraine has significantly affected investment activities in the country. It is noted that in modern business conditions, corruption, distrust of the judiciary, outflow of labor, political and economic turbulence are the main deterrents to a possible increase in the index of investment attractiveness. Based on the definition of investment attractiveness, it is noted that in general the idea of the strategy of investment attractiveness of the enterprise is to use such management methods that will best affect the economic condition of the enterprise, the final results of its activities and opportunities to achieve them. Author's proposals for increasing the investment attractiveness of the country by developing and implementing a strategy of investment attractiveness of an industrial enterprise are formulated, the stages of developing a strategy of investment attractiveness of an industrial enterprise are defined and given. The strategy of investment attractiveness is interconnected with all other strategies of the main subsystems of the organization, representing the elements of its internal activities.

Keywords: macroeconomic indicators, investment attractiveness, capital investments, factors of influence, industrial enterprise, strategy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах економічної нестабільності загострюється необхідність урахування чинників часу під час обґрунтування рішень з управління інвестиційними процесами. З усіх господарських рішень, які доводиться приймати підприємствам, найбільшою складністю, невизначеністю і ризиком характеризуються саме інвестиційні рішення. У сучасних умовах інвестиції – основа відновлення та в подальшому основа якісної зміни господарської діяльності й її структурного вдосконалення. Мета інвестиційної діяльності полягає в акумулюванні інвестиційних ресурсів для досягнення економічного і соціального ефекту. Це, своєю чергою, забезпечить ефективність функціонування підприємств, сприятиме досягненню високих темпів їх розвитку, високого рівня конкурентоспроможності, що у цілому позитивно вплине на подальший розвиток економічних процесів у країні. У зв'язку із цим питання підвищення інвестиційної привабливості промислового підприємства є першочергово значимими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженню проблеми щодо забезпечення інвестиційної привабливості підприємства присвячено праці таких відомих учених, як І. Бланк [1], А. Загородній [2], О. Коюда [3], Т. Майорова [4], Л. Савчук [5], І. Сазонець [6], О. Ситник [7], О. Ястремська [8] та ін. Незважаючи на коло питань, охоплених дослідженням, відзначимо, що деякі питання цього напрямку потребують подальшого дослідження. До таких питань можна віднести визначення особливостей взаємозв'язку стратегії інвестиційної привабливості із загальною стратегією економічного розвитку та розроблення стратегії інвестиційної привабливості, яка необхідна як логічне завершення будь-якої обдуманної дії. Усе це зумовило актуальність теми дослідження, вибір мети статті.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є аналіз результатів основних макроекономічних показників розвитку економіки України та інвестиційної привабливості для вирішення проблеми підвищення інвестиційної привабливості промислового підприємства з позицій стратегічного контексту.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальновідомо, що інвестиційна привабливість підприємства пов'язана з необхідністю під-

вищення рівня конкурентоспроможності продукції, її якості, структурної перебудови виробництва, створення необхідної сировинної бази для ефективного функціонування підприємств, вирішення соціальних проблем: необхідність забезпечення інвестиційної привабливості підприємства, особливо промислового, пов'язана також із соціально-економічним становищем України на сучасному етапі.

В останні роки Україна продовжує стійкі темпи впровадження глибоких структурних реформ, і до середини 2019 р. ця діяльність характеризувалася позитивними економічними та соціальними результатами.

Так, внутрішній валовий продукт (ВВП) у найбільш узагальненому вигляді характеризує економічну ситуацію в країні: за період 2016–2019 рр. він зріс більше ніж у 1,7 рази. Тільки в 2019 р. порівняно з 2018 р. він зріс на 11,7%. Спостерігалось збільшення і в 2020 р., за III квартал номінальний ВВП країни становив 1 156 797 млн грн, порівняно з II кварталом 2020 р. він збільшився (з урахуванням сезонного фактору) на 8,5% [9]. Підвищився і такий показник, як доходи населення. За аналізований період 2016–2019 рр. він зріс у 1,8 рази.

Водночас аналіз динаміки основних макроекономічних показників розвитку економіки України в 2016–2019 рр. (табл. 1) показав, що, незважаючи на позитивну тенденцію, їх зростання носить нестабільний характер. За даними Держстату, за 2019 р. обсяги реалізації промислової продукції в Україні зменшилися на 1,1% порівняно з 2018 р., що в абсолютному значенні становило 2,48 трлн грн. Із цього обсягу за межі країни було реалізовано промислової продукції на 650,4 млрд грн. За січень-листопад 2020 р. вітчизняної промислової продукції було реалізовано на 2,21 трлн грн, що на 2,8% менше, ніж за аналогічний період 2019 р. Із цього обсягу за межі країни було реалізовано промислової продукції на 633,66 млрд грн. [10]. Індекс промислового виробництва має тенденцію до зниження. Зокрема, падіння промислового виробництва за дев'ять місяців 2020 р. становило 7,0%. Найглибше падіння спостерігалось у виробництві товарів інвестиційного призначення – на 23,6% за дев'ять місяців 2020 р. Зниження сільськогосподарського виробництва становило 13,1%, сфери транспорту – 15,6% (у тому числі вантажообіг 16,6%, пасажирооборот – 54,4%) [9; 11; 12]. Доходи населення у 2019 р. становили майже 3,7 трлн грн, але обсяг витрат – 3,8 трлн грн, що свідчить про зменшення заощаджень населення на 116,2 млрд грн. Наявний дохід на одну особу

становив 67,5 тис грн. Номінальний ВВП країни за III квартал 2020 р. проти аналогічного кварталу 2019 р. зменшився на 3,5% та у розрахунку на одну особу за III квартал 2020 р. становив 27,67 тис грн.

У сучасних умовах господарювання найбільшими викликами для України є повільне економічне зростання та несприятлива демографія. Згідно з прогнозом The Economist Intelligence Unit, ВВП України на душу населення протягом 2020–2050 рр. зростатиме в середньому на 1,8% на рік.

Такими темпами Україна наздоганятиме Туреччину майже 40 років, а Польщу – 50, якщо вони «почекають на місці» [12]. Таке повільне зростання веде Україну все далі від Європи в економічному вимірі. Вузкий фундамент демографічної піраміди також серйозний стримуючий чинник для економіки на наступні десятиріччя. Згідно з даними базового прогнозу ООН, до кінця сторіччя населення України скоротиться до 25 млн осіб. Ключовою причиною значених викликів є деіндустріалізація. Згідно з даними Світового банку, додана вартість у промисловості України за 30 років у поточному доларовому вимірі скоротилася вдвічі, тоді як у Польщі та Туреччині зросла практично вчетверо.

Одними з головних причин цього процесу є погіршення інвестиційного клімату та низька привабливість України для міжнародних стратегічних інвесторів на тлі фактичної відсутності промислової політики держави.

Сталість позитивних тенденцій в економіці залежить від того, наскільки економічна система забезпечує первинне генерування інвестиційних ресурсів унаслідок відтворювального процесу на підприємствах та в економіці загалом, функціонування економічно обґрунтованого механізму визначення ефективності виробництв та забезпечення їхньої конкурентоспроможності [13, с. 16].

За 2019 р., який став четвертим роком поспіль зростання освоєних капітальних інвестицій, зростання становило 15,5% (на 16,4% – у 2018 р. та на 22,1% – у 2017 р.) з тенденцією до прискорення у III–IV кварталах. У 2019 р. змінилися драйвери інвестицій: на перші ролі вийшли промисловість і будівництво. Так, капітальні інвестиції в промисловості зросли на рекордні за останні роки 35% [9]. Ключови-

ми чинниками, що впливали на динаміку капітальних інвестицій у 2019 р. були: макроекономічна стабільність та, як наслідок, зниження інвестиційних ризиків; підвищення інвестиційної привабливості України; позитивні фінансові результати підприємств у попередніх періодах; збільшення капітальних видатків у бюджеті; повільне відновлення кредитування внутрішньою банківською системою; низька активність на ринку житлового будівництва; недостатня активність іноземних інвесторів.

Але показник індексу інвестиційної привабливості України, який вимірює Європейська бізнес-асоціація, є низьким та має тенденцію до зниження: у 2019 р. він знизився до рівня 2016 р. За результатами опитування за першу половину 2019 р. індекс становив 2,85 бали з п'яти можливих і виявився в негативній площині [14]. Для порівняння: показник попереднього періоду становив 3,07 і демонстрував нейтральне ставлення інвесторів до бізнес-клімату країни. Індекс інвестиційної привабливості України в другій половині 2020 р. опустився до 2,4 пункти з п'яти можливих, що свідчить про безпрецедентне погіршення настроїв керівників іноземних і українських компаній – членів Європейської бізнес-асоціації (ЄБА). Такий низький показник індексу було зафіксовано вперше з 2013 р.

Корупція, недовіра до судової системи, відтік робочої сили, політична і економічна турбулентність, яка турбує підприємців і змушує вести бізнес в умовах невизначеності, є основними стримуючими чинниками можливого підвищення індексу інвестиційної привабливості. Кількість незадоволених інвестиційним кліматом зросла та становить 57%.

Сьогодні однією з ключових особливостей пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19 стала інвестиційна пауза. Через збитки, понесені суб'єктами економічної діяльності, та вичікувальне ставлення інвесторів в умовах загальної невизначеності ситуації та турбулентності середовища спостерігається суттєве падіння інвестиційної активності протягом трьох кварталів 2020 р. поспіль приблизно на однаковому рівні – 34–36% [15]. Відповідно, у січні-вересні падіння використаних капітальних вкладень становило 35,4% і було найбільшим із 2010 р., що особливо помітно на тлі попереднього чотирирічного періоду високої

Таблиця 1

Основні макроекономічні показники розвитку економіки України за період 2016–2019 рр.

Показник	Одиниця виміру	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
ВВП (у фактичних цінах)	млн грн	2383182	2982920	3558706	3974564
Темпи зростання (до минулого року)	%	120,4	125,2	119,3	111,7
ВВП на душу населення	грн	55853,5	70224,3	84192,0	94589,8
Темпи зростання (до минулого року)	%	120,9	125,7	119,9	112,4
Обсяг реалізованої промислової продукції	млрд грн	2158,0	2625,9	3045,2	2480,3
Індекс промислового виробництва	%	102,8	100,4	101,6	98,2
Доходи населення	млн грн	2051331	2652082	3248730	3699346
Темпи зростання (до минулого року)	%	115,8	129,3	122,5	113,9
Обсяг капітальних інвестицій	млрд грн	359,2	412,8	526,3	584,4
Темпи зростання (до минулого року)	%	131,5	114,9	127,5	111,0

Джерело: розроблено авторами на основі [9–11]

інвестиційної активності. Кризова ситуація, спричинена пандемією COVID-19 як у світі, так і в Україні, суттєво вплинула на інвестиційну діяльність у країні. Більшість економічних агентів узяла інвестиційну паузу: внутрішні інвестори – через утрату фінансових ресурсів через вплив на виробничу діяльність обмежувальних карантинних заходів, а також несприятливе зовнішнє середовище та низький попит у світі та в Україні; іноземні інвестори – через невизначеність щодо термінів та характеру поширення хвороби, очікування на поліпшення ситуації.

Так, поряд із незначним зростанням ВВП обсяги інвестицій у вітчизняну економіку поки що залишаються на низькому рівні через несприятливий інвестиційний клімат, що пояснюється недосконалою законодавчою базою, нерозвиненими фондовим ринком та фінансово-кредитною системою, потужним податковим тиском, неефективним використанням амортизаційних відрахувань, а також низьким рівнем трансформації заощаджень населення в інвестиції [4, с. 5].

Можливості здійснення інвестиційної діяльності підприємств визначаються їхнім фінансовим становищем, адже саме прибуткова господарська діяльність дає змогу підприємствам визначати загальний обсяг інвестицій з урахуванням стадії розвитку, пошук способів раціонального використання власних накопичень, включаючи можливі поєднання різних джерел фінансування. Але слід відзначити, що водночас інвестиційний потенціал підприємств суттєво різниться залежно від видів економічної діяльності. Сьогодні можливості функціонування та розширеного відтворення у сфері виробництва обмежує надмірна концентрація наявних доходів у секторі фінансових корпорацій. Реальний сектор економіки, тобто підприємства з виробництва кінцевих продуктів, функціонує в умовах низької рентабельності та, звісно, не може формувати ресурси розширеного відтворення.

У складних сучасних умовах вітчизняні підприємства зможуть вистояти переважно за рахунок активізації внутрішнього потенціалу і створення ефективного механізму взаємодії між усіма учасниками виробничого процесу. Вирішення цих завдань доцільно починати з формування загальної стратегії розвитку промислового підприємства.

Стратегія – це узагальнююча модель тривалих дій, необхідних підприємству для досягнення поставлених цілей за можливостей, що має підприємство. Інвестиційну стратегію промислового підприємства можна представити як генеральний план дій у сфері інвестиційної діяльності підприємства, що визначає пріоритети її напрямів і форм, характер формування інвестиційних ресурсів і послідовність етапів реалізації довгострокових інвестиційних цілей, забезпечуючи передбачений загальний розвиток підприємства.

Підприємство повинно максимально підвищувати свою інвестиційну привабливість, щоб інвестор вклав гроші саме в його проект, тому дефініція поняття «інвестиційна привабливість» має суттєве значення за активізації інвестиційного процесу, а більш повне його розуміння дасть змогу прискорити процес залучення іноземних інвестицій у промислові підприємства України. В економічній літературі немає од-

нозначного визначення дефініції «інвестиційна привабливість». На нашу думку, найбільш повним є таке визначення: інвестиційна привабливість – це відносне поняття, що відображає думку певної групи інвесторів відносно співвідношення рівня ризику, рівня прибутковості та вартості фінансових ресурсів у тій або іншій державі, регіоні або галузі. З іншого боку, це сукупність деяких об'єктивних ознак, властивостей, засобів, можливостей економічної системи, яка зумовлює потенційний платіжний попит на інвестиції [16, с. 8]. Виходячи з визначення інвестиційної привабливості, відзначимо, що у загальному розумінні ідея стратегії інвестиційної привабливості підприємства полягає у використанні таких методів управління, які найкраще впливатимуть на економічний стан підприємства, кінцеві результати його діяльності та можливості їх досягнення.

Послідовність упровадження стратегії інвестиційної привабливості в загальну стратегію розвитку підприємства наведено на рис. 1. На першому етапі визначаються соціально значущі завдання підприємства. У теорії американського менеджменту цей етап називають вибором загальної місії підприємства або його зовнішньої мети. При цьому визначаються довгострокові соціальні завдання, що забезпечують задоволення певної соціальної потреби, яка знаходиться поза межами підприємства. Ця вимога зумовлена обставиною, що підприємство – відкрита економічна система. Воно може функціонувати ефективно лише за умови, якщо буде забезпечувати досягнення певних зовнішніх цілей. У сформованій соціально-економічній ситуації в Україні дотримання цієї вимоги підприємствами всіх форм власності повинно регулюватися органами регіонального управління, бо від цього залежить можливість вирішення безлічі гостро назрілих соціальних завдань. Ми поділяємо точку зору тих авторів науково-практичних розробок, які вважають за доцільне виділяти стратегічні сфери й функціональні стратегії господарської діяльності. Під стратегічною сферою господарської діяльності розуміється така сфера діяльності, яка має самостійне ринкове завдання, тобто орієнтована на зовнішній стосовно підприємства ринок, може бути незалежною і самостійно керованою, має власну виробничу інфраструктуру (є структурним підрозділом підприємства).

Функціональні стратегії розробляються для тих функцій, які мають особливе значення для підприємства у цілому або для окремих сфер господарської діяльності. На думку Б. Карлофа, «незалежне формування функціональних стратегій – не піднята цілина ділового менеджменту, де, можливо, приховані величезні резерви ефективності» [17, с. 78]. Так, наприклад, на рівні окремої виробничо-господарської сфери велике значення має маркетингова діяльність, а на рівні підприємства – діяльність щодо забезпечення довгострокової конкурентоспроможності підприємства.

Наступний етап включає процедури встановлення загальних та стратегічних цілей підприємства і цілей його стратегічних сфер діяльності. Цілі повинні бути конкретними, визначені в часі, мати кількісне або якісне вираження і поставлені перед кожним

структурним підрозділом підприємства. Якщо для якихось підрозділів не вдається сформулювати конкретні цілі, що відповідають загальним цілям підприємства, потрібно ставити питання про доцільність функціонування даного структурного підрозділу. Перелік загальних цілей підприємства може бути різним залежно від багатьох чинників, цілі також мають бути встановлені для кожного виду діяльності.

У числі загальних цілей у різних джерелах спеціальної літератури називають:

- прибутковість, яка може виражатися обсягом прибутку, доходом на інвестований капітал, розміром виплат дивідендів по акціях, відношенням прибутку до обсягів продажів;

- ринки, які досліджуються шляхом визначення частки ринку, обсягу продажу, ринкової (галузевої) ніші тощо;

- інвестиційна привабливість, яка оцінюється відповідними показниками;

- інноваційна активність (зростання потенціалу підприємства у сфері нових ідей, збільшення потоку нових ідей і т. д.).

Важливо підкреслити, що жоден із показників, що характеризує рівень досягнення названих цілей, не може самостійно служити кінцевим мірилом господарської діяльності підприємства. Необхідно планувати і контролювати систему показників, та оцінювати мету господарської діяльності, та визначати пріоритети кожного з них. Цілі стратегічних сфер господарської діяльності повинні базуватися на цілях, передбачених загальною стратегією підприємства.

Наступний етап – аналіз і оцінка зовнішнього оточення. Основні питання, на яких має зосереджуватися увага: виявлення чинників зовнішнього оточення, що впливають на певні боки господарської діяльності підприємства, вивчення й оцінка їх динаміки в певному часовому періоді; визначення можливих напрямів впливу зовнішнього оточення на досягнення загальногосподарських цілей підприємства. При цьому необхідно аналізувати чинники або причини їх зміни.

Процедури наступного етапу спрямовані на аналіз стану стратегічних сфер господарської діяльності, їхніх можливостей у досягненні поставлених цілей, виявлення сильних і слабких сторін цих сфер, можливих шансів і ризиків.

Кількість сфер, на яких потрібно зосередити увагу, може бути різною залежно від зовнішніх і внутрішніх умов, в яких функціонує підприємство. Від фактичного стану стратегічних сфер господарської діяльності залежить вибір стратегії, яка може максимально підвищити довгострокову конкурентоспроможність підприємства та ефективність його господарської діяльності. Тому необхідним етапом є розроблення стратегії інвестиційної привабливості як на рівні окремої сфери господарської діяльності, так і на рівні підприємства у цілому.

До умов досягнення інвестиційної привабливості промислового підприємства належать такі: у кожному наступному звітному періоді необхідно максимально збільшувати потенціал підприємства; темпи розвитку підприємства повинні бути оптимальними; ефективне функціонування підприємства має дося-

гатися більшою мірою за рахунок інтенсифікації виробництва за умови оптимізації матеріальних витрат. Виконання цієї умови зможе допомогти вивільнити невикористовувані ресурси і тим самим збільшити можливість більшого виробництва продукції; підприємство може ефективно розвиватися, маючи деяку частину недовикористаних потужностей. Якщо у підприємства знаходиться в запасі велика кількість ресурсів або готової продукції, йому буде дуже складно пристосовуватися під сучасні зміни.

На основі наведеного вище процес розроблення стратегії інвестиційної привабливості промислового підприємства складається з декількох етапів (рис. 2).

Ґрунтується така стратегія на залученні до управління та прийняття управлінських рішень у поточний момент або на довгострокову перспективу фахівців, менеджерів підприємства з метою дослідження показників оцінки ефективності виробництва, потенціалу підприємства, як виробничого, так і фінансового, оцінки його фінансового стану, фінансової стійкості, дослідження стану та активності підприємства на ринку, його ділової репутації, аналізу його капіталу та оптимізації його структури для досягнення більш високих показників ефективності функціонування досліджуваних підприємств.

Стратегія інвестиційної привабливості включає у свою структуру комплекс керованих показників ефективності виробництва, пріоритетні напрями підвищення ефективності функціонування підприємства.

Відповідальним та наступним етапом стратегічного планування після аналізу стану та визначення стратегічних сфер господарської діяльності є фінансовий аналіз і розроблення довгострокового фінансового плану. На підставі фінансових оцінок визначається реальність рішень, прийнятих попередньо на попередніх етапах стратегічного планування.

Аналіз фінансових показників дає змогу виявити критичні точки діяльності підприємства, визначити причини проблем і запланувати дії, спрямовані на їх вирішення. Серед безлічі фінансових показників особливе значення для визначення фінансової стійкості підприємства та аналізу стратегічних проблем мають такі показники: темпи зростання власних оборотних коштів; ділової активності підприємства на ринку; прибутковості (рентабельності). На підставі фінансових оцінок керівник підприємства може прийняти рішення про перерозподіл ресурсів між підрозділами, що випускають певні види виробів. І для функціональної стратегії, і для господарської важливо не лише сформулювати мету, а й розробити програми їх реалізації. Ця робота виконується на наступних етапах стратегічного планування й є вихідною базою для так званого управління за цілями. Саме з використанням його методів стратегічні плани трансформуються у планові завдання конкретним робітником.

Тільки за рахунок формування стратегії інвестиційної привабливості промислового підприємства та її впровадження в стратегічний план можливо забезпечити відновлення і розвиток господарської діяльності, забезпечити або зберегти конкурентоспроможність у майбутньому в умовах постійної зміни зовнішнього середовища.

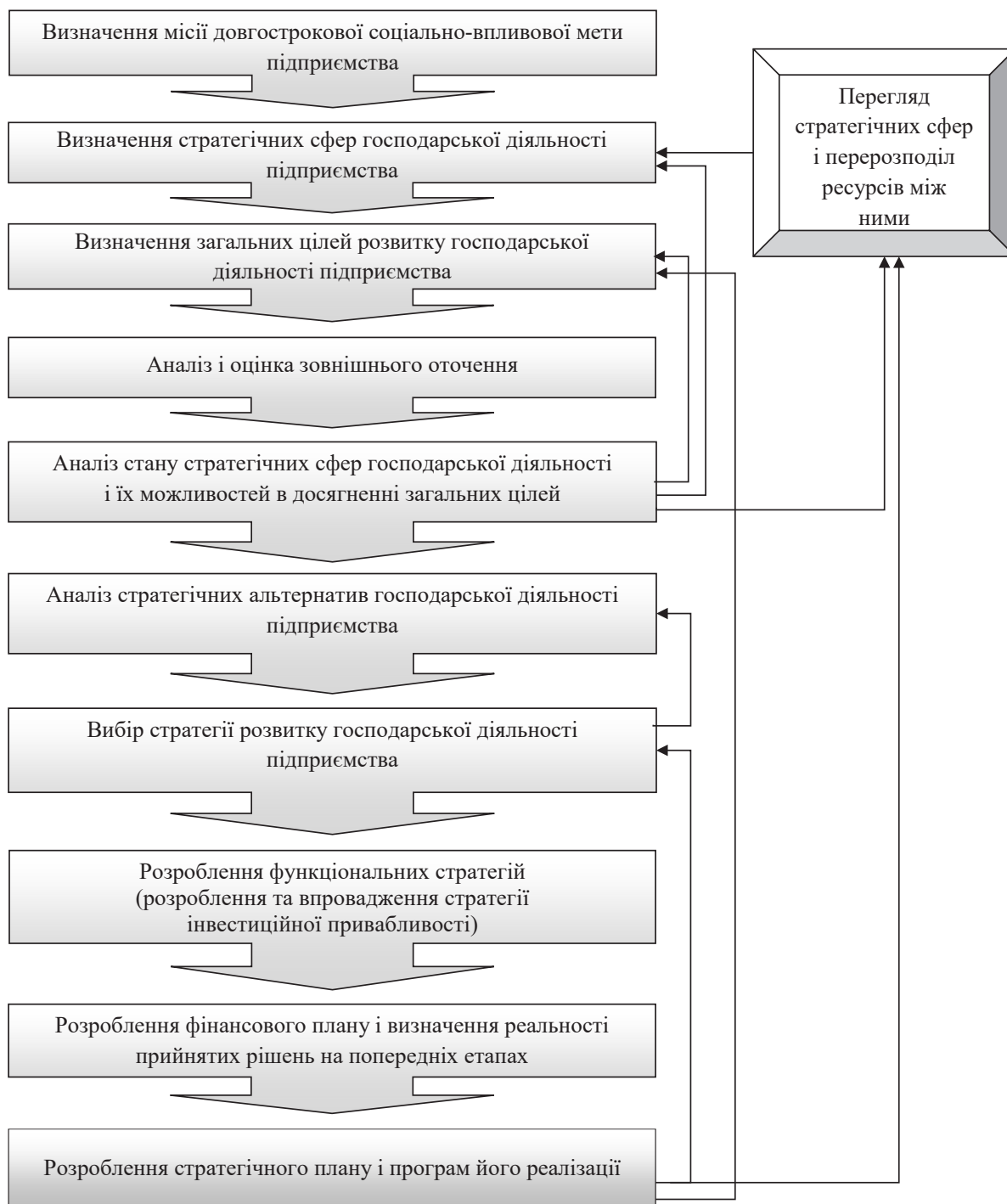

Рис. 1. Послідовність упровадження стратегії інвестиційної привабливості в загальну стратегію розвитку підприємства

Джерело: розроблено авторами

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Розроблення й упровадження стратегії інвестиційної привабливості як стратегії окремої сфери господарської діяльності повинні ґрунтуватися на точності, повноті та своєчасності інформаційної бази, що забезпечить ефективне стратегічне інвестування. Таким чином, страте-

гія інвестиційної привабливості взаємопов'язана з усіма іншими стратегіями основних підсистем організації, що представляють елементи її внутрішньої діяльності. Кінцева ефективність інвестиційної стратегії зумовлена не лише її власним змістом, а й тим, наскільки комплексно та органічно вона взаємопов'язана з усіма іншими спеціалізованими

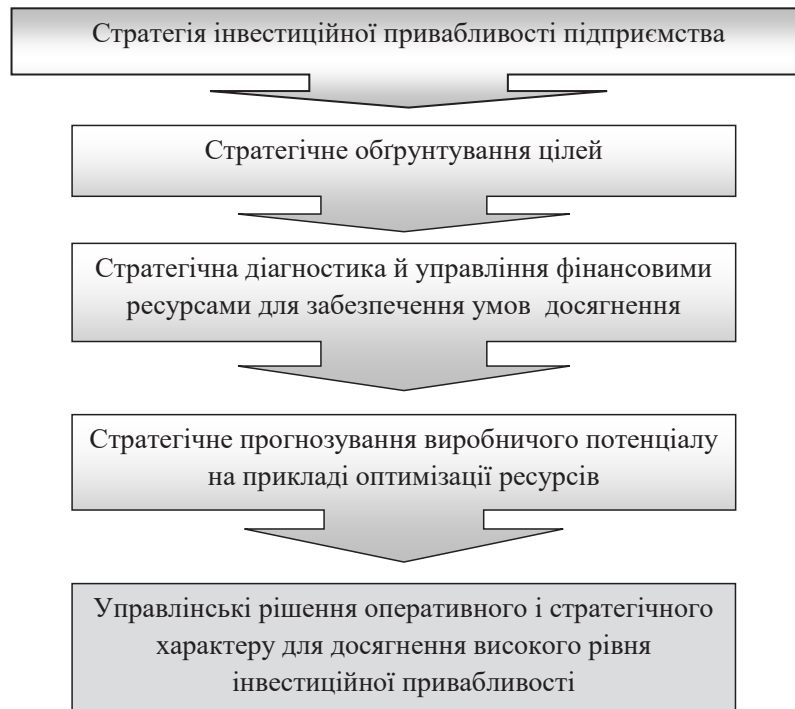

Рис. 2. Етапи розроблення стратегії інвестиційної привабливості промислового підприємства

Джерело: розроблено авторами

стратегіями організації. Зміна зовнішнього і внутрішнього середовища вітчизняних підприємств ставить їх перед необхідністю створення спеціальної служби, що займається формуванням загальної стратегії розвитку господарської діяльності, а також формуванням, упровадженням стратегії інвестиційної привабливості та їх реалізацією. У цьому зв'язку зростає потреба в науково-практичних рекомендаціях, які, враховуючи закордонний досвід, дали б змогу підприємствам поліпшити не лише кількісні, а й якісні характеристики їхньої діяльності. В умовах подолання економічної кризи особливу значимість набувають пошук шляхів посилення трудової та господарської мотивації, вивчення і подальший розвиток теоретичних, методологічних і практичних розробок у цьому напрямі для забезпечення стратегічних орієнтирів.

Бібліографічний список:

1. Бланк І.О. Управління інвестиціями підприємства. Київ : Ніка-Центр, 2003. С. 83–93.
2. Загородній А.Г., Вознюк Г.А., Партин Г.О. Інвестиційний словник : навчальний посібник. Львів : Бескид Біт, 2005. 512 с.
3. Коюда О.П. Інвестиційна привабливість підприємства в умовах трансформації економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01. Харків, 2003. 20 с.
4. Активізація інвестиційного процесу в Україні : колективна монографія / Т.В. Майорова та ін. ; за ред. М.І. Дибі. Київ : КНЕУ, 2012. 472 с.
5. Теорія та методологія формування інвестиційно-фінансової стратегії розвитку суб'єктів національного господарства : монографія / Л.М. Савчук та ін. Дніпро : Журфонд, 2019. 420 с.
6. Сазонець І.Л., Федорова В.А. Інвестування: міжнародний аспект : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 272 с.
7. Ситник О.В. Економічна сутність інвестиційної привабливості підприємства та її характеристики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 127–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_23_27 (дата звернення: 03.06.2020).
8. Ястремська О.М. Інвестиційна діяльність промислових підприємств: методологічні та методичні засади : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2003. 488 с.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.01.2021).
10. Обсяги реалізації промислової продукції зменшилися майже на 3% – Держстат. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3169411-obsagi-realizacii-promislovoi-produkcii-zmensilisa-majze-na-3-derzstat.html> (дата звернення: 12.01.2021).
11. Промислове виробництво за січень-листопад скоротилося на 6,2% – Держстат. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3160668-promislove-virobnictvo-zasicenlistopad-skorotilosana-na-62-derzstat.html> (дата звернення: 12.01.2021).
12. Експерт: Найбільші виклики для України – повільне економічне зростання та несприятлива демографія. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3155163-ekonomichne-zrostanna-ekspert-vvazae-so-ukraina-nazdoganitime-polsu-50-rokiv.html> (дата звернення: 14.01.2021).
13. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія. Київ : НІСД, 2009. 178 с.
14. Инвестиционный климат в Украине ухудшился. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/investitsionny-klimat-ukraine-uhudshilsya-1562068811.html> (дата звернення: 14.01.2021).
15. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України. Капітальні інвестиції (січень-вересень 2020 року). URL: [file:///c:/users/%d0%9f%d0%be%d0%bb%d1%8c%d0%b7%d0%be%d0%b2%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%bb%d1%8c/downloads/ki_9m_2020%20\(2\).pdf](file:///c:/users/%d0%9f%d0%be%d0%bb%d1%8c%d0%b7%d0%be%d0%b2%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%bb%d1%8c/downloads/ki_9m_2020%20(2).pdf) (дата звернення: 14.01.2021).
16. Кулик А.М., Корецька О.В. Економічна сутність поняття інвестиційної привабливості *Вісник НТУ «ХПІ»*. Серія «Економічні науки». 2018. № 15(1291). С. 7–11.
17. Карлоф Б. Деловая стратегия. Москва : Экономика, 1991. 239 с.

References:

1. Blank, I.A. (2003) Upravlinnia investytsiiamy pidpriemstva [Investment Management Company]. Kyiv: Nika, 83–93 pp. (in Ukrainian)
2. Zaghorodnij A.Gh., Voznjuk Gh.A., Partyn Gh.O. (2005) Investycijnij slovnyk: navch. posibnyk [Investment dictionary: textbook. manual]. Lviv: Beskyd it, 512 p. (in Ukrainian)
3. Kojuda O. P. (2003) Investycijna pryvabylivstij pidpryjemstva v umovakh transformaciji ekonomiky: avtoref. dys. ... kand. ek. nauk: 08.06.01 [Investment attractiveness of the enterprise in the conditions of transformation of economy: author's ref. dis. ... cand. ek. science: 08.06.01]. Kharkiv, 20 p. (in Ukrainian)
4. Majorova T.V. ta in. (2012) Aktyvizacija investycijnogho procesu v Ukraini: kolektyvna monohrafija [Activation of investycijnogho process in Ukraine: kolektyvna monohrafija]. Kyiv: KNEU, 472 p. (in Ukrainian)
5. Savchuk L.M. ta in. (2019) Teorija ta metodologhija formuvannja investycijno-finansovoi strateghiji rozvytku sub'ektiv nacionaljnogho ghospodarstva: monohrafija [Theory and methodology of formation of investment and financial strategy of development of subjects of national economy: monograph]. Dnipro: Zhurfond, 420 p. (in Ukrainian)
6. Sazonec I.L., Fedorova V.A. (2014), Investuvannja: mizhnarodnyj aspekt: navch. posib. [Investing: international aspect]. Kyiv: Centr uchbovoho literatury, 272 p. (in Ukrainian)
7. Sytnyk O.V. (2015) Ekonomichna sutnistij investycijnoji pryvabylivosti pidpryjemstva ta jiji kharakterystyky [The economic essence of the investment attractiveness of the enterprise and its characteristics]. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, no. 23, 127–130 pp. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_23_27 (accessed 03 June 2020). (in Ukrainian)
8. Jastremsjka O.M. (2003) Investycijna dijajlnistij promyslovykh pidpryjemstv: metodologhichni ta metodychni zasady: monohrafija [Investment activity of industrial enterprises: methodological and methodical bases: monograph]. Kharkov: VD «INZhEK», 488 p. (in Ukrainian)
9. Oficijnyj sajt Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 12 January 2021). (in Ukrainian)
10. Obsjaghy realizaciji promyslovoji produkciji zmenshylsja majzhe na 3% – Derzhstat [Sales of industrial products decreased by almost 3% – Gosstat]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3169411-obsjagi-realizaciji-promislovoi-produkciji-zmenisilisa-majze-na-3-derzstat.html> (accessed 12 January 2021). (in Ukrainian)
11. Promyslove vyrobnyctvo za sichenj-lystopad skorotylsja na 6,2% – Derzhstat [Industrial production in January-November decreased by 6.2% – Gosstat]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3160668-promislove-virobnictvo-za-sicenlistopad-skorotilosja-na-62-derzstat.html> (accessed 12 January 2021). (in Ukrainian)
12. Ekspert: Najbiljshi vyklyky dlja Ukrainy – poviljne ekonomichne zrostannja ta nesprijatlyva demohrafija [Expert: The biggest challenges for Ukraine are slow economic growth and unfavorable demographics]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3155163-ekonomichne-zrostanna-ekspert-vvazae-so-ukraina-nazdoganitime-pol-su-50-rokiv.html> (accessed 14 January 2021). (in Ukrainian)
13. Zhailo Ja. A. (2009), Teorija ta praktyka formuvannja efektyvnoji ekonomichnoji strateghiji derzhavy: monohrafija [Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state: a monograph]. Kyiv: NISD, 178 p. (in Ukrainian)
14. Ynvestycyonnyj klymat v Ukrainy ukhudshylsja [The investment climate in Ukraine has deteriorated]. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/investitsionnyy-klimat-ukraine-uhudshilsya-1562068811.html> (accessed 14 January 2021). (in Ukrainian)
15. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torghivli ta siljskogho ghospodarstva Ukrainy kapitalni investyciji (sichenj-veresenj 2020 roku) [Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine capital investments (January-September 2020)]. URL: [file:///c:/users/%d0%9f%d0%be%d0%bb%d1%8c%d0%b7%d0%be%d0%b2%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%bb%d1%8c/downloads/ki_9m_2020%20\(2\).pdf](file:///c:/users/%d0%9f%d0%be%d0%bb%d1%8c%d0%b7%d0%be%d0%b2%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%bb%d1%8c/downloads/ki_9m_2020%20(2).pdf) (accessed 14 January 2021). (in Ukrainian)
16. Kulyk A.M., Korecjka O.V.(2018) Ekonomichna sutnistij ponjattja investycijnoji pryvabylivosti [Economic essence of the concept of investment attractiveness]. *Visnyk NTU «KhPI»*. Serija: *Ekonomichni nauky*, no. 15(1291), 7–11 pp. (in Ukrainian)
17. Karlof B. (1991) Delovaja strateghija [Business strategy]. Moscow : Ekonomyka, 239 p. (in Russian)

УДК 656.615:336.02

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-10>

Корецька О.В.

старший викладач кафедри «Економіка і фінанси»
Одеського національного морського університету

Koretska Olga

Senior Lecturer at Department of Economics and Finance
Odessa National Maritime University

ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THREATS TO FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY AND WAYS TO ELIMINATE THEM AT PORT ENTERPRISES

У роботі досліджено підходи до трактування сутності поняття «фінансово-економічна безпека підприємства» (ФЕБП). Розглянуто сутність поняття «загроза» та проаналізовано існуючі підходи до класифікації загроз підприємствам портової діяльності (ППД), як внутрішніх, так і зовнішніх. Визначено можливі засоби їх нейтралізації за рахунок, передусім, створення дієвої системи фінансово-економічної безпеки (ФЕБ). Згідно з положеннями Закону України «Про морські порти України», сучасним підприємством портової діяльності є суб'єкт господарювання, який виробляє портову продукцію, виконує портові роботи і (або) надає портові послуги. До підприємств портової діяльності слід відносити морські торговельні порти в традиційному вигляді, стивідорні та термінальні компанії тощо. Проблема своєчасного виявлення загроз фінансово-економічній безпеці та засоби їх нейтралізації особо гостро постають у сучасних умовах господарювання ППД.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, підприємства портової діяльності, загроза, класифікація загроз, загрози фінансово-економічній безпеці.

В работе исследованы подходы к трактовке сущности понятия «финансово-экономическая безопасность предприятия» (ФЭБП). Рассмотрено понятие «угроза» и проанализированы существующие подходы к классификации угроз предприятиям портовой деятельности (ППД), как внутренних, так и внешних. Определены возможные средства их нейтрализации за счет, в первую очередь, создания действенной системы финансово-экономической безопасности (ФЭБ). Согласно положениям Закона Украины «О морских портах Украины», современным предприятием портовой деятельности является субъект хозяйствования, который производит портовую продукцию, выполняет портовые работы и (или) представляет портовые услуги. К предприятиям портовой деятельности следует относить морские торговые порты в традиционном виде, стивидорные и терминальные компании и тому подобное. Проблема своевременного выявления угроз финансово-экономической безопасности особо остро стоит в современных условиях хозяйствования ППД.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность, предприятия портовой деятельности, угроза, классификация угроз, угрозы финансово-экономической безопасности.

The approaches to the interpretation of the essence of the concept of "financial and economic security of the enterprise" were investigated in the work. The essence of the concept of "threat" is considered and the existing approaches to the classification of threats of port enterprises, both internal and external, are analyzed. Possible means of their neutralization due to, first of all, creation of effective system of financial and economic safety (FES) are defined. According to the provisions of the Law of Ukraine "On Seaports of Ukraine", a modern port enterprise is a business entity that produces port products, performs port work and (or) provides port services. The enterprises of port activity should include sea trade ports in the traditional form, stevedoring and terminal companies, etc. The problem of timely detection of threats to financial and economic security and means of their neutralization becomes especially acute in the current conditions of port enterprises management. One of the most important tasks that most authors set in the process of studying the concept of "financial and economic security", there is a need to identify internal and external threats that directly affect the activities of enterprises of domestic activity and develop a stable mechanism to counter the negative impact of external and internal factors. Based on this, the task of studying threats to financial and economic security and their timely neutralization at port enterprises becomes relevant. Many scientific papers have been devoted to the study of FES threats. However, despite the significant scientific achievements on the issues of threats, their classification, means of their neutralization, the issues of ensuring the appropriate level of financial and economic security of port enterprises need increased attention. Diagnosis of

financial and economic security of port enterprises should be carried out taking into account the constant changes in the economic situation in the country. However, the strengthening or weakening of competition or declines in business activity and a number of other factors of uncertainty have a great impact on the performance of enterprises in general, so in today's environment without taking into account the factor "threat" is simply impossible to do. It is important to distinguish between external threats, which are determined by the macroeconomic situation and internal threats that depend on the port enterprises themselves.

Keywords: financial and economic security, enterprises of port activity, threat, classification of threat, threat to financial and economic security.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблеми своєчасного виявлення загроз фінансово-економічній безпеці та засоби їх нейтралізації особо гостро постають у сучасних умовах господарювання ППД.

Діагностика фінансово-економічної безпеки підприємств портової діяльності повинна проводитися з урахуванням постійних змін економічної ситуації у країні.

Але посилення чи послаблення конкурентної боротьби або спади ділової активності та низка інших чинників невизначеності мають великий вплив на результати діяльності підприємств у цілому, тому в сучасних умовах без урахування чинника «загроза» обійтися просто неможливо. При цьому важливо виділити зовнішні загрози, які визначаються макроекономічною ситуацією, та внутрішні загрози, які залежать від самих підприємств портової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Висвітлення небезпек і загроз та засобів нейтралізації фінансово-економічної безпеки взагалі широко досліджено науковцями в роботах К.Н. Бабаєва [1], М.П. Войнаренка [2], Г.В. Козаченко [3], В.П. Пономарьова [3], О.М. Ляшенко [3].

Широкий спектр досліджень присвячено визначенню загроз в окремих галузях економіки. Діяльність підприємств транспортного комплексу під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників достатньо детально розглянуто в роботах В. Гунака [4], В. Ананченка [4], О.М. Кібік [5], О.П. Подцерковного [5], Ю.З. Дранайло [5], В.О. Котлубая [5], І.Л. Плотникової [6].

Проте, незважаючи на вагомий науковий доробок із питань загроз, їх класифікації, засобів нейтралізації, питання забезпечення належного рівня фінансово-економічної безпеки підприємств портової діяльності потребують посиленої уваги.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті полягає у дослідженні загроз фінансово-економічній безпеці підприємств портової діяльності та визначенні засобів їх нейтралізації.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах постійної нестачі вантажів і суперечливості правової бази, переходу до нових форм господарювання та управління, політичної нестабільності гостро стає проблема своєчасного виявлення загроз фінансово-економічній безпеці та забезпечення шляхів їх нейтралізації на підприємствах портової діяльності.

Розглянувши існуючі визначення поняття «фінансово-економічна безпека», було вдосконалено визначення терміна «фінансово-економічна безпека» з урахуванням специфіки роботи ППД.

Отже, ФЕБ підприємств портової діяльності – це стан захищеності їх від негативних змін на інших транспортних підприємствах, дій вантажовласників, портових адміністрацій, політичних чинників та від внутрішніх загроз, які виникають в умовах ризиків та небезпек.

Багато функцій зі сфери внутрішнього середовища тісно взаємопов'язані із зовнішніми функціями. Внутрішні функції гарантують досягнення оптимального співвідношення між якістю послуг, що надаються, і витратами, здійснення реальної діяльності та її розвиток у майбутньому [7].

Вплив загроз на господарську діяльність підприємств портової діяльності доцільно, передусім, групувати за джерелами: напрямом діяльності; етапом технологічного процесу; ресурсним забезпеченням та етапом життєвого циклу підприємства.

У межах кожного з цих джерел виникають загрози погіршення життєздатності підприємств чи його функціональним складникам, що потребують їх моніторингу та управління, тому необхідно окреслити завдання і принципи забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства відповідно до загроз його фінансово-господарській діяльності.

Відомо, що рівень фінансово-економічної безпеки підприємств портової діяльності визначається впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, якими є: неефективне управління оборотними засобами і структурою капіталу (неякісний управлінський та бухгалтерський облік); відсутність або неефективний контроль над співвідношенням основних та оборотних засобів, власного й залученого капіталу; застосування конкурентами недобросовісних методів і способів у конкурентній боротьбі; співвідношенням часток фінансового портфеля за ризиками та прибутковістю; неефективне управління портфелем цінних паперів та зовнішній вплив на ринок цінних паперів; неефективне управління кадрами, технологічними, інвестиційними процесами і роботами, затратами, виробництвом тощо; негативний вплив форс-мажорних або близьких до них чинників.

Отже, рівень фінансово-економічної безпеки характеризує здатність підприємств протистояти загрозам або усувати збитки від негативних впливів на різноманітні аспекти безпеки.

У цьому разі під загрозою фінансово-економічній безпеці розуміють потенційні або реальні дії фізичних чи юридичних осіб, що порушують стан захищеності ППД та здатні призвести до припинення його діяльності або до фінансових чи інших утрат.

Загрози відображають зовнішні та внутрішні умови, в яких здійснює свою діяльність ППД, а також його взаємозв'язки з навколишнім середовищем. Загроза фінансово-економічній безпеці підприємств

кількісно може визначатися як величина збитку або інший інтегральний показник, що характеризує ступінь зниження фінансового потенціалу підприємств.

До внутрішніх небезпек і загроз, що впливають на фінансовий складник економічної безпеки, належать навмисні або випадкові помилки менеджменту у сфері управління фінансами підприємства, пов'язані з: вибором стратегії підприємства; управлінням і оптимізацією активів та пасивів підприємства (розроблення, впровадження і контроль управління дебіторською і кредиторською заборгованостями, вибір інвестиційних проєктів і джерел їх фінансування, оптимізація амортизаційної і податкової політики).

До зовнішніх загроз можемо віднести: скупку акцій, боргів підприємства небажаними партнерами; наявність значних фінансових зобов'язань у підприємства (як великої величини позикових засобів, так і великих заборгованостей підприємству); нерозвиненість ринків капіталу і їх інфраструктури; недостатньо розвинену правову систему захисту прав інвесторів і виконання законодавства; кризу грошової і фінансово-кредитної систем; нестабільність економіки.

У роботах багатьох учених, які досліджували питання фінансово-економічної безпеки, наведено класифікацію фінансово-економічних загроз. У цьому дослідженні ми узагальнили та представили найбільш значущі зовнішні та внутрішні загрози ФЕБ ППД (табл. 1).

Особливості перевантажувальних процесів, які ускладнені непростим фінансово-економічним ста-

новищем у державі, процесом розвитку конкурентного середовища в портах України, визначають широкий спектр загроз життєздатності підприємств портової діяльності, тому у ході дослідження виявлено загрози та впроваджено заходи, спрямовані на запобігання цим загрозам фінансово-економічної безпеки, які припускають систематичну, аналітичну і прогностичну діяльність з аналізу стану підприємства в результаті виконання його підходів до управління під впливом усіх тенденцій і процесів, включаючи зміну попиту на перевозки, обсяги інвестицій тощо.

Так, до внутрішніх небезпек і загроз, що впливають на фінансово-економічну безпеку ПОПД, відносяться навмисні або випадкові помилки менеджменту у сфері управління фінансово-економічною безпеку ПОПД, що пов'язані з: вибором стратегії їх розвитку; управлінням і оптимізацією активів та пасивів ПОПД (розроблення, впровадження і контроль управління дебіторською і кредиторською заборгованостями, вибір інвестиційних проєктів і джерел їх фінансування, оптимізація амортизаційної і податкової політики), недостатність розвитку транспортних та інших комунікацій.

До зовнішніх загроз можемо віднести: скупку акцій, боргів ПОПД небажаними партнерами; наявність значних фінансових зобов'язань на ПОПД (як великої величини позикових засобів, так і великих заборгованостей); нерозвиненість ринків капіталу і їх інфраструктури; недостатньо розвинену право-

Таблиця 1

Класифікація загроз фінансово-економічній безпеці

Місце виникнення загрози	Загрози		Заходи, спрямовані на запобігання цим загрозам
	Зовнішня	Внутрішня	
Місце знаходження джерела			- захист законних прав і інтересів ПОПД і її співробітників; - збір, аналіз, оцінка даних і прогнозування розвитку подій; - вивчення партнерів, конкурентів, споживачів, майбутніх співробітників ПОПД; - своєчасне виявлення можливих загроз підприємству та його співробітникам із боку зовнішнього середовища; - недопущення проникнення на територію ПОПД структур економічної розвідки конкурентів, злочинців й окремих осіб із протиправними намірами; - протидія технічному проникненню в злочинних цілях; - забезпечення збереження матеріальних цінностей і відомостей, що становлять комерційну таємницю; - отримання необхідної інформації для прийняття найбільш оптимальних управлінських рішень із питань стратегії і тактики фінансово-економічної діяльності ПОПД; - сприяння у формуванні серед вантажовласників і ділових партнерів позитивної думки про ПОПД; - контроль над ефективністю функціонування системи безпеки, удосконалення її елементів
Джерело виникнення	об'єктивна, суб'єктивна		
Можливості прогнозування	передбачувана, непередбачувана		
Ступень в ірогідності	невірогідна, маловірогідна, вірогідна, дуже вірогідна		
Ступень очевидності	явна, прихована		
Частота виникнення	постійна, випадкова		
Момент існування	актуальна, потенційна		
Об'єктивність існування	реальна, надумана		
Віддаленість у часі	безпосередня, близька (до року), далека (більше року)		
Віддаленість у просторі	на території стивідорної компанії; на прилеглий території; на території регіону, країни; на закордонній території		
Суб'єкт загрози	кримінальні структури, недобросовісні конкуренти, контрагенти, власні працівники		
Форми прояву	кількісні, якісні		
Об'єкт посягань	загрози стивідорним компаніям, загрози стейкхолдерам		
Вид збитків	загрози, що несуть прямий збиток, загрози, що призводять до втраченої вигоди		

Джерело: систематизовано автором за [8–10]

ву систему захисту прав інвесторів і виконання законодавства; кризу грошової і фінансово-кредитної систем; нестабільність економіки, зміни політичної ситуації, невідповідність тарифної політики України порівняно з іноземними портами-конкурентами.

Також загрози можуть бути передбачуваними (такими, що виникають у певних умовах, які своєчасно виявлені) та непередбачуваними.

Залежно від джерела їх виникнення – об'єктивними та суб'єктивними. Об'єктивні загрози виникають без участі й незалежно від бажання ППД, незалежно від прийнятих рішень та дій керівництва. Це стан фінансової кон'юнктури, форс-мажорні обставини і т. п. Їх необхідно розпізнавати та обов'язково враховувати в управлінських рішеннях.

Суб'єктивні загрози породжені навмисними чи ненавмисними діями людей, різних установ та організацій, у тому числі державних.

Загрози можуть поділятися на актуальні, тобто ті, що вже настали, й потенційні, тобто можливі у майбутньому.

Залежно від форм прояву науковці розрізняють кількісні та якісні загрози. Кількісні загрози пов'язані з недосягненням або погіршенням показників діяльності ППД порівняно з попередніми. Якісні – пов'язані з якісними змінами у їх розвитку, зокрема банкрутство, корпоративні конфлікти, обвал ринку, «заморожування» банківських рахунків. Якісні загрози мають імовірнісний характер та можуть оцінюватися з використанням теорії ризику [10].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. За результатами проведеного дослідження виявлено, що одним із найголючіших завдань, яке більшість авторів ставить у процесі вивчення поняття «фінансово-економічна безпека», є необхідність визначення внутрішніх та зовнішніх загроз, які безпосередньо впливають на діяльність підприємств, та вироблення стійкого механізму для протистояння негативному зовнішньому впливу.

Доведено, що до першочергових завдань, покликаних нейтралізувати загрози та попередити зниження рівня фінансово-економічної безпеки підприємств портової діяльності, можна віднести розроблення та впровадження постійного моніторингу фінансового стану підприємства з метою раннього діагностування кризових явищ і ознак банкрутства.

Для подальшого розвитку даного питання необхідне впровадження новітніх технологій та інформаційного супроводу перевезень, зокрема шляхом створення єдиної інформаційної системи технологічної взаємодії різних видів транспорту, вантажовласників, експедиторів та державних органів контролю на транспорті та в пунктах пропуску.

Реалізація даних напрямів допоможе підприємствам портової діяльності створити запас міцності фінансово-економічної безпеки та забезпечити усунення загроз.

Бібліографічний список:

1. Бабаев К.Н. Экономическая безопасность региона: политико-экономический аспект : дис. ... канд. экон. наук. Кострома, 2000. 126 с.
2. Войнаренко М.П., Дуда Т.Т., Лук'янова В.В. Економічна безпека підприємства в конкурентному середовищі : монографія / за наук. ред. М.П. Войнаренка. Хмельницький : ХНУ, 2008. 382 с.

3. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. Київ : Лібра, 2003. 280 с.
4. Гурнак В., Ананченко В. Важливість економічної безпеки підприємств галузей транспорту і зв'язку. *Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління»*. 2012. Вип. 21–22. Ч. 1. С. 13–32.
5. Державна підтримка розвитку морегосподарського комплексу України (організаційні та правові аспекти) : монографія / О.М. Кібік та ін. Херсон : ФОП Грін Д.С., 2014. 442 с. URL: http://economiclaw.com.ua/wpcontent/uploads/2015/02/monogr_morehoz_2014.pdf
6. Плетнікова І.Л. Визначення рівня і забезпечення економічної безпеки залізниці : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.07.04. Харків, 2001. 15 с.
7. Яровая Н.В. Организационно-экономические основы диверсификации деятельности морских торговых портов Украины : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.07.04. Одесса, 2004. 214 с.
8. Ареф'єва О.В., Кузенко Т.Б. Планування економічної безпеки підприємств. Київ : Європ. ун-т, 2004. 170 с.
9. Довбня С.Б., Гічова Н.Ю. Діагностика рівня економічної безпеки. *Фінанси України*. 2008. № 4. С. 88–97.
10. Мойсеєнко І.П. Економетричний аналіз стану економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. Вип. 3. С. 251–263.

References:

1. Babaev K.N. (2020) Ekonomicheskaia bezopasnost rehyona: polytyko-ekonomicheskyi aspekt [Economic security of the region: political economic aspect] (PhD Thesis), Kostroma.
2. Voinarenko M.P., Duda T.T., Lukianova V.V. (2008) Ekonomichna bezpeka pidpriemstva v konkurentnomu sere-dovyshchi [Economic security of the enterprise in a competitive environment]: monohrafiia. Khmelnytskyi: KhNU. (in Ukrainian).
3. Kozachenko H.V., Ponomarov V.P., Liashenko O.M. (2003) Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia [Economic enterprise security: the essence and mechanism of provision]: monohrafiia. Kyiv: Libra. (in Ukrainian).
4. Hurnak V., Ananchenko V. (2012) Vazhlyvist ekonomich-noi bezpeky pidpriemstv haluzei transportu i zviazku. [The importance of economic security business sectors of transport and communications]. *Zbirnyk naukovykh prats DETUT. Seria «Ekononika i upravlinnia»*, vol. 21-22, no. 1, pp. 13–32.
5. Derzhavna pidtrymka rozvytku morehospodarskoho kompl-eksu Ukrainy (orhanizatsiini ta pravovi aspekty) [State support for the development of the maritime complex of Ukraine (organizational and legal aspects)]: monohrafiia. O.M. Kibik i dr. (2014) Kherson: FOP Hrin D.S. (in Ukrainian).
6. Plietnikova I.L. (2001) Vyznachennia rivnia i zabezpech-ennia ekonomichnoi bezpeky zaliznytsi [Determining the level and ensuring economic railway safety] (PhD Thesis).
7. Yarovaia N.V. (2004) Orhanyzatsyonno-ekonomicheskye osnovy dyversyfykatsyy deiatelnosti morskyykh torhovy-kh portov Ukrainy [Organizational and economic bases of diversification of activity of sea trade ports of Ukraine]. (PhD Thesis), Odessa.
8. Ariefieva O.V., Kuzenko T.B. (2004) Planuvannia ekonom-ichnoi bezpeky pidpriemstv [Economic security planning enterprises]. Kyiv: Vyd-vo Yevrop. un-tu.
9. Dovbnia S.B., Hichova N.Iu. (2008) Diahnostyka rivnia ekonomichnoi bezpeky [Diagnosis of the level of economic security]. *Finansy Ukrainy*, vol. 4, pp. 88–97.
10. Moiseienko I. P. (2010) Ekonometrychnyi analiz stanu eko-nomichnoi bezpeky subiektiv hospodariuvannia [Econo-metric analysis of the state of economic security of eco-nomic entities]. *Nauk. visn. Lviv. derzh. un-tu vnutrishnikh sprav* : zb. nauk. prats. L., vol. 3, pp. 251–263.

УДК 330.341

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-11>

Майнка Марсель Курт

здобувач кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій
ЗВО «Львівський університет бізнесу та права»

Mainka Marcel Kurt

Postgraduate Student at Department of
Business Economics and Information Technology
Lviv University of Business and Law

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

FORECASTING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE APPLICATION OF SYSTEMIC FUNCTIONAL APPROACH IN THE MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION ENTERPRISES

Сучасні ринкові тенденції, які відбуваються у будівельній галузі, демонструють об'єктивну необхідність залучення інноваційності розвитку самого підприємства, що стає передумовою для його виживання у конкурентному середовищі. Для українських будівельних підприємств формування інноваційного розвитку стає важливим фактором їх фінансово-господарського існування та отримання максимального прибутку. У цьому розуміння ми говоримо не тільки про технологічні та виробничі інновації, а і про управлінські інновації. Саме впровадження управлінських інновацій, які ґрунтуються на застосуванні нетрадиційних методів управління, може стати дієвою передумовою для стійкого розвитку і фактором зростання всіх складників інноваційного потенціалу, що в майбутньому періоді вплине на загальний інноваційний розвиток підприємства. У статті з використанням економетричних моделей здійснено прогнозування економічної ефективності в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств.

Ключові слова: інноваційний розвиток, системно-функціональний підхід, виробничі інновації, економетричні моделі, управління інноваційним розвитком.

Современные рыночные тенденции, происходящие в строительной отрасли, демонстрируют объективную необходимость привлечения инновационности развития самого предприятия, что является предпосылкой для его выживания в конкурентной среде. Для украинских строительных предприятий формирование инновационного развития является важным фактором их финансово-хозяйственного существования и получения максимальной прибыли. В этом понимании мы говорим не только о технологических и производственных инновациях, но и об управленческих инновациях. Именно внедрение управленческих инноваций, основанных на применении нетрадиционных методов управления, может стать действенной предпосылкой для устойчивого развития и фактором роста всех составляющих инновационного потенциала, в будущем периоде повлияет на общее инновационное развитие предприятия. В статье с использованием эконометрических моделей осуществлено прогнозирование экономической эффективности в управлении инновационным развитием строительных предприятий.

Ключевые слова: инновационное развитие, системно-функциональный подход, производственные инновации, эконометрические модели, управление инновационным развитием.

Current market trends in the construction industry demonstrate the objective need to attract innovation to the development of the enterprise itself, which is a prerequisite for its survival in a competitive environment. For Ukrainian construction companies, the formation of innovative development is an important factor in their financial and economic existence and maximizing profits. In this sense, we are talking not only about technological and production innovations, but also about management innovations. The introduction of managerial innovations based on the use of non-traditional management methods can be an effective prerequisite for sustainable development, but also a stimulus to the growth of all components of innovation potential, which in the future will affect the overall

innovative development of the enterprise. Management of innovative development of construction companies, in particular strategic management requires a forecast of its economic efficiency. The systemic functional approach requires that forecasting be based on indicators that would, on the one hand, be aggregated and, on the other hand, reflect the functional management vectors of construction companies. With increasing number of indicators of the prognostic model there is a risk of its statistical inadequacy to the established criteria. To avoid this threat, we use the pairwise correlation coefficient, in particular to select the indicators with the highest level of closeness. In this case, the selection of indicators should take into account the possibility of their quantitative measurement, as well as their relationship with the resulting parameter. Important conditions for building a prognostic model are also the following: the number of factors should be minimal, and their values are reliable; factors should not be functionally related to each other, and their impact on the resulting parameter should be direct. In the article with the help of using econometric models the forecasting of economic efficiency in management of innovative development of the construction enterprises is carried out.

Keywords: *innovative development, systemic functional approach, production innovations, econometric models, management of innovative development.*

Постановка проблеми. Нині стають важливими умови, за якими будуть працювати та вести свою діяльність підприємства будівельної сфери. Вони характеризуються досить високим рівнем невизначеності, що призводить до появи великої кількості ризиків, які мають економічний характер. Важливим для підприємства є завдання швидкого реагування на нові виклики і зміни зовнішнього середовища, що впливають на поточний рівень економічної стійкості підприємства. Важливим етапом фінансово-господарського розвитку підприємства будівельного сектору виступає інноваційний фактор, що формує якісні та кількісні переваги у побудові системи матеріального виробництва. Отже, прискорення темпів фінансово-господарського розвитку і зростання його фінансової стійкості стає одним з основних завдань, що стоять перед будівельними підприємствами. Нині вдале прогнозування економічної ефективності за допомогою застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств дуже важливе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запровадження будь-якого новаторства в діяльності підприємства слід вважати інновацією, а тому з цього погляду практично всі економісти-науковці займаються цією проблематикою для покращення інноваційного розвитку підприємства, особливо підприємств будівельного сектору. Особливу увагу слід приділити вивченню теоретико-методологічних підвалин інноваційного розвитку підприємства; ґрунтовно їх досліджують у своїх працях українські вчені А.В. Колєватова, А.С. Коваленко, С.О. Герашенко, В.В. Чорнобаєв, Н.С. Куцай, В.В. Прохорова, О.В. Божанова, В.Г. Семенова, Ю.В. Грудцина [1–8]. При цьому інструментарій формування інноваційного розвитку українських підприємств із застосуванням системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком підприємств, а особливо будівельного сектору, вимагає наукових пошуків у цьому контексті.

Формування цілей статті. Управління інноваційним розвитком будівельних підприємств, зокрема стратегічне управління, вимагає прогнозу їхньої економічної ефективності. Системно-функціональний підхід зобов'язує до того, щоби прогнозування базувалося на показниках, які б, з одного боку, були агрегованими, а з іншого – відображали функціональні вектори управління розвитком будівельних підприємств.

Вклад основного матеріалу. У разі збільшення кількості показників прогностичної моделі є ризик її статистичної неадекватності встановленим критеріям. Для уникнення цієї загрози застосуємо коефіцієнт парної кореляції, зокрема для відбору показників із найвищим рівнем тісноти зв'язків. Підбір показників має відбуватися з огляду на можливість їх кількісного вимірювання, а також їхній зв'язок із результируючим параметром. Важливими умовами під час побудови прогностичної моделі є також такі: кількість факторів має бути мінімальною, а їхні значення достовірні; фактори не повинні бути функціонально пов'язані між собою, а їхній вплив на результируючий параметр повинен бути безпосереднім. Крім того, задля уникнення явища мультиколінеарності, яке знижує точність прогнозу, враховані фактори не повинні характеризуватися високим рівнем тісноти зв'язку один з одним. З огляду на це, для забезпечення адекватності побудови прогностичної моделі необхідно уникнути мультиколінеарності, взяти до уваги лише значущі фактори і ліквідувати автокореляцію.

Прогнозування з використанням економетричних моделей передбачає послідовну реалізацію низки етапів, таких як: 1) збір емпіричних даних та їх перетворення у таку форму, яка буде зручною для побудови адекватного рівняння; 2) ідентифікування факторних та результируючих параметрів рівняння; 3) вибір форми залежності між факторними та результируючими параметрами; 4) побудова економетричної моделі та оцінювання її характеристик; 5) перевірка моделі; 6) аналіз показників, що використані під час побудови моделі; 7) побудова прогнозу.

Використовуючи дані досліджуваних будівельних підприємств, побудуємо модель прогнозування економічної ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні їхнім інноваційним розвитком.

На основі табл. 1 побудуємо таку лінійну модель:

$$y = -2,48 + 0,0086x_1 + 0,0008x_2 + 0,00113x_3 - 0,0014x_4. \quad (1)$$

Як бачимо, фактори x_1 та x_2 через часову невідповідність виявилися незначущими, але саме з причини їхньої темпоральної невідповідності їх не варто ігнорувати, бо вони безпосередньо впливають на значення результируючого параметра.

Перевіримо вищенаведену модель за трьома критеріями Пірсона, Фішера і Стюдента для виявлення мультиколінеарності факторів, а також за

Таблиця 1

Показники інноваційного розвитку будівельних підприємств за період 2005–2020 рр.

Роки	Рентабельність продажу (y_i)	Кількість працюючих (x_1)	Кількість інноваційних рішень (x_2)	Вартість інноваційної сировини та матеріалів (x_3), млн грн.	Вартість основних виробничих фондів (x_4), млн грн.
2005	7,32	180	7060	4645,46	1296,15
2006	7,69	170	6954	4706,59	1304,51
2007	7,92	180	6111	5317,83	1289,88
2008	8,47	170	4426	5256,71	880,13
2009	9,23	141	7797	5195,58	694,07
2010	10,25	141	8429	5440,08	1001,38
2011	11,48	219	8429	5562,33	962,08
2012	13,54	287	9272	6674,80	1093,37
2013	12,73	287	8640	5641,79	1160,26
2014	11,71	287	8113	6051,33	907,31
2015	11,60	287	7734	6356,95	1417,40
2016	11,25	300	8134	7029,32	1609,74
2017	11,36	340	9061	5568,44	1714,26
2018	12,27	375	9694	5055,00	1860,60
2019	13,37	594	10431	5116,12	2048,76
2020	13,64	326	10536	6112,45	2090,57

критеріями фон Неймана-Харта і Дарбіна-Ватсона для виявлення автокореляції. Для виконання першого завдання застосуємо метод Фарра-Глобера, який передбачає: 1) нормалізацію змінних; 2) побудову матриці моментів стандартизованої системи нормальних рівнянь; 3) визначення критерію Пірсона; 4) побудову оберненої матриці; 5) обчислення критерію Фішера; 6) знаходження часткових коефіцієнтів кореляції; 7) розрахунок критерію Стюдента.

Перший етап методу Фарра-Глобера.

-0,7636	-0,7137	-1,4228	-0,0868
-0,8506	-0,7815	-1,3324	-0,0672
-0,7636	-1,3204	-0,4291	-0,1015
-0,8506	-2,3977	-0,5194	-1,0625
-1,1030	-0,2425	-0,6098	-1,4989
-1,1030	0,1616	-0,2484	-0,7781
-0,4242	0,1616	-0,0678	-0,8703
0,1675	0,7005	1,5764	-0,5624
0,1675	0,2965	0,0497	-0,4055
0,1675	-0,0405	0,6549	-0,9987
0,1675	-0,2828	1,1066	0,1976
0,2806	-0,0271	2,1003	0,6487
0,6287	0,5656	-0,0587	0,8938
0,9333	0,9703	-0,8175	1,2370
2,8390	1,4415	-0,7272	1,6783
0,5069	1,5086	0,7453	1,7764

Другий етап методу Фарра-Глобера:

$$R = \begin{vmatrix} 1 & 0,7 & 0,175 & 0,75 \\ 0,7 & 1 & 0,26 & 0,61 \\ 0,175 & 0,26 & 1 & 0,067 \\ 0,75 & 0,61 & 0,067 & 1 \end{vmatrix}. \quad (2)$$

Як бачимо, між факторами x_1 та x_2 спостерігається значна залежність, що вимагає виключення одного із цих факторів з моделі.

Третій етап методу Фарра-Глобера:

$$\chi^2 = -\left(15 - 1 - \frac{1}{6}(2 \cdot 4 - 5)\right) \ln|0,197| = 12,45; \quad (3)$$

$$\chi^2 < \chi_{\text{tabl}}^2(0,05) = 24,99.$$

Критерій Пірсона вказує на наявність мультиколінеарності в моделі.

Четвертий етап методу Фарра-Глобера:

$$E = R^{-1} = \begin{vmatrix} 2,92 & -1,086 & -0,12 & -1,52 \\ -1,086 & 2,13 & -0,337 & -0,462 \\ -0,12 & -0,337 & 1,094 & 0,223 \\ -1,52 & -0,462 & 0,223 & 2,409 \end{vmatrix}. \quad (4)$$

П'ятий етап методу Фарра-Глобера:

$$F_1 = \frac{(2,92 - 1)(15 - 4)}{4 - 1} = 10,72;$$

$$F_2 = \frac{(2,13 - 1)(15 - 4)}{4 - 1} = 7,81;$$

$$F_3 = \frac{(1,094 - 1)(15 - 4)}{4 - 1} = 4,014;$$

$$F_4 = \frac{(2,409 - 1)(15 - 4)}{4 - 1} = 8,831. \quad (5)$$

Отже, досліджені змінні мультиколінеарні, але оскільки критерій Пірсона заперечує наявність мультиколінеарності, то вважатимемо її несуттєвою.

Шостий етап методу Фарра-Глобера:

$$\hat{r}_{ij} = \frac{-e_{ij}}{\sqrt{e_{ii}e_{jj}}} \quad (6)$$

Держава та регіони

1	0,174314	0,038592	0,216178
0,174314	1	0,144362	0,090011
0,038592	0,144362	1	-0,08441
0,216178	0,090011	-0,08441	1

Сьомий етап методу Фарра-Глобера:

$$t_{kj} = \frac{\hat{r}_{ij} \sqrt{n-m}}{\sqrt{1-\hat{r}_{ij}^2}} \quad (7)$$

1	0,596252	0,128188	0,752132
0,596252	1	0,488984	0,30097
0,128188	0,488984	1	0,281977
0,752132	0,30097	0,281977	1

Табличне значення критерію Стюдента за числа ступенів свободи $15-4=11$ та ймовірності 0,95 становить 2,201, тому взаємозалежність між факторами несуттєва.

Таким чином, на основі методу Фарра-Глобера доходимо висновку про те, що модель статистично адекватна.

Продовжимо дослідження впливу цих факторів на результуючий параметр, застосувавши функцію Кобба-Дугласа, щоправда, задля зручності перетворивши її на логарифмічну функцію:

$$\ln y = z_0 + z_1 \ln x_1 + z_2 \ln x_2 + z_3 \ln x_3, \quad (8)$$

де z_0, z_1, z_2, z_3 – параметри моделі.

Нехай дано такі значення показників розвитку автотранспортних комплексів (табл. 2).

Таблиця 2

Значення показників розвитку будівельних підприємств для побудови логарифмічної моделі на основі виробничої функції Кобба-Дугласа

Роки	y_i	x_2	x_3	x_4
2005	7,32	7060	4645,46	1296,15
2006	7,69	6954	4706,59	1304,51
2007	7,92	6111	5317,83	1289,88
2008	8,47	4426	5256,71	880,13
2009	9,23	7797	5195,58	694,07
2010	10,25	8429	5440,08	1001,38
2011	11,48	8429	5562,33	962,08
2012	13,54	9272	6674,80	1093,37
2013	12,73	8640	5641,79	1160,26
2014	11,71	8113	6051,33	907,31
2015	11,60	7734	6356,95	1417,40
2016	11,25	8134	7029,32	1609,74
2017	11,36	9061	5568,44	1714,26
2018	12,27	9694	5055,00	1860,60
2019	13,37	10431	5116,12	2048,76
2020	13,64	10536	6112,45	2090,57

Тепер повторно застосуємо метод Фарра-Глобера для перевірки моделі.

Перший етап (нормалізація змінних):

8,81498	8,86220	8,28230	7,86030
8,86429	8,84707	8,30473	7,87519
8,89376	8,71785	8,43610	7,88986
8,96090	8,39525	8,43373	7,90432
9,04683	8,96149	8,43113	7,91857
9,15165	9,03943	8,48614	7,93262
9,26498	9,03943	8,51730	7,94648
9,43002	9,13475	8,70848	7,96015
9,36834	9,06416	8,54913	7,97363
9,28482	9,00122	8,62791	7,98693
9,27538	8,95338	8,68581	8,00006
9,24474	9,00381	8,79491	8,01302
9,25447	9,11173	8,57041	8,02582
9,33153	9,17926	8,48209	8,03845
9,41739	9,25254	8,50245	8,05092
9,43738	9,26255	8,68865	8,06324

Другий етап (побудова матриці моментів стандартизованої системи нормальних рівнянь):

$$\ln y = -8,1041 + 0,3366 \ln x_1 + 0,4911 \ln x_2 + 1,2653 \ln x_3 \quad (9)$$

$$R = \begin{vmatrix} 1 & 0,4436 & 0,7317 \\ 0,4436 & 1 & 0,7017 \\ 0,7317 & 0,7017 & 1 \end{vmatrix}. \quad (10)$$

Третій етап (визначення критерію Пірсона):

$$\chi^2 = -\left(15 - 1 - \frac{1}{6}(2 \cdot 4 - 5)\right) \ln |0,231| = 20,27; \quad (11)$$

$$\chi^2 < \chi_{\text{табл}}^2(0,05) = 24,99.$$

Четвертий етап (побудова оберненої матриці):

$$E = R^{-1} = \begin{vmatrix} 2,198 & 0,302 & -1,82 \\ 0,302 & 2,011 & -1,63 \\ -1,82 & -1,63 & 3,478 \end{vmatrix}. \quad (12)$$

П'ятий етап (обчислення критерію Фішера):

$$F_1 = \frac{(2,198 - 1)(15 - 3)}{3 - 1} = 7,188;$$

$$F_2 = \frac{(2,011 - 1)(15 - 3)}{3 - 1} = 6,068;$$

$$F_3 = \frac{(1,094 - 1)(15 - 4)}{4 - 1} = 4,014;$$

$$F_4 = \frac{(3,478 - 1)(15 - 3)}{3 - 1} = 14,866.$$

Шостий етап (знаходження часткових коефіцієнтів кореляції):

$$\hat{r}_{ij} = \frac{-e_{ij}}{\sqrt{e_{ii}e_{jj}}} \quad (13)$$

1	-0,06839	0,238163
-0,06839	1	0,233394
0,238163	0,233394	1

Сьомий етап (розрахунок критерію Стюдента):

$$t_{kj} = \frac{\hat{r}_{ij} \sqrt{n-m}}{\sqrt{1-\hat{r}_{ij}^2}} \quad (14)$$

1	0,23747	0,849464
0,23747	1	0,831463
0,849464	0,831463	1

Висновки. У результаті застосування методу Фарра-Глобера робимо такі висновки: високе значення критерію Пірсона вказує на те, що відсутність мультиколінеарності досягнуто завдяки логарифмуванню вихідних даних; судячи із значень критерію Стюдента, взаємозалежність між факторами несуттєва, оскільки табличне значення критерію Стюдента за числа ступенів свободи 15–3=12 та ймовірності 0,95 становить 2,18. З огляду на це, модель статистично адекватна.

Бібліографічний опис:

1. Колеватова А.В., Коваленко А.С. Проблеми розвитку наукової та інноваційної діяльності в Україні, основні шляхи їх подолання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 23. № 1. С. 130–134.
2. Геращенко С.О., Чорнобаєв В.В. Інституціональні чинники розвитку інноваційного підприємництва в Україні. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2020. № 2. С. 30–36.
3. Куцай Н.С. Особливості формування програми інноваційного розвитку регіону. *Економічні науки*. 2019. Вип. 16. № 63. С. 71–79.
4. Прохорова В.В., Божанова О.В. Стратегічно-орієнтовані напрями інноваційного розвитку промислового підприємства. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2020. № 2. С. 132–139.
5. Семенова В.Г. Інноваційний розвиток підприємств в контексті диверсифікації діяльності. *Вісник со-*

ціально-економічних досліджень Одеського національного економічного університету. 2019. № 2–3 (70–71). С. 219–226.

6. Грудцина Ю.В. інноваційна діяльність в Україні: аналіз та прогнозування. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 78–84.
7. Волощук В.Р. Механізми активізації інноваційного розвитку. *Інноваційна економіка*. 2019. Вип. 7–8. С. 27–32.
8. Zavidna L., Makarenko P., Chepurda G., Lyzunova O. & Shmygol N. Strategy of Innovative Development as an Element to Activate Innovative Activities of Companies. *Academy of Strategic Management Journal*. 2019. Vol. 18. No. 4.

References:

1. Kolevatova, A.V. and Kovalenko, A.S. (2019). Problems of development of scientific and innovative activity in Ukraine, the basic ways of their overcoming. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, vol. 23, no. 1, pp. 130–134.
2. Gerashchenko, S.O. and Chornobayev, V.V. (2020). Institutional factors of development of innovative entrepreneurship in Ukraine. *Economic Bulletin of the National Mining University*, no. 2, pp. 30–36.
3. Kutsai, N.S. (2019). Features of formation of the program of innovative development of the region. *Economic Sciences*, vol. 16, no. 63, pp. 71–79.
4. Prokhorova, V.V. and Bozhanova, O.V. (2020). Strategically oriented directions of innovative development of industrial enterprise. *Economic Bulletin of the National Mining University*, no. 2, pp. 132–139.
5. Semenova, V.G. (2019). Innovative development of enterprises in the context of diversification. *Bulletin of Socio-Economic Research of Odessa National Economic University*, no. 2–3 (70–71), pp. 219–226.
6. Grudtsina, Yu.V. (2019). Innovative activity in Ukraine: analysis and forecasting. *Business Inform*, no. 2, pp. 78–84.
7. Voloshchuk, V.R. (2019). Mechanisms for intensifying innovative development. *Innovative economy*, vol. 7–8, pp. 27–32.
8. Zavidna, L., Makarenko, P., Chepurda, G., Lyzunova, O. & Shmygol, N. (2019). Strategy of Innovative Development as an Element to Activate Innovative Activities of Companies. *Academy of Strategic Management Journal*, vol. 18, no. 4.

Naumenko Mariya

Doctor of Philosophy in Economics,
Professor of Department of Management and the Military Economy
National Academy of the National Guard of Ukraine

Науменко М.О.

доктор філософії економічного напрямку,
професор кафедри менеджменту та військового господарства
Національної академії Національної гвардії України

ORGANIZATION OF PROCUREMENT OF GOODS, WORKS AND SERVICES FOR UNITS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАКУПІВЕЛЬ ТОВАРІВ, РОБІТ ТА ПОСЛУГ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

This article presents a method of making management decisions on the organization of procurement of goods, works and services for units of the National Guard of Ukraine. The analysis of characteristic features of the modern market environment of realization of tender purchases is carried out. The specifics of the customer-oriented approach to the organization of the tender procurement system are considered. The article substantiates the need to use a customer-oriented approach to create a methodology for making management decisions on the organization of procurement, which is due to the high level of competition between different organizations, making it difficult to stand out by improving the quality of goods and services. The process of evolution of economic paradigms, as a result of which there is an urgent need for the organization of effective management of relations with clients is analyzed. The economic-mathematical model of decision support on positioning of the organization in the market of tender purchases is offered. The formulas of calculation of key indicators which will allow to carry out positioning of the organization in the market of tender purchases are offered. Such indicators are the intensity of interaction with customers and the level of technological equipment of the organization. The intensity of interaction with consumers in the work is proposed to be expressed in units of frequency and amounts of orders for goods and services. The indicator of the level of technological equipment of the organization is calculated taking into account the number of technological innovations of the organization for a certain period of time. The hypothesis of the research was the assumption that a positive change in one of the proposed indicators results in a corresponding positive shift in the second indicator. The scheme of positioning of the organization in the market of tender purchases in the article it is offered to consider a matrix of the preliminary estimation of possibilities of the organization in the market of tender purchases. As a result of the analysis of the matrix quadrants, a set of recommendations to the enterprise management system regarding the organization of procurement of goods, works and services for units of the National Guard of Ukraine was formed.

Keywords: methodology, procurement, organization, military units, customer-oriented approach.

У даній статті подано методику прийняття управлінських рішень щодо організації закупівель товарів, робіт та послуг для підрозділів Національної гвардії України. Проведено аналіз характерних особливостей сучасного ринкового середовища здійснення тендерних закупівель. Розглянуто специфіку клієнтоорієнтованого підходу стосовно організації системи тендерних закупівель. В статті обґрунтовано необхідність використання клієнтоорієнтованого підходу для створення методики прийняття управлінських рішень щодо організації закупівель, яка обумовлюється високим рівнем конкуренції між різними організаціями, внаслідок чого важко виділитися за рахунок підвищення якості товарів і послуг. Проаналізовано процес еволюції економічних парадигм, внаслідок якої виникає нагальна потреба організації ефективного управління взаємовідносинами з клієнтами. Запропонована економіко-математична модель підтримки прийняття рішень щодо позиціонування організації на ринку тендерних закупівель. Запропоновано формули розрахунку ключових показників, які дозволять здійснювати позиціонування організації на ринку тендерних закупівель. В якості таких показників виступають інтенсивність взаємодії з замовниками продукції та рівень технологічної оснащеності організації. Інтенсивність взаємодії зі споживачами в роботі пропонується виражати в одиницях частоти і сумах замовлень товарів і послуг. Показник рівня технологічної оснащеності організації розраховується з урахуванням кількості технологічних новацій організації за певний проміжок часу. Гіпотезою проведеного наукового дослідження стало припущення, що позитивна зміна одного з за-

пропонованих показників має наслідком відповідне позитивне зрушення другого показника. Схемою позиціонування організації на ринку тендерних закупівель в статті пропонується вважати матрицю попередньої оцінки можливості організації на ринку тендерних закупівель. В результаті аналізу квадрантів матриці сформовано комплекс рекомендацій системі менеджменту підприємства стосовно організації закупівель товарів, робіт та послуг для підрозділів Національної гвардії України.

Ключові слова: методика, закупівлі, організація, військові підрозділи, клієнтоорієнтований підхід.

В данній статті представлена методика прийняття управленческих рішень по організації закупок товарів, робіт и услуг для подразделений Национальной гвардии Украины. Проведен анализ характерных особенностей современной рыночной среды осуществления тендерных закупок. Рассмотрена специфика клиентоориентированного подхода по организации системы тендерных закупок. В статье обоснована необходимость использования клиентоориентированного подхода для создания методики принятия управленческих решений по организации закупок, которая обуславливается высоким уровнем конкуренции между различными организациями, в результате чего трудно выделиться за счет повышения качества товаров и услуг. Проанализирован процесс эволюции экономических парадигм, в результате которой возникает насущная необходимость организации эффективного управления взаимоотношениями с клиентами. Предложенная экономико-математическая модель поддержки принятия решений относительно позиционирования организации на рынке тендерных закупок. Предложено формулы расчета ключевых показателей, которые позволят осуществлять позиционирование организации на рынке тендерных закупок. В качестве таких показателей выступают интенсивность взаимодействия с заказчиками продукции и уровень технологической оснащенности организации. Интенсивность взаимодействия с потребителями в работе предлагается выражать в единицах частоты и суммах заказов товаров и услуг. Показатель уровня технологической оснащенности организации рассчитывается с учетом количества технологических новаций организации за определенный промежуток времени. Гипотезой проведенного научного исследования стало предположение, что положительное изменение одного из предложенных показателей влечет соответствующий положительный сдвиг второго показателя. В качестве схемы позиционирования организации на рынке тендерных закупок в статье предлагается считать матрицу предварительной оценки возможностей организации на рынке тендерных закупок. В результате анализа квадрантов матрицы сформирован комплекс рекомендаций системе менеджмента предприятия по организации закупок товаров, работ и услуг для подразделений Национальной гвардии Украины.

Ключевые слова: методика, закупки, организация, воинские подразделения, клиентоориентированный подход.

Formulation of the problem. In order to ensure compliance with the conditions of transparency and in order to prevent corruption risks, military units of the National Guard of Ukraine should conduct tender procurement to meet the current needs of logistics. From the point of view of an organization that offers its goods and services to military units, in these conditions, the priority is to ensure its competitiveness. In turn, to ensure the competitiveness of the organization, it is important to agree on the procedure of interaction of the organization with military units as potential customers of goods and services.

The process of coordination of product parameters between the customer and the company is very time-consuming, multifaceted, requires, due to its complexity, the availability of appropriate methodological support.

Analysis of recent research and publications. S. Sokolovskiy, O. Ryha in [1–3] the peculiarities of procurement management in the post-industrial economy are analyzed. X. Wan, M. Dresner, V. Fedorchenko is proposes analysis of the mechanisms of optimization of information systems for their further implementation in the management of procurement processes [4–6]. Scientific articles [7–9] by authors Y. Hrabovskiy, N. Brynza, O. Vilkhivska of are devoted to the consideration of web-based production management systems and the peculiarities of their use in specific practical areas of procurement processes.

Selection of previously unsolved parts of the overall problem. However, today in the specialized literature there is no methodological approach, which

would contain a justification for the methodology of procurement of goods, works and services for units of the National Guard of Ukraine.

Formulation of the goals of the article (task statement). The purpose of the article is to create and scientifically substantiate the methodology of management decisions on the organization of procurement of goods, works and services for units of the National Guard of Ukraine.

Presentation of the main research material. The basic principles of effective interaction of the organization with military units of the National Guard of Ukraine in the conditions of tender procurement are based on ensuring customer orientation.

Ensuring the rational conduct of tender procurement of quality products requires a regulatory mechanism based on the legislation of Ukraine and standards of product standardization.

The modern market is characterized by the highest competition. It is very difficult to stand out by improving the quality of goods and services, because this path is usually associated with a significant increase in production costs, rising prices, which can lead to the opposite effect – the loss of customers.

In terms of market relations, the success of an organization that offers its products to military units of the National Guard of Ukraine (NGU) directly depends on the degree of demand for its product. A distinctive feature of the service is that it is produced and consumed simultaneously, which determines the high importance of the organization's focus on maximum customer

satisfaction, in our case the military unit of the NGU. This property of the organization is called customer orientation [5].

In economic practice, there are three approaches to the organization of enterprise management: customer-oriented, marketing-oriented and industry-oriented. The evolution of economic paradigms is presented in Figure 1.

The last decade of the 20th century. was marked by the formation of a customer-centered approach, the purpose of which was to build individual relationships with each of the company's customers.

The essence of the approach can be reduced to three main characteristics:

1) focus on customer retention. As increasing market share and attracting new customers is becoming more expensive for the company, it has become more profitable for the company to use the potential of the existing customer base and ensure sales growth by increasing the intensity of consumption of its products by existing customers;

2) individual communications with customers. To take into account the personal characteristics of each consumer, it is necessary to provide personal interactive interaction between him and the company. As a result of the development of information technologies, the solution of this issue has become possible;

3) cooperation based on relationships, not on product. As goods and services became more uniform, the basis for maintaining and developing cooperation between the company and its customers was the relationship (service).

The emergence of a customer-centered approach has complemented the set of organizational management functions of customer relationship management. Public production and marketing technologies can no longer provide the company

with long-term leadership, they are necessary but insufficient. Now it is important not only to create a product and find customers who feel a real need for it, but also to focus the business on strengthening cooperation with more valuable consumers.

Today, the concept of product quality is increasingly becoming subjective and is formed in the processes of interaction between producer and consumer. The level of quality is determined by the degree of conformity of the characteristics of the product to the set of requirements put forward by the consumer. The most important aspect for enterprises is the fullest satisfaction of consumer requirements and expectations, ie the implementation of a customer-oriented approach.

Customer orientation is a strategic approach to the development of the organization, which increases its competitiveness and profitability, mobilization of all its resources to identify, attract customers and retain the most profitable of them, by improving customer service and meeting their needs. In conditions of fierce competition in the market of domestic and foreign organizations, only companies with the main competitive advantage – high quality management – can survive.

Improving the competitiveness of the company – the market orientation of the company, focused on the study of customer needs as opposed to concentration on the product and effective sales, which meets the trends and rules of today's market.

Reducing the company's costs – the study of customer behavior and preferences in order to increase the level of retention and satisfaction of the most profitable of them, while identifying low-income customers.

Adherence to the balance of company interests and customer satisfaction. Based on the study of consumer demand and preferences, the behavior of competitors, the company offers different programs to its customers

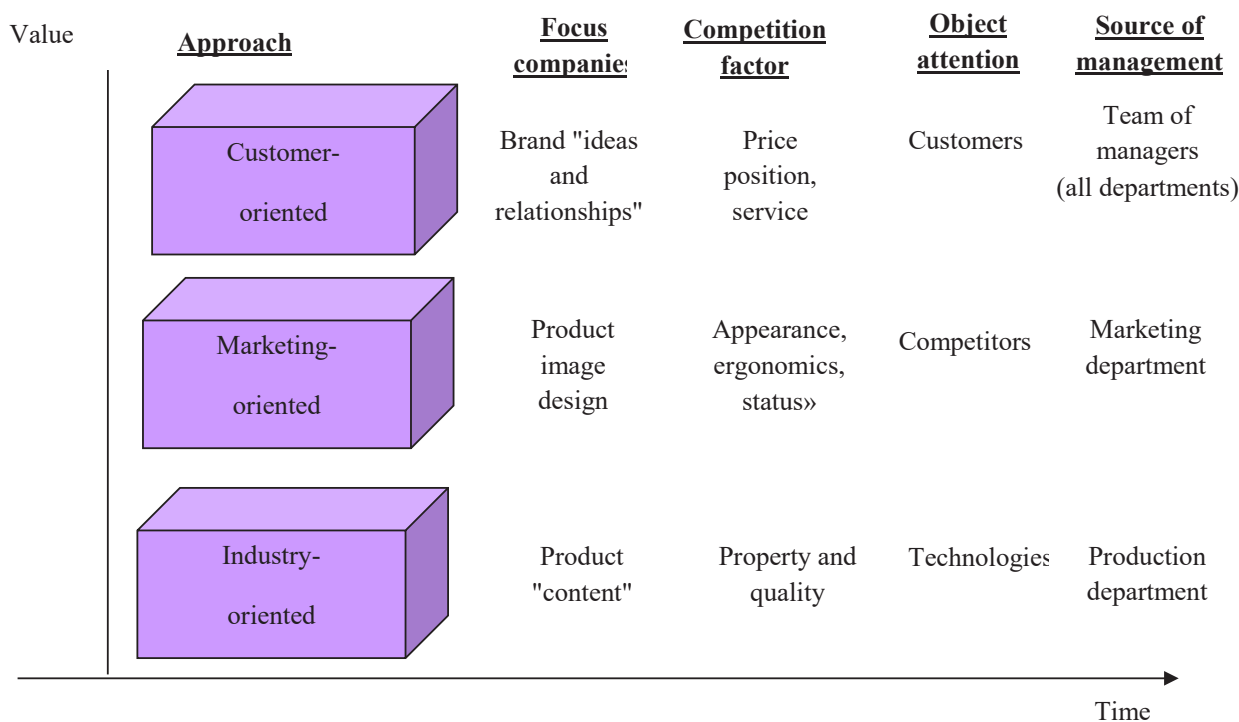

Figure 1. The evolution of economic paradigms

depending on the importance of the customer to the company and the stage at which their relationship.

Improving the manageability of the company, the coordinated interaction of all divisions of the company, the formation of a team – the customer chain of customer service, as a single business process, combines separate functional services.

To analyze the position of the organization and the level of its competitiveness in the market of tender procurement, it is first necessary to determine the intensity of interaction with customers by the formula:

$$I = \sum_{i=1}^N \frac{Z}{n} \quad (1)$$

where Z – the number of projects, the discussion of the parameters of which and the assessment of their quality conducted by the customer in conjunction with the technologists of the organization;

n – total number of orders.

Analysis of the sales structure made it possible to establish that the intensity of interaction with consumers is expressed in the frequency and amount of orders, products. Intensive interaction with consumers helps to form a loyal customer base, stable demand, specialize in a particular area of production.

It has been suggested that a positive change in one of these indicators has a direct positive impact on the other two; for example, strengthening interaction with suppliers increases competitiveness, and hence consumer loyalty. This interdependence of indicators allowed to determine the factors that characterize the competitiveness of the organization, interaction with suppliers and consumers, as they affect the strategic position of the organization in the market of tender procurement. However, the established interdependence does not solve the problem of defining strategic positions, and hence the problem of developing strategic alternatives. The problem is caused by the variability of the influence of these factors.

Due to the fact that the competitiveness of the organization and the overall efficiency of the tender procurement market is closely determined by how effectively it uses the latest technologies, the necessary factor determining the positioning of the organization in the market should be considered the level of technological equipment:

$$K = \frac{O}{P}, \quad (2)$$

where O – is the number of technological innovations of the organization for the last year; P – total number of equipment.

Comparing the values of the criteria I and K , it is possible to perform a preliminary assessment of the organization's capabilities in the tender procurement market, using the matrix shown in Figure 2.

Based on the matrix of evaluation of the capabilities of the organization, you can determine its position in terms of quadrants of the matrix:

I – the company has a significant advantage in the market of tender procurement, for the

maintenance of which it is necessary to continue to maintain active feedback from consumers;

II – in the process of implementing the main stages of technology of interaction with the customer, the company needs to strengthen its position in the market by introducing the latest technologies and commissioning of new equipment.

III – the company should reconsider the direction of activity, to involve the corresponding park of the equipment under features of newly chosen specialization.

IV – high level of technological equipment of the organization allowed to reach the modern level of service quality. The company should carry out marketing activities aimed at attracting potential customers and implement the full range of technological stages of interaction with the customer.

The use of the presented matrix makes it possible to position the company in the market in the tender procurement market in accordance with the effectiveness of the customer-oriented approach.

Conclusions and suggestions. Creating a methodology to ensure the competitiveness of the organization in terms of tender procurement is a practical component of the customer-centered approach, which aims to build individual relationships with each of the company's customers. The need to create such a technique is due to the fact that the "gross" approach to the analysis of sales dynamics and "ignoring" the dynamics of customer behaviour and preferences can lead the company to unsatisfactory results and, at least, already lead to lost profits.

The proposed method of ensuring the competitiveness of the organization in terms of tender procurement involves positioning the organization in the market of tender procurement. In turn, the positioning of the organization in the market of tender procurement will analyse the position of the organization and the level of its competitiveness. This became possible as a result of identifying the interdependence of indicators, allowed to determine the factors that characterize the competitiveness of the organization.

The scientific result of the study was the proposed method of making management decisions on the

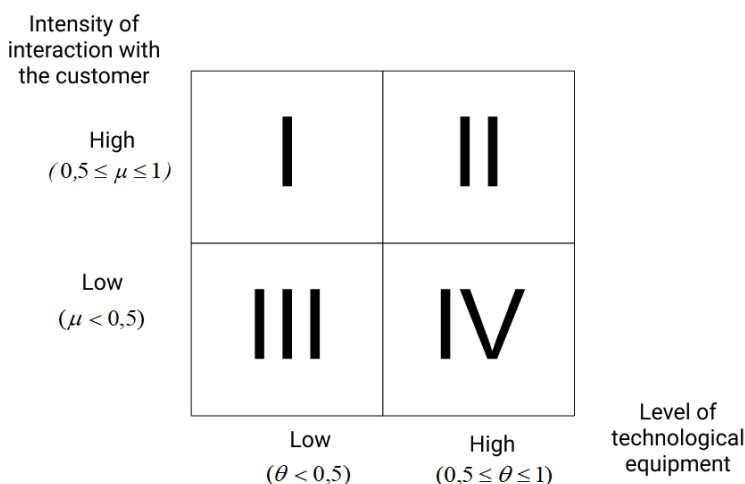

Figure 2. Matrix of preliminary assessment of the organization's capabilities in the tender procurement market

organization of procurement of goods, works and services for units of the National Guard of Ukraine.

The practical result of the work is a set of recommendations to the management system of the enterprise regarding the organization of procurement of goods, works and services for units of the National Guard of Ukraine.

The direction of further research may be the creation of methods for assessing the effectiveness of the organization of procurement of goods, works and services.

References:

1. Naumenko M.O., Ryha O.S. (2018). Pidkhody do zabezpechennia stratehichnoho upravlinnia pidpriemstv v umovakh nestiikoho seredovyshcha [Approaches to ensuring strategic management of enterprises in an unstable environment]. *Bulletin of Transport Economics and Industry (collection of scientific and practical articles)*, vol. 63, pp. 216–223.
2. Sokolovskiy S.A., Naumenko M.O. (2018). Analiz osoblyvostei upravlinnia informatsiinymy potokamy lohistychnykh protsesiv pidrozdiliv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Analysis of the peculiarities of information flow management of logistics processes of the National Guard of Ukraine]. *Scientific Journal «ScienceRise»*, vol. 2, pp. 19–21.
3. Hrabovskyi Y., Yevsyeyev O. (2018). Development of methodological principles of supportpreservation engineering work. *Technology audit and production reserves*, vol. 2(2), pp. 43–49. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.127776>
4. Wan X., Dresner M. (2015). Losing the Loop: An Empirical Analysis of the Dynamic Decisions Affecting Product Variety. *Decision Sciences Journal*, vol. 46(6), pp. 1141–1164.
5. Hrabovskyi Y., Fedorchenko V. (2019). Development of the optimization model of the interface of multimedia edition. *EUREKA: Physics and Engineering*, vol. 3, pp. 3–12. doi: [10.21303/2461-4262.2019.00902](https://doi.org/10.21303/2461-4262.2019.00902)
6. Naumenko M., Hrabovskyi Y. (2018) Elaboration of methodology for designing a publishing and printing web portal. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2, 2(92), 14–22. doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2018.126305>
7. Summary of the Methodology for assesing the Dynamics and Impacts of Electronic Commerce // OECD WPIE Ad Hoc Technucal Expert Group. 2004. P. 12.
8. Hrabovskyi Y., Brynza N, Vilkhivska O. (2020). Development of information visualization methods for use in multimedia applications. *EUREKA: Physics and Engineering*, vol. 1, pp. 3–17.
9. Naumenko M.O. (2018). Vdoskonalennia upravlinnia yakistiu produktsii vysokotekhnolohichnykh pidpriemstv [Improving product quality management of high-tech enterprises]. *Bulletin of Transport Economics and Industry (collection of scientific and practical articles)*, vol. 62, pp. 335–342.

Бібліографічний список:

1. Науменко М.О., Рига О.С. Підходи до забезпечення стратегічного управління підприємств в умовах нестійкого середовища. *Вісник економіки транспорту і промисловості (збірник науково-практичних статей) УДУЗТ*. 2018. № 63. С. 216–223.
2. Соколовський С.А., Науменко М.О. Аналіз особливостей управління інформаційними потоками логістичних процесів підрозділів Національної гвардії України. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2018. № 2. С. 19–21.
3. Hrabovskyi Y., Yevsyeyev O. Development of methodological principles of supportpreservation engineering work. *Technology audit and production reserves*. 2018. № 2(2). Pp. 43–49. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.127776>
4. Wan X., Dresner M. Losing the Loop: An Empirical Analysis of the Dynamic Decisions Affecting Product Variety. *Decision Sciences Journal*. 2015. № 46(6). Pp. 1141–1164.
5. Hrabovskyi Y., Fedorchenko V. Development of the optimization model of the interface of multimedia edition. *EUREKA: Physics and Engineering*. 2019. № 3. Pp. 3–12. doi: [10.21303/2461-4262.2019.00902](https://doi.org/10.21303/2461-4262.2019.00902)
6. Naumenko, M., Hrabovskyi, Y. (2018) Elaboration of methodology for designing a publishing and printing web portal. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2, 2(92), 14–22. doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2018.126305>
7. Summary of the Methodology for assesing the Dynamics and Impacts of Electronic Commerce // OECD WPIE Ad Hoc Technucal Expert Group. 2004. P. 12.
8. Hrabovskyi Y., Brynza N, Vilkhivska O. Development of information visualization methods for use in multimedia applications. *EUREKA: Physics and Engineering*. 2020. № 1. Pp. 3–17.
9. Науменко М.О. Вдосконалення управління якістю продукції високотехнологічних підприємств. *Вісник економіки транспорту і промисловості (збірник науково-практичних статей) УДАЗТ*. 2018. Випуск № 62. С. 335–342.

УДК 316.66:323

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-13>

Табенська О.І.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної
діяльності, готельно-ресторанної справи та туризму
Вінницького національного аграрного університету

Tabenska Oksana

Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer of Management
Foreign Economic Activity, Hotel and Restaurant Business and Tourism Department
Vinnytsia National Agrarian University

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

У статті розглядаються тенденції розвитку індустрії гостинності у місті Котбус у Німеччині, а також готельно-ресторанний бізнес досліджується як головна складова частина туристичної галузі, що є ключовим фактором, який визначає перспективи розвитку туризму. Проаналізовані важливі питання реабілітації людей з інвалідністю, особливих категорій населення держави, а також «інклюзивний туризм», який створює підґрунтя для реструктуризації культури суспільства. Досліджено сутність поняття «соціальне підприємництво», підприємства, які створюють умови для працевлаштування громадян з обмеженими можливостями. У статті розглянуто діяльність закладів розміщення та харчування міста Вінниці, які створені за допомогою Проекту міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проект ПРОМІС).

Ключові слова: готелі, дружні до людей з інвалідністю, ресторани, туристична сфера, соціалізація інновацій, концепції, інноваційна політика, соціальна ефективність інноваційної політики, пандемія COVID-19.

В статье рассматриваются тенденции развития индустрии гостеприимства в городе Котбус, а также гостинично-ресторанный бизнес исследуется как главная составляющая туристической отрасли, которая является ключевым фактором, определяющим перспективы развития туризма. Проанализированы важные вопросы реабилитации людей с инвалидностью, особых категорий населения государства, а также «инклюзивный туризм», который создает основу для реструктуризации культуры общества. Исследована сущность понятия «социальное предпринимательство», которое создает условия для трудоустройства граждан с ограниченными возможностями. В статье рассмотрена деятельность средств размещения и питания города Винницы, созданных с помощью проектов международной технической помощи «Партнерство для развития городов» (ПРОМІС).

Ключевые слова: отели, дружественные к людям с инвалидностью, рестораны, туристическая сфера, социализация инноваций, концепции, инновационная политика, социальная эффективность инновационной политики.

The article examines the trends in the hospitality industry in Germany and catering establishments in Cottbus were analyzed. The main purpose of the European Union are studied. In order for everyone to be able to move freely through there are numerous initiatives aimed at ensuring that people with disabilities can travel freely. The activities of a 4-star hotel which is located in the historic central quarter of the German city of Cottbus. The comfortable and spacious rooms at "Lindner Congress Hotel Cottbus" are equipped with all modern comforts. In Ukraine, the issue of rehabilitation of people with disabilities and special categories of the population is acute. Under such conditions "inclusive tourism" creates the basis for restructuring the culture of society, norms of behavior acceptance of all aspects, of life personal differences and needs, of persons with disabilities through their close, fruitful relationship with the healthy. The biggest problems in world tourism have been due to the closure of borders between countries due to government recommendations to avoid mass events limit the intensity of movement between countries and the associated. The hotel and restaurant business is explored as the main component of the tourism industry. It is noted that the hotel and restaurant business contains a complex of services for tourists and is a key factor determining the prospects for tourism development. It is thanks to the cooperation of state authorities, scientific and research institutions, travel agencies, hotel and restaurant complexes information and tourist centers, transport

companies, and insurance companies increasing the competitiveness of enterprises and organizations and there is a synergistic effect. The essence of the concept of "social entrepreneurship" enterprises that create conditions for employment of citizens with disabilities is studied. The article considers the activities of accommodation and catering establishments in Vinnytsia which were created with the help of the International Technical Assistance Project "Partnership for Urban Development".

Keyword: hotels, friendly to people with disabilities, restaurants, essence of innovations, socialization of innovations, concepts, innovation policy, social effectiveness of innovation policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Тенденції розвитку соціального підприємництва особливо актуальні на сучасному етапі. Вони безпосередньо стосуються громадян, які тимчасово або постійно втратили роботу у зв'язку з пандемією COVID-19. В Україні також гостро постає питання реабілітації людей з інвалідністю та особливих категорій населення держави – учасників та постраждалих в АТО та ООС.

Необхідно зазначити, що у 2011 року Європейська комісія схвалила довгострокову програму «Ініціатива соціального підприємництва» ("I Social Business Initiative"). Мета цієї програми – стимулювати країни європейського регіону до підтримки та розвитку сектору соціального підприємництва.

В Україні перші соціальні підприємства з'явилися за ініціативи та підтримки міжнародних програм технічної допомоги наприкінці 2000-х років. Нині відсутній єдиний реєстр соціальних підприємств, не ведеться офіційний моніторинг їхньої чисельності у регіонах України.

Протягом трьох останніх років було проведено значну кількість тренінгових програм, шкіл, хакатонів, інкубаторів та акселераторів для соціальних підприємців, які дали поштовх для створення значної кількості нових соціальних підприємств. Варто звернути увагу на створення та ефективну діяльність соціальних підприємств на Вінниччині.

Аналіз досліджень і публікацій. Основні тенденції розвитку соціального підприємництва досліджують зарубіжні та вітчизняні вчені-економісти: Д.О. Баюра аналізує формування системи корпоративного управління на засадах соціальної відповідальності, К.С. Белявська розглядає соціальну відповідальність бізнесу, еволюцію поглядів на проблему, Н.Ю. Волосковець досліджує корпоративну відповідальність підприємств як основу інноваційного розвитку сучасної економіки, О.В. Коваленко аналізує соціальну відповідальність бізнесу як наслідок державного регулювання економіки, О.І. Гриник та І.М. Сисоева розглядають соціалізацію підприємництва як важіль інноваційного розвитку, О.В. Гуменна досліджує соціальну відповідальність бізнесу в контексті інноваційного розвитку постіндустріальної економіки, В.І. Куцик аналізує розвиток концепції соціальної відповідальності бізнесу в Україні, О.Ф. Овсянюк-Бердадіна розглядає соціалізацію бізнесу та ринкові прояви, М.І. Мурашко досліджує концептуальні основи соціальної відповідальності бізнесу в Україні, Н.Г. Панченко аналізує формування концепції корпоративної соціальної відповідальності підприємства, Н.О. Шира аналізує напрями впровадження системи корпоративної соціальної відповідальності в практику українських підприємств,

інклюзивно-реабілітаційний туризм досліджують вітчизняні вчені Н.В. Барна та А.В. Коротеєва.

Особливості створення соціальних підприємств у світі та Україні, а також у Вінницькій області необхідно досліджувати і впроваджувати в практичну діяльність. Досить результативною є співпраця бізнесу, громадських організацій, владних структур з Проєктом міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проєкт ПРОМІС).

Постановка завдання. Головною метою статті є дослідження функціонування соціальних підприємств у світі та в Україні. Необхідно проаналізувати питання реабілітації людей з інвалідністю, а також інших особливих категорій населення держави, розглянути поняття «інклюзивний туризм», який створює підґрунтя для реструктуризації культури суспільства, правил, норм поведінки осіб з інвалідністю.

У статті досліджуються умови, які створені в готельно-ресторанному комплексі Lindner Congress Hotel Cottbus у місті Котбус для людей з обмеженими можливостями.

Вклад основного матеріалу дослідження. У 2011 році Європейська комісія схвалила довгострокову програму «Ініціатива соціального підприємництва» (Social Entrepreneurship Initiative). Мета програми – стимулювати країни європейського регіону до підтримки та розвитку сектору соціального підприємництва. Програма має три основні фокуси: дружнє до соціальних підприємців законодавче середовище, популяризацію діяльності соціальних підприємств, створення умов для отримання фінансування на їх розвиток.

Слід зазначити, що в міжнародній практиці немає чіткого визначення соціального підприємства, проте є чітке розуміння його базової характеристики: основною метою соціального підприємства є соціальний вплив, а не отримання прибутку для власників або акціонерів. Такий оператор надає товари та послуги на ринку за підприємницькою моделлю і прибутки використовує насамперед для досягнення соціальних цілей.

Згідно з даними European Social Enterprise Law Association, упродовж останніх років у європейських країнах спостерігається бум розвитку законодавчої бази для соціального підприємництва. Уряди країн самостійно визначають, як регулюватимуть цю галузь. Наприклад, в Іспанії, Португалії, Франції, Греції, Хорватії соціальне підприємство може існувати виключно у формі соціальних кооперативів. А от Велика Британія ввела в обіг спеціальний різновид – компанію, що працює в інтересах громади. Таких підприємств у країні діє понад 13 тисяч.

Низка європейських країн (Бельгія, Хорватія, Данія, Франція, Італія, Люксембург, Польща, Португалія, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Вели-

ка Британія) запровадила широкий спектр політик, програм і механізмів, спрямованих на підтримку соціальних підприємств. Проте змісти й масштаби підтримки істотно відрізняються.

Наприклад, у Данії діє «Програма соціального зростання», що через індивідуальний коучинг бізнес-експертів забезпечує підтримку соціальних підприємств, які працюють із найбільш уразливими категоріями безробітних. Крім цього, пропонуються інтенсивні тренінгові програми з розвитку бізнесу, вибудовуються партнерства між соціальними підприємствами, муніципалітетами та соціальними інвесторами [1, с. 1–6].

Основними завданнями впровадження концепційних основ соціалізації підприємств є: сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу як чинника модернізації економіки, підвищення її конкурентоспроможності; запровадження єдиних підходів до розуміння соціальної відповідальності бізнесу в Україні всіма учасниками суспільних процесів; сприяння розвитку системи не фінансового звітування з метою

більшої поінформованості суспільства щодо реалізації суб'єктами господарювання заходів із соціальної відповідальності бізнесу; удосконалення існуючих і розвиток нових форм державно-приватного партнерства для економічного, соціального й екологічного розвитку громад та територій та інші [2, с. 40–44].

Основні завдання впровадження концепційних основ соціалізації підприємств відображені на рис. 1.

Необхідно зазначити, що однією з операційних цілей Програми розвитку соціального підприємства на території Вінницької міської ОТГ на 2020–2022 роки є сприяння кластерній акселерації, зокрема реалізація проєкту «Інклюзивний розвиток соціального підприємництва». Нині в Україні немає жодного нормативно-правового документу, який би містив нормативне визначення термінів «соціальне підприємництво» та «соціальний підприємець», а також визначав напрями підтримки створення та розвитку соціальних підприємств (СП).

Проте, як свідчить міжнародний досвід, саме соціальні підприємства відіграють важливу роль у

Рис. 1. Основні завдання впровадження концепційних основ соціалізації підприємств

Джерело: сформовано автором на основі [2, с. 40–44]

розв'язанні низки соціальних, економічних, екологічних проблем, посилюють інклюзію та соціальну згуртованість місцевих громад, сприяють розвитку локального соціального капіталу, посилюють демократичну участь, сприяють розширенню прав та можливостей жінок та надають якісні послуги.

Загальноприйняте тлумачення цього терміну вказує, що соціальні підприємства – це підприємства, які досягають соціальних цілей через підприємницький підхід. Отримання прибутку не є їхньою основною метою, оскільки вони створюються для того, аби принести користь громаді та людям. Прибутки соціальних підприємств не можуть (або можуть лише частково) бути розподілені серед засновників, і зазвичай повністю спрямовуються на соціальну мету діяльності [3, с. 1–23].

Розвиток суспільних сфер вимагає створення рівних умов для усіх людей. Особливо це стосується людей з обмеженими фізичними можливостями. Обладнані пандусами та поручнями магазини та інші

заклади, широкі двері та додаткові зручності дозволяють таким людям без перешкод пересуватися та користуватися послугами. Саме тому у цьому напрямі активно розвивається і туристична сфера – готелі стають все зручнішими для користування людьми з інвалідністю [4, с. 1].

Проаналізуємо діяльність 4-зіркового готелю, який розташований в історичному центральному кварталі німецького міста Котбус. Зручні та просторі номери готелю Lindner Congress Hotel Cottbus оснащені всіма сучасними зручностями.

Необхідно звернути увагу на зручності, які створені у готелі Lindner Congress Hotel Cottbus для людей з інвалідністю (рис. 2).

Важливими особливостями таких готелів є: обладнаний вхід до готелю; просторість номеру; спеціально обладнана ванна кімната; додаткові зручності під час надання послуг гостям готелю. Перше, на що варто звернути увагу, – зручний пандус на вході в готель, зручні широкі двері та розташування ліфта.

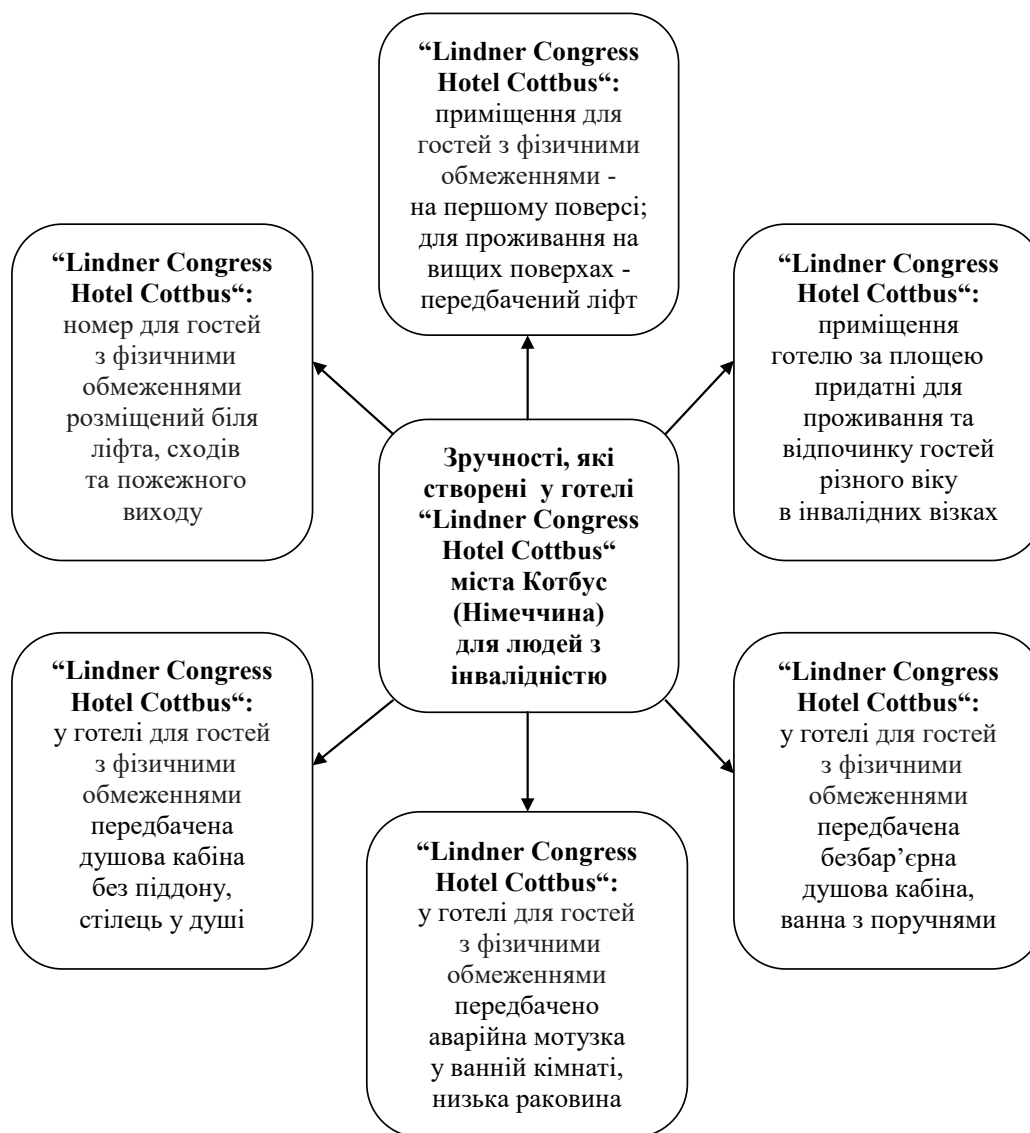

Рис. 2. Зручності, які створені у готелі Lindner Congress Hotel Cottbus міста Котбус для людей з інвалідністю

Джерело: сформовано автором на основі [5, с. 1]

Готелі, що позиціонують себе як invalid friendly, мусять подбати про те, щоб номери для людей з обмеженими можливостями були просторими, мали широкі дверні отвори, а біля ліжка були відкидні поручні. Ванна кімната мусить бути обладнана спеціальним дзеркалом та раковиною, а насадка в душі розміщена на зручному рівні.

Окрім звичних об'єктів, у таких номерах встановлюються кнопки для екстреного виклику співробіт-

ників готелю (на випадок, якщо людині знадобиться термінова допомога лікаря). Таких кнопок має бути щонайменше три: дві у кімнаті та одна у ванній [4, с. 1].

Важливо досліджувати зарубіжний досвід розвитку туристичної сфери, особливо діяльності готельно-ресторанних комплексів. Створення доступного середовища для людей з інвалідністю дозволить їм реалізовувати свої права і основні свободи, що буде сприяти їх повноцінній участі в житті країни.

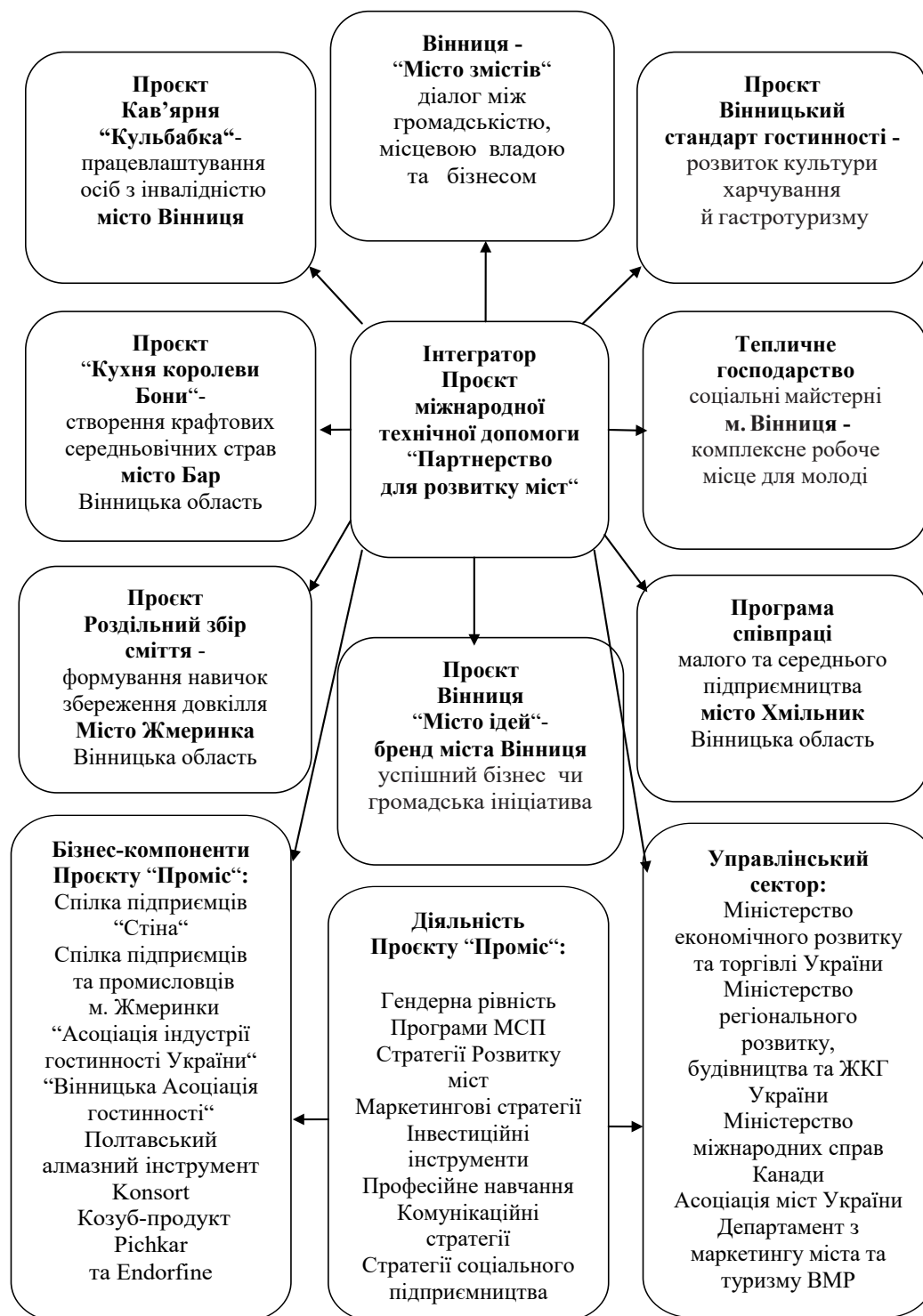

Рис. 3. Проектна модель соціального підприємництва в Подільському економічному районі

Джерело: розроблено автором [7, с. 1]

В Україні гостро постає питання реабілітації людей з інвалідністю та особливих категорій населення держави – учасників та постраждалих в АТО та ООС. Основне завдання держави стосовно людини з інвалідністю – надати можливість повного або часткового відновлення здатностей до побутової, суспільної та професійної діяльності.

За таких умов «інклюзивний туризм» створює підґрунтя для реструктуризації культури суспільства, його правил і норм поведінки, прийняття всіх сторін життя й особистих відмінностей та потреб осіб з інвалідністю за рахунок їх тісних, плідних відносин зі здоровими особами в сучасному соціумі. Повноцінна та ефективна інтеграція осіб з інвалідністю в життя суспільства можлива за умов усунення різномірних бар'єрів: інституційних, архітектурних, ментальних, фізичних, інформаційних, в освітньому просторі, в рекреаційній сфері [6].

Отже, необхідно зазначити, що фокус-групи, проведені у Вінниці, засвідчили, що нині у місті працює 10 підприємств, які позиціонують себе як соціальні. Ще кілька знаходяться на етапі створення. Більшість із них діють на базі громадських організацій, які орієнтовані на роботу з людьми з інвалідністю, наприклад кав'ярня «Кульбаба» та манікюрний салон «Кульбаба», відкриті Громадською організацією «Гармонія» та Проектом міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проект ПРОМІС); майстерні та теплиця, створені Асоціацією «Відкриті серця» та Проектом міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проект ПРОМІС); швейний цех, заснований Громадською організацією «Фортеця», та кав'ярня «Гудсток», а також заснована Громадською організацією «Прогресивні жінкиЦ»; «Системні рішення», засноване Вінницькою обласною Громадською організацією інвалідів «Самодопомога»; підприємство «Віз – на возі», створене Асоціацією захисту та допомоги інвалідам «Відкриті серця».

А також є декілька соціальних підприємств, що засновані за власною ініціативою фізичних осіб, наприклад: соціальне підприємство «Клубок», інклюзивна пекарня «Пекарня добрих справ» (створена за франшизою Good Bread) тощо. Успішно діє у Вінницькій міській ОТГ ТОВ «Соціальне підприємство УВВ Інжиніринг», засноване ветеранами АТО, що виготовляє острівці безпеки, які встановлені на дорогах міста [3, с. 1–23].

Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проект ПРОМІС) спрямовано на зміцнення муніципального сектору в Україні, впровадження ефективного демократичного управління та прискорення економічного розвитку шляхом підвищення спроможності українських міст у сфері демократизації врядування та місцевого економічного розвитку; створення сприятливого середовища для розвитку малого та середнього бізнесу; підтримку процесу децентралізації та інтегрованого планування розвитку на місцевому, регіональному та національному рівнях [7, с. 1].

Проектна модель соціального підприємництва в Подільському економічному районі відображена на рис. 3.

Висновки з проведеного дослідження. У статті розглянуто тенденції розвитку індустрії гостинності в Німеччині. Проаналізовано заклади розміщення та харчування міста Котбус, землі Бранденбург.

Розглянуто численні ініціативи, спрямовані на те, аби безперешкодно подорожували й люди з обмеженими можливостями.

У дослідженні зазначено, що в Україні постає питання реабілітації людей з інвалідністю та особливих категорій населення держави – учасників та постраждалих в АТО та ООС.

Звертається увага на «інклюзивний туризм», що створює підґрунтя для реструктуризації культури суспільства, його правил і норм поведінки, прийняття всіх сторін життя й особистих відмінностей та потреб осіб з інвалідністю за рахунок їх тісних, плідних відносин зі здоровими особами в сучасному соціумі.

Проаналізовано діяльність 4-зіркового готелю Lindner Congress Hotel Cottbus, який розташований в історичному центральному кварталі міста Котбус. Зручні та просторі номери готелю Lindner Congress Hotel Cottbus пристосовані для проживання людей з обмеженими можливостями та забезпечені заходами боротьби з пандемією COVID-19.

Бібліографічний список:

1. Гулевська-Черниш А. Соціальне підприємництво: європейський зліт vs український реалізм. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/socialne-pidpriyemnictvo-yevropeyskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250_.html (дата звернення: 20.01.2021).
2. Гриник О.І., Сисоева І.М. Соціалізація підприємства як важіль інноваційно-го розвитку. *Держава та регіони*. 2020. № 5. URL: <http://www.econom.stateandregions.zp.ua/archive?id=123> (дата звернення: 20.01.2021).
3. Програма розвитку соціального підприємництва на території Вінницької міської ОТГ на 2020–2022 роки. URL: <https://www.vmr.gov.ua/ContentLibrary/b5ae2f52-4d95-4717-a301-c3132844360e/1149/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%> (дата звернення: 20.01.2021).
4. Готелі, дружні до людей з інвалідністю. URL: <https://hotels24.ua/news/goteli-druzni-do-lyudej-z-invalidnistyu-11231670.html> (дата звернення: 05.01.2021).
5. Готелі та ресторани Котбуса. URL: <https://www.agoda.com/uk-ua/altstadthotel-am-theater/hotel/cottbus-de.html?cid=-218> (дата звернення: 05.01.2021).
6. Барна Н.В., Коротеєва А.В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм : посібн. Київ : Університет Україна, 2020. 124 с. URL: https://zelena.org.ua/sites/default/files/inklyu-zyvnyu_turyzm_.pdf (дата звернення: 05.01.2021).
7. Стратегії соціального партнерства. Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проект ПРОМІС). URL: <http://pleddg.org.ua/ua/> (дата звернення: 20.01.2021).

References:

1. Hulevska-Chernysh A. (2020) Sotsialne pidpriyemnytstvo: yevropeyskiy zlit vs ukrainskiy realizm [Social Entrepreneurship: European Rise vs. Ukrainian Realism]. Available at: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/socialne-pidpriyemnictvo-yevropeyskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250_.html (accessed 20 January 2021).
2. Hrynyk O.I., Sysoieva I.M. (2020) Sotsializatsiia pidpriyemstva yak vazhil innovatsiinoho rozvytku [Socialization of the enterprise as a lever of innovative development]. *Derzhava ta rehiony*, no. 5, pp. 40–44. Available at: <http://www.econom.stateandregions.zp.ua/archive?id=123> (accessed 20 January 2021).

3. Prohrama rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva na terytorii Vinnytskoi miskoi OTH na 2020–2022 roky (2020) [The program of development of social entrepreneurship on the territory of Vinnytsia city OTG for 2020–2022]. Available at: <https://www.vmr.gov.ua/ContentLibrary/b5ae2f52-4d95-4717-a301c3132844360e/1149/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%> (accessed 20 January 2021).
4. Hoteli, druzhni do liudei z invalidnistiu (2020) [Hotels friendly to people with disabilities]. Available at: <https://hotels24.ua/news/goteli-druzni-do-lyudej-z-invalidnistyu-11231670.html> (accessed 5 January 2021).
5. Hoteli ta restorany Cottbusa (2020) [Hotels and restaurants of Cottbus]. Available at: <https://www.agoda.com/uk-ua/allstadthotel-am-theater/hotel/cottbus-de.html?cid=-218> (accessed 5 January 2021).
6. Barna N.V., Korotieieva A.V. (2020) Inklusyivno-reabilitatsiinyi turizm [Inclusive rehabilitation tourism]. Kyiv: Universytet Ukraina, 124 p. Available at: http://zelena.org.ua/sites/default/files/inklyu-zyvnyy_turizm_.pdf (accessed 5 January 2021). (in Ukrainian)
7. Stratehii sotsialnoho partnerstva. Proiekt mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy "Partnerstvo dlia rozvytku mist" (Proiekt PROMIS) (2020) [Strategies of social partnership. International Technical Assistance Project "Partnership for Urban Development" (PROMIS Project)]. Available at: <http://pledgd.org.ua/ua/> (accessed 20 January 2021).

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 333.48

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-14>

Тонкошкур М.В.

кандидат економічних наук, доцент туризму і готельного господарства
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Рябев А.А.

кандидат економічних наук, доцент туризму і готельного господарства
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Кравцова С.В.

старший викладач кафедри туризму і готельного господарства
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Tonkoshkur Maksym

PhD in Economics, Associate Professor at Department of Tourism and Hospitality
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Ryabev Anton

PhD in Economics, Associate Professor at Department of Tourism and Hospitality
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Kravtsova Sofiia

Senior Lecturer at Department of Tourism and Hospitality
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ПОСЛУГ

FEATURES OF QUALITY MANAGEMENT OF SANATORIUM SERVICES

У статті досліджуються питання сучасних аспектів функціонування санаторно-курортної галузі у Харківській області. Розкриваються наявні проблеми системи управління якістю послуг. Метою статті є визначення сучасного стану та тенденцій розвитку санаторно-курортного комплексу Харківської області та питання розроблення ефективного механізму управління якістю послуг. Авторами визначається, що практика функціонування санаторно-курортних закладів України показує, що за якістю послуг вони не можуть конкурувати з представниками світового ринку. Успішній інтеграції цієї галузі в європейський та світовий простори посприє лише удосконалення та приведення національного курортного господарства у відповідність до конкурентних вимог сучасності. Авторами проведено дослідження з метою виявлення переваг споживачів санаторно-курортного комплексу «Бермінводи» й оцінки якості послуг, що надаються санаторієм, а також запропоновані рекомендації та механізми щодо поліпшення якості сервісу санаторно-курортного комплексу. Це дослідження проведено за допомогою методики SERVQUAL. У результаті дійшли висновку про необхідність проведення аудиту сервісних послуг. У сучасних соціально-економічних умовах переваги мають ті підприємства санаторно-курортної сфери, які мають широкий асортимент оздоровчих програм і високу якість пропонованих сервісних та оздоровчих послуг, а також стабільну внутрішню інноваційну сервісну систему.

Ключові слова: послуга, управління, якість, аналіз, оздоровчий туризм, санаторій.

В статье исследуются вопросы современных аспектов функционирования санаторно-курортной отрасли Харьковской области. Раскрываются существующие проблемы и системы управления качеством услуг. Целью статьи является определение современного состояния и тенденций развития санаторно-курортного комплекса Харьковской области и вопросы разработки эффективного механизма управления качеством услуг. Авторами определяется, что практика функционирования санаторно-курортных учреждений Украины показывает, что по качеству услуг они не могут конкурировать с представителями мирового бизнеса. Успешной интеграции этой отрасли в европейское и мировое пространство способствует только усовершенствование и приведение национального курортного хозяйства в соответствие с конкурентными требованиями современности. Авторами проведено исследование с целью выявления преимуществ потребителей санаторно-курортного комплекса «Берминводы» и оценено качество предоставляемых услуг, а также предложены рекомендации и механизмы по улучшению качества сервиса санаторно-курортного комплекса. Данное исследование проведено с помощью методики SERVQUAL. В результате пришли к выводу о необходимости проведения аудита сервисных услуг. В современных социально-экономических условиях преимущества имеют те предприятия санаторно-курортной сферы, обладающие широким ассортиментом оздоровительных программ и высоким качеством предлагаемых сервисных и оздоровительных услуг, а также стабильной внутренней инновационной сервисной системой.

Ключевые слова: услуга, управление, качество, анализ, оздоровительный туризм, санаторий.

In the article Dr. Oslidzhuyutsya question aspects of modern sanatorium kurotnoyi field in the Kharkiv region. Disclosed and with nuyuchy problems and management of quality services. The purpose of the article is to determine the current state and trends in the development of the sanatorium-resort complex of Kharkiv region and the development of an effective mechanism for managing the quality of services. The authors determine that in the practice of functioning of sanatoriums of Ukraine shows that they cannot compete with the representatives of the world market in terms of the quality of services. For successful and ntehratsi and the industry in the European and global space only contribute to the improvement and harmonization of national resort facilities in line with the competitive demands of today. The authors prov deno investigation to identify the preferences of consumers resort complex» Berminvody " and evaluation and quality services that are provided sanatorium and proposed recommendations and mechanisms to improve the quality of service of the resort complex. This study was conducted using the SERVQUAL method . The result concluded neohidnist audit services. In modern socio-economic conditions, the advantages are those enterprises of the sanatorium-resort sector, which have a wide range of wellness programs and high quality of services and wellness services, as well as a stable internal innovative service system. Only those sanatoriums that understand and feel the needs of their guests and try to do everything possible to meet their personal needs and interests will be effective in the competition . P ri developing methods assess the quality of service in the sanatorium and resort complexes must identify and consider all the elements of organization and service process , based on a range vidvuvachiv . In this regard, there is a need to improve the efficiency of quality management of spa services based on a systematic approach, which involves the creation of a quality management system capable of providing optimal quality services and their full consumption in today's competitive environment.

Keywords: service, management, quality, analysis, health tourism, sanatorium.

Постановка проблеми. У міру підвищення пріоритетів у суспільстві здорового способу життя та відповідального ставлення людини до свого здоров'я та й в умовах пандемії як засіб реабілітації після захворювання попит на санаторно-курортні послуги може суттєво збільшитися. Ця тенденція може розглядатися як поштовх для розвитку оздоровчого туризму, та одночасно вона ставить перед галуззю досить складні завдання, головні з яких – необхідність розроблення комплексу рекомендацій щодо вдосконалення набору і якості послуг, які надаються з метою підвищення конкурентоспроможності курортного підприємства і його самоокупності, а також конкретні програми підвищення якості обслуговування споживачів курортних і туристичних послуг. Для успішного конкурування на ринку туристичних послуг необхідне розроблення і впровадження системи управління якістю послуг як обов'язкового складника стратегії розвитку. Формування і функціонування системи управління якістю в санаторно-курортній сфері вимагає приділення особливої уваги не стільки виявленню, скільки попередженню невідповідності якості курортних послуг.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасній літературі є досить велика кількість публікацій вітчизня-

них і зарубіжних авторів, присвячених вивченню стану і тенденцій розвитку туризму, ефективності його діяльності. Проблемам розвитку та становлення санаторно-курортної галузі в Україні присвячені праці багатьох учених, зокрема М.В. Багрова, В.Д. Безносюка, М. Бойко, Н.М. Влащенко, С. Ветітнева, Н.І. Конішевої, Г.В. Казачковської, А. Мазаракі, М.О. Меличенко. Водночас досліджень розвитку і, зокрема, причин відставання економічного розвитку санаторно-курортної сфери в Україні та окремих її регіонах практично немає. В економічній теорії і практиці в умовах трансформації економіки проблеми забезпечення якості вивчені недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сучасного стану та тенденцій розвитку санаторно-курортного комплексу Харківської області та питання розроблення ефективного механізму управління якістю послуг.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати інформацію щодо діяльності підприємств санаторно-курортного комплексу; визначити основні проблеми та шляхи подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Практика функціонування санаторно-курортних закладів України

показує, що за якістю послуг вони не можуть конкурувати з представниками світового ринку. Успішній інтеграції цієї галузі в європейський та світовий простори посприє лише удосконалення та приведення національного курортного господарства у відповідність до конкурентних вимог сучасності.

Протягом останніх шести років кількість санаторіїв та оздоровчих закладів має тенденцію суттєвого скорочення через нестабільну фінансовий та політичний стан в країні. Ця ситуація пов'язана з тим, що в 2014 році відбулася окупація АРК Крим та на сході України, а саме в частині Донецької та Луганської областей проводиться антитерористична операція. У цих регіонах була зосереджена значна кількість оздоровчих комплексів, які припинили функціонування для туристів.

Проте головною проблемою санаторно-курортної галузі є те, що суб'єкти галузі не готові конкурувати із закордонними курортами ні за рівнем обслуговування, не за комфортністю надання комплексного пакету послуг.

Але слід зазначити, що Україна володіє найрізноманітнішими природно-рекреаційними ресурсами, на базі яких функціонують санаторно-курортні заклади, які потрібно ефективно використовувати. Не є виключенням і Харківська область. Всього Харківський регіон нараховує 815 закладів лікування, оздоровлення та відпочинку. В області функціонують 4 санаторії: санаторій «Курорт Березівські мінеральні води», санаторій «Високий», санаторій «Ялинка», санаторій «Роща».

Незважаючи на наявність кваліфікованих трудових ресурсів, різноманітності природних ресурсів, широку інфраструктуру всі санаторії однаково проблему – низьке завантаження.

Для визначення причини низького попиту був проведений аналіз цієї проблеми на прикладі санаторія «Курорт Березівські мінеральні води».

Джерелами інформації є відомості анкетування на офіційному сайті санаторія «Курорт Березівські мінеральні води» та відгуки із зовнішніх джерел, а саме пошукового сервісу Google та на веб-сайту «Тур Правда».

Дані про анонімного анкетування санаторію наведені в таблиці 1.

Для всебічного огляду інформації, наданої на офіційному сайті санаторію «Березівські мінеральні води», порівняємо з відповідними відомостями сайту «Тур Правда». За даними опитування на сайті загальна оцінка санаторію є замалою та становить 2,8 із 5, що суттєво відрізняється від офіційних оцінок санаторію.

У таблиці 3 наведені узагальнені відгуки про санаторій із пошукового сервісу «Google відгуки». Всього проаналізовано відповіді 985 респондентів. За даними опитування загальна оцінка становить 4 із 5.

Розглянувши всю інформацію, можливо зробити висновок, що наведені результати анонімного анкетування, що збираються та оприлюднюються службою менеджменту санаторію, значно відрізняються від незалежних джерел. Сайти «Тур правда» і «Google відгуки» у своїй оцінці об'єкта збігаються. Ця тенденція показує упереджену, необ'єктивну та підвищену оцінку з боку санаторію.

Загальний низький рейтинг та стан системи управління і сервісу не відповідають світовим стандартам. Важливим завданням є визначення перспектив розвитку оздоровчого туризму та стратегії розвитку конкретного курорту.

Таким чином, досить актуальними постають питання розроблення ефективного механізму управління якістю послуг.

Авторами проведено дослідження з метою виявлення переваг споживачів санаторно-курортного комплексу й оцінки якості послуг, що надаються санаторієм, а також запропоновані рекомендації та механізми щодо поліпшення якості сервісу санаторно-курортного комплексу. Це дослідження проведено за допомогою методики SERVQUAL [2].

Базовий алгоритм представлений у вигляді моделі 5 факторів причин і протиріч неякісного сервісу і виявляє ступінь якості сервісу. На першому етапі сформовано анкети з п'ятьма коефіцієнтами якості, які пройшли попередню вибірку. Для цього використано анкетування серед відпочивальників санаторно-курортного комплексу й огляд скарг і пропозицій. Розглянуто п'ять коефіцієнтів якості сервісу – Q: 1) Q (M) – Ментальність. 2) Q (H) – Компетенція. 3) Q (A) – Сервільність. 4) Q (C) – Когнітивні аспекти. 5) Q (E) – Компенсаторний фактор.

Ці коефіцієнти вимірюються за кількома підкритеріями і розділені на 30 підкритеріїв (див. таблиці 4 та 5). Дослідження якості сервісу складається з аналізу отриманих даних анкетування респондентів. В анкетах оцінюються сприйняття і відчуття якості сервісу санаторію «Березівські мінеральні води»; очікування відпочиваючих щодо затребуваною і/або адекватної послуги, що надається санаторно-курортним комплексом. На другому етапі проводиться опитування серед відпочиваючих курорту за п'ятибальною шкалою Лайкерта висловлюють своє сприйняття, відчуття і переваги за опитувальником п'яти чинників якості сервісу. На третьому етапі алгоритму розраховуються наявні дані по кожному з п'яти критеріїв. Проводиться розрахунок загальної оцінки якості розглянутого комплексу послуг у сервісному процесі. Наступним кроком є проведення розрахунку коефіцієнтів якості сервісу по кожній з 30 характеристик, розроблених експертами по сервісу. На підставі отриманих даних за допомогою методу середніх значень вони групуються в п'ять коефіцієнтів якості.

Після розрахування середніх коефіцієнтів якості сервісу по кожному з п'яти критеріїв, з використанням методу середніх значень за 30 критеріями, які групуються в глобальний коефіцієнт якості сервісу. Четвертий крок – це надання рекомендацій щодо підвищення якості сервісу в санаторію та усунення недоліків відповідно до показників очікування відпочиваючих щодо якості сервісу і недоліків підтверджуються або не підтверджуються. Якщо буде підтверджено негативні дані, одразу необхідно визначити причини виникнення неякісного сервісу Для цього проводиться групування в 5 блоків факторної моделі та визначення методів та інструментів, які допоможуть вирішити цю проблему. Санаторії повинні прагнути до підтвердження очікувань відпочиваючих, це свого роду записка довгострокової лояльності відпочиваючих. В оптимальному варіанті зовнішній та

Результати анонімного анкетування відпочиваючих при виїзді з санаторію

№	Питання	Всього анкет			
		На початок 2020 року		за останній тиждень в т.ч.	
		01.01.20 – 30.11.20		23.11.20 – 30.11.20	
		1412	%	46	%
1.	Ви задоволені якістю санаторно-курортного лікування?				
	позитивних відповідей	1323	93,70%	42	91,30%
	важко відповісти	34	2,41%	2	4,35%
	негативних відповідей	46	3,18%	2	4,35%
	без відповіді	10	0,71%	0	0,00%
2.	Чи задоволені Ви ставленням медперсоналу?				
	позитивних відповідей	1308	92,63%	41	89,13%
	важко відповісти	42	2,97%	2	4,35%
	негативних відповідей	46	3,26%	2	4,35%
	без відповіді	16	1,13%	1	2,17%
3.	Чи задоволені Ви організацією харчування в їдальні?				
	позитивних відповідей	1289	91,29%	41	89,13%
	важко відповісти	50	3,54%	3	6,52%
	негативних відповідей	57	4,04%	2	4,35%
	без відповіді	16	1,13%	0	0,00%
4.	Чи задоволені Ви приготуванням страв на харчоблоці?				
	позитивних відповідей	1303	92,28%	41	89,13%
	важко відповісти	59	4,18%	3	6,52%
	негативних відповідей	60	4,25%	2	4,35%
	без відповіді	23	1,63%	0	0,00%
5.	Чи задоволені Ви ставленням персоналу в їдальні?				
	позитивних відповідей	1292	91,50%	41	89,13%
	важко відповісти	45	3,19%	2	4,35%
	негативних відповідей	48	3,40%	2	4,35%
	без відповіді	27	1,91%	1	2,17%
6.	Чи залишилося позитивне враження від організації дозвілля?				
	позитивних відповідей	1252	88,67%	39	84,78%
	важко відповісти	57	4,04%	3	6,52%
	негативних відповідей	71	5,03%	3	6,52%
	без відповіді	29	2,05%	1	2,17%
7.	Чи задоволені Ви умовами проживання?				
	позитивних відповідей	1267	89,73%	40	86,96%
	важко відповісти	62	4,39%	3	6,52%
	негативних відповідей	59	4,18%	2	4,35%
	без відповіді	24	1,70%	1	2,17%
8.	Вам сподобалася організація побутового обслуговування?				
	позитивних відповідей	1301	92,14%	42	91,30%
	важко відповісти	47	3,33%	1	2,17%
	негативних відповідей	46	3,26%	2	4,35%
	без відповіді	18	1,27%	1	2,17%
9.	Хотіли б Ви приїхати до нас ще?				
	позитивних відповідей	1327	93,98%	43	93,48%
	важко відповісти	32	2,27%	1	2,17%
	негативних відповідей	41	2,90%	2	4,35%
	без відповіді	12	0,85%	0	0,00%

Джерело: складено за даними сайту <http://berminvody.com.ua/ru/>

Узагальнені відгуки про санаторій за відомостями сайту «Тур Правда»

Показники	Загальна оцінка із 5	Основні коментарі за відповідним показником
Стан номерного фонду	3,1	бажає бачити кращого, ліжка скриплять та провалюються під тілом
Стан сервісу	3,1	постійний запах диму, виселення відвідувачів відбувається вночі
Чистота закладу	3,2	кімната брудна, двері ледь тримаються
Харчування	3,9	годують вдоволь, однак меню не змінюється протягом путівки
Інфраструктура	3,0	корпуси старі, потребують ремонту

Джерело: складено за даними сайту https://www.turpravda.ua/ua/harkov/Berezovskie_mineralnye_vody

Відгуки про санаторій за відомостями «Google відгуки»

Показники	Загальна оцінка	Основні за відповідним показником
Атмосфера	24	
позитивні	79%	атмосфера безтурботна, тихо і спокійно.
негативні	21%	старий ремонт, бювет у занедбаному стані
Природа	32	
позитивні	81%	природа гарна, повітря свіже, поруч озеро
негативні	19%	територія забруднена, ставок поганих
Харчування	22	
позитивні	63%	смачна їжа
негативні	37%	одноманітне меню
Обслуговування	27	
позитивні	59%	персонал кваліфікований
негативні	41%	довготривале очікування медичних процедур
Номерний фонд	20	
позитивні	35%	в деяких номерах класу «люкс» встановлена сучасна битова техніка та оздоблена новими меблями
негативні	65%	у номерах погані санвузли, і дуже сильна чутність. Зламани та старі ліжка.

Джерело: складено за даними <https://www.google.com/travel/hotels/entity/>

внутрішній маркетинг, повинні орієнтовануватися на збереження стандартів якості сервісу з акцентом на унікальні оздоровчі програми [2].

Проведений аналіз результатів опитування оцінки якості серед відпочиваючих показав, що рівень очікувань перевищує рівень сприйняття і відчуття відпочиваючими;

Незадовільний результат, який є маркером стану організаційно-сервісних процесів на курорті, – це негативні коефіцієнти якості сервісу, віддаляються від нульового значення, це сигнал, що сервісна система має певні недоліки, які потребують визначення дієвих інструментів виправлення ситуації. У проведених дослідженнях були використані опитування: анкета № 1 оцінює сприйняття і відчуття якості сервісу в санаторії; анкета № 2 оцінює очікування відпочиваючих щодо затребуваного і адекватного якості сервісу в санаторії.

Досліджувані фактори, такі як ментальність, компетенції, сервільність, когнітивний і компенсаторний фактор, представлені в таблиці 4.

Результати проведеного опитування показали, що рейтинг сприйняття й очікування суттєво відрізняється.

У таблиці 5 наведено короткий звіт про проведені дослідження санаторію. Ми вважаємо, що конфлікти і проблеми у взаєминах з клієнтами в санаторно-курортному комплексі немінучі. Хоча маркетингові технології, засновані на використанні баз даних, будуть застосовуватися і далі, але лише деякі санатор-

но-курортні комплекси зможуть успішно реалізувати повномасштабні програми управління взаємовідносинами з відпочиваючими й усунути конфліктні ситуації в рамках концепції курорту.

З п'яти чинників на перше місце респонденти визначили фактор компетенцій; далі за ступенем значущості слідували чинники ментальності, когнітивні аспекти і сервільність.

Розглядаючи поведінкові сфери в кожній категорії, ми виявили, що з погляду учасників опитування найбільш важливою є порядна й етична поведінка. Сфера етики та порядності включає шість поведінкових компетенцій, наприклад, «ставитися до людей з повагою», «його слова не розходяться з вчинками» і «перед будь-якою дією співробітник оцінює його з етичного погляду».

Дуже суттєвою різницею в оцінці компенсаторних факторів між очікуванням та наявним сприйняттям є невідповідність між оснащенням сучасним технологічним обладнанням для лікування і культурного дозвілля та режимом роботи персоналу. Якщо переобладнання санаторію потребує залучення додаткових фінансових ресурсів, то приведення режиму роботи до зручного для відпочивальників можливо легко виправити менеджерському персоналу. Також необхідно більше уваги приділяти професійній презентації сервісних та медичних послуг шляхом проведення роз'яснювальної роботи у вигляді інформаційних буклетів, розміщення відповідної інформації на сайті тощо.

Результати дослідження якості санаторно-курортного сервіса

№	Критерії якості сервіса	Рейтинг сприяння	Рейтинг очікування	Коефіцієнт якості Q
M1	У разі виникнення у відпочиваючих трапляються проблеми, персонал повинен одразу їх вирішити	2,8	4,3	-1,5
M2	Сервісний персонал санаторію повинен бути чемним і уважним	3,6	4,5	-0,9
M3	Здійснення індивідуального підходу до відпочиваючих	3,2	4,5	-1,3
M4	Зобов'язання орієнтування персоналу на проблеми відпочиваючих	3,5	4,5	-1
M5	Своєчасність надання послуг	4,1	4,9	-0,8
M6	Існування атмосфера довіри і розуміння між відпочиваючими та персоналом	3,8	4,4	-0,6
M7	Своєчасна допомога відпочиваючим у вирішенні їх проблем	3,6	4,4	-0,8
M8	Миттєва реакція на прохання відпочиваючих медичним і сервісним персоналом	3,9	4,5	-0,6
	Q ментальність (M1-M4)	3,6	4,5	Qj= -0,9
H1	Володіння персоналом відповідними навичками і знаннями, необхідними для надання послуг	4,1	4,5	-0,4
H2	Прагнення виконання свої обов'язків по надання послуг до призначеного часу	3,9	4,3	-0,4
H3	Відпочиваючий повинен відчувати себе безпечно при наданні послуг	4,1	4,8	-0,7
H4	Медичний персонал повинен миттєво реагувати на прохання відпочиваючих і надавати відповідну допомогу	3,9	4,5	-0,6
H5	Наявність у персоналу бажання швидко і ефективно надавати послуги	3,9	4,6	-0,7
H6	Медичний персонал зобов'язаний уникати помилок і неточностей в лікуванні відпочиваючих	4,0	4,5	-0,5
H7	Володіння медичним персоналом відповідними навичками та кваліфікацією	4,5	4,8	-0,3
	Q компетенція (H1-H7)	4,0	4,6	Qj= -0,6
A1	Поведінка медичного та сервісного персоналу має вселяти довіру	3,8	4,5	-0,7
A2	Відповідність та адекватність ціни і якості послуг	3,9	4,4	-0,5
A3	Наявність у санаторії інноваційних та індивідуальних технологій по оздоровленню	3,4	4,6	-1,2
A4	Ожливість та постічне оновлення санаторієм нового технологічного обладнання для комфорту відпочиваючих	3,5	4,4	-0,9
	Q сервільність (A1-A4)	3,7	4,5	Qj= -0,8
C1	Індивідуальне відношення персоналу до відпочиваючих	3,7	4,5	-0,8
C2	Персонал, який мене обслуговував, повинен надавати інформацію, яка дозволила б зробити кращий вибір	3,2	4,4	-1,2
C3	Персонал, який мене обслуговував, зобов'язаний подякувати мене за візит	3,3	4,9	-1,6
C4	Врахування зручності пересування відпочиваючого по санаторію при планування санаторію	4,0	4,5	-0,5
C5	Наявність зручних показників на території санаторію, які допомагають швидко знайти потрібний корпус	4,3	4,9	-0,6
	Q когнітивний фактор (C1-C5)	3,7	4,6	Qj= -0,9
E1	Сервісні і медичні послуги в санаторії повинні бути професійно презентовані	3,1	4,5	-1,4
E2	Сервісний персонал повинен доброзичливо вирішувати проблеми відпочиваючих	3,9	4,7	-0,8
E3	Персонал повинен знати індивідуальні потреби всіх своїх відпочиваючих і професійно обслуговувати	4,3	4,6	-0,3
E4	Санаторій має бути оснащений сучасним технологічним обладнанням для лікування і культурного дозвілля	3,4	4,8	-1,4
E5	Режим роботи медичного персоналу повинен бути зручним для всіх відпочиваючих	3,5	4,7	-1,2
E6	У санаторії повинні бути додаткові послуги для культурного дозвілля та відпочинку	3,8	4,7	-0,9
	Q компенсаторний фактор (E1-E6)	3,6	4,6	Qj= -1
	Глобальний коефіцієнт якості	3,7	4,6	Qj= -0,9

Короткий звіт про проведені дослідження в санаторії «Березовські мінеральні води»

№	Критерії якості сервіса	Рейтинг сприйняття	Рейтинг очікування	Коефіцієнт якості Q
1	Ментальність	3,6	4,5	Qj= -0,9
2	Компетенція	4,0	4,6	Qj= -0,6
3	Сервісність	3,7	4,5	Qj=-0,8
4	Когнітивний фактор	3,7	4,6	Qj= -0,9
5	Компенсаторний фактор	3,6	4,6	Qj= -1
6	Глобальний коефіцієнт якості	3,7	4,6	Qj=-0,9

Якщо очікувані оцінки перевищують реальні, це означає, що робота санаторію спрямована не на реальний результат, а на очікуваний. Якщо очікувані оцінки нижче реальних, то це означає, що санаторію необхідно вживати заходів щодо підвищення показників за рахунок використання ефективних рекламних технологій, підвищувати техніку ефективних продажів за тими чи іншими критеріями якості сервісу. Якщо очікувані оцінки збігаються з реальними результатами, то можна стверджувати, що діяльність санаторію досить успішна, але йому є до чого прагнути. З відомостей таблиці 5 ми бачимо, що у санаторію є незадовільні результати якості обслуговування [2]. Ця обставина приводить до висновку, що важливо проводити аудит якості для вдосконалення сервісних систем у санаторії.

Висновки. Отже, нині в Україні створена достатня кількість курортно-рекреаційних закладів, проте якість пропонованих ними послуг не задовольняє споживача повною мірою, на що вказує низький попит на путівки. У міру підвищення пріоритетів у суспільстві здорового способу життя та й в умовах пандемії як засіб реабілітації після захворювання попит на санаторно-курортні послуги має суттєво збільшитися. Для успішної інтеграції цієї галузі в європейський та світовий простори посприяє лише удосконалення та приведення національного курортного господарства у відповідність до конкурентних вимог сучасності. Незважаючи на наявність кваліфікованих трудових ресурсів, різноманітності природних ресурсів, широку інфраструктуру, всі санаторії мають низьке завантаження. Авторами проведено дослідження за допомогою методики SERVQUAL з метою виявлення переваг споживачів санаторно-курортного комплексу й оцінки якості послуг, що надаються санаторієм. У результаті проведеного дослідження ми вважаємо, що конфлікти і проблеми у взаєминах із клієнтами в санаторно-курортному комплексі неминучі. З п'яти чинників під час оцінки якості сервісу перше місце посідає фактор компетенцій. Основні недоліки в організації та проведенні оцінки якості сервісу в санаторії найчастіше зумовлені недостатнім підбором інструментів і управлінських механізмів до вирішення проблем. В управлінського персоналу і фахівців не завжди є можливість і необхідність приділяти підвищену увагу оздобленню санаторію. Суттєва різниця в оцінці компенсаторних факторів між очікуванням та наявним сприйняттям викликає невідповідність оснащення сучасним технологічним обладнанням для лікування і культурного дозвілля та режиму роботи персоналу. Якщо переобладнання санаторію потребує залучення додаткових фінансових

ресурсів, то приведення режиму роботи до зручного для відпочивальників можливо легко виправити менеджському персоналу. Також необхідно більше уваги приділяти професійній презентації сервісних та медичних послуг шляхом проведення інформаційної роботи у вигляді рекламних буклетів, розміщення відповідної інформації на сайті тощо.

Під час розроблення методики оцінки якості сервісу в санаторно-курортних комплексах необхідно розглядати всі елементи організаційно-сервісного процесу, визначати орієнтованість на коло відвувачів, що мають захворювання органів кровообігу, опорно-рухового апарату, дихання та в сучасних реаліях пацієнтів, що проходять реабілітацію після коронавірусної хвороби. У конкурентній боротьбі ефективними будуть тільки ті санаторії, які розуміють і відчувають потреби своїх гостей і намагаються зробити все можливе для задоволення їхніх особистих потреб та інтересів.

Бібліографічний список:

1. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм: учебное пособие / пер. с англ.: В.Н. Егоров. Москва, 2005. 1063 с.
2. Маяцкая И.Н., Лесников А.И., Котова Т.П. Современные инструменты и методы управления качеством сервиса в системе оздоровительного туризма. Электронный журнал. 2020. № 80. С. 66–78 URL: http://e-journal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2020/vipusk__80._ijun_2020_g./problemi_upravlenija_teorija_i_praktika/mayatskaya_lesnikov_kotova.pdf (дата звернення: 20.01.2020).
3. Апілат О.В. Підвищення якості послуг в туризмі : автореф. дис. ... кан. ек. наук : 08.07.05 / Харківська державна академія технології та організації харчування. Харків, 2001. 20 с.
4. Роглев Х.Й. Основи готельного менеджменту : Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 408 с.
5. Брусильцева Г.М. Особливості стратегічного управління розвитком лікувально-оздоровчого туризму на регіональному рівні. Електронний журнал. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4506> (дата звернення: 15.01.2020).
6. Сазонець І.П. Оціночні параметри якості рекреаційної діяльності санаторнокурортних підприємств. Електронний журнал. 2017. №7. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2017/5.pdf (дата звернення: 15.01.2020).
7. Солонін Є. Внутрішній туризм в Україні на підйомі. 2020 : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vnytrishniy-turyzm-v-ukraini-covid19/30726545.html> (дата звернення: 25.10.2020).

References:

1. Kotler F. (2005) Marketyngh. Ghostepryymstvo. Turyzm: uchebnoe posobyе. Moscow: Ozon. Ru. (in Russian)
2. Majackaja Y.N., Lesnykov A.Y., Kotova T.P. (2020) Sovremennyye ynstrumenty y metody upravleniya kachestvom servyysa v systeme ozdorovytel'noho turызma (electronic journal), no. 80, pp. 66–78. Available at: <http://e-journal.spa>

- msu.ru/uploads/vestnik/2020/vipusk__80._ijun_2020_g./problemi_upravljenja_teorija_i_praktika/mayatskaya_lesnikov_kotova.pdf (accessed 20 January 2021).
3. Apilat O.V. (2001) *Podvyshhennja jakosti poslugh v turyzmi* [Improving the quality of services in tourism] (PhD Thesis), Kharkiv: Kharkivska derzhavna akademija tekhnologiji ta orghanizaciji kharchuvannja.
 4. Roghļev Kh.J. (2005) *Osnovy ghoteljnogho menedzhmentu*. Kyiv: Kondor (in Ukrainian)
 5. Brusiljceva Gh.M. (2015) *Osoblyvosti strateghichnogho upravlinnja rozvytkom likuvaljno-ozdorovchogho turyzmu na regionaljnomu rivni* (electronic journal), no. 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4506> (accessed 15 January 2021).
 6. Sazonec I.L. (2017) *Ocinochni parametry jakosti rekreacijnoji dijalnosti sanatorno kurortnykh pidpryjemstv* (electronic journal), no. 7, pp. 15–18. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2017/5.pdf
 7. Solonin Je. (2020) *Vnutrishnij turyzm v Ukrajinі na pidjomi*. An official website. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/vnytrishnij-turyzm-v-ukraini-covid19/30726545.html> (accessed 02 January 2021).

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.14

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-15>

Гнидюк І.В.

кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Юренко А.О.

здобувач освітнього ступеня «бакалавр»
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Hnydiuk Inna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Finance
Vinnytsia Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

Yurenko Alina

Student
Vinnytsia Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

BUDGET SECURITY AS AN INTEGRAL COMPONENT OF THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE

Статтю присвячено вивченню ролі бюджетної безпеки в механізмі забезпечення національної безпеки держави. У роботі обґрунтовано, що національна безпека є першочерговим обов'язком уряду, виконання якого передбачає дотримання чіткого плану дій, котрий тісно пов'язує економіку, соціальну сферу та військове забезпечення держави. Вирішення усіх вищезазначених питань великою мірою залежить від рівня забезпечення бюджетної безпеки України, що передбачає грамотний та раціональний розподіл бюджетних коштів та контроль за їх цільовим використанням. В проведеному дослідженні здійснено вивчення та прогнозування можливого впливу процесу вдосконалення забезпечення бюджетної безпеки з метою прискорення темпів економічного розвитку держави, підвищення якості соціального забезпечення населення та підтримки загального добробуту громадян України.

Ключові слова: бюджет, бюджетна безпека, фінансова безпека, національна безпека, економіка.

Статья посвящена изучению роли бюджетной безопасности в механизме обеспечения национальной безопасности государства. В работе обосновано, что национальная безопасность является первоочередной обязанностью правительства, выполнение которой предполагает соблюдение четкого плана действий, который тесно связывает экономику, социальную сферу и военное обеспечение государства. Решение всех вышеперечисленных вопросов во многом зависит от уровня обеспечения бюджетной безопасности Украины, которая предусматривает грамотное и рациональное распределение бюджетных средств и контроль над их целевым использованием. В проведенном исследовании осуществлено изучение и прогнозирование возможного влияния процесса совершенствования обеспечения бюджетной безопасности для ускорения темпов экономического развития государства, повышения качества социального обеспечения населения и поддержания общего благосостояния граждан Украины.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная безопасность, финансовая безопасность, национальная безопасность, экономика.

The article is devoted to the study of the role of budget security in the mechanism of ensuring the national security of the state. The paper argues that national security is the primary responsibility of the government, which requires a clear plan of action that closely links the economy, social sphere and military security of the state. The welfare of the people, their social security and guarantees depend entirely on the state of national security of the country, which is why the problems in this area are considered as the most complex, priority and large-scale issues of political activity. In the study of national security as a mechanism, it should be noted that one of its leading elements is economic security, because in today's world for the implementation of any interstate, regional or even local projects or developments must maintain the appropriate level of economic support mechanism management. The study of the development of the economy and the socio-economic spectrum of our state's activity in recent decades demonstrates the presence of a large number of problems, both in economic relations and in the solution of social issues. The actual presence of uncontrolled crisis phenomena of the economic system, negative deviations of economic indicators from their thresholds and unresolved social problems are practical evidence of the obsolescence and irrelevance of the theoretical provisions of the economy. The current political orientation of Ukraine to ensure the social sphere requires a qualitative restructuring and widespread use of levers of economic influence, which the state executive authorities use in the implementation of control, protection and regulatory functions of the state through the state budget. The solution of all the above issues largely depends on the level of budget security of Ukraine, which provides for a competent and rational distribution of budget funds and control over their intended use. The study examines and predicts the possible impact of the process of improving budget security in order to accelerate the pace of economic development of the state, improve the quality of social security and support the general welfare of citizens of Ukraine.

Keywords: budget, budget security, financial security, national security, economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Спостерігаючи за сучасними світовими тенденціями, легко відслідковується наростання напруги як у соціальній, так і в економічній сфері державного управління. Із кожним роком збільшується конкуренція у розвитку новітніх технологій, товарів на світових ринках, методів управління економікою, виникають дипломатичні, а подекуди і військові конфлікти між державами. У таких нелегких умовах помітно зростає роль забезпечення належного рівня національної безпеки, яка виділяється окремою галуззю політичної науки і державної діяльності.

Оскільки основним фінансовим планом держави, інструментом формування, акумуляції та перерозподілу доходів є бюджет, наслідком є те, що центральною ланкою фінансової безпеки є бюджетна безпека держави, яка потребує особливої уваги. Цей факт можна пояснити тим, що бюджет є основним елементом механізму забезпечення соціально-економічного розвитку держави, виконання покладених на неї функцій та підтримки усіх життєво необхідних процесів функціонування держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Вивченням питань бюджетної безпеки займалося багато вітчизняних вчених і зарубіжних науковців, зокрема: М. Єрмошенко, О. Кириченко, Є. Медведкіна, Т. Луцик-Дубова, О. Кириленко, О. Сташук та багато інших.

Проте досі на теоретичному та практичному рівнях до кінця не сформовано чіткий комплекс заходів щодо підвищення рівня бюджетної безпеки та усунення її недоліків.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Основним завданням роботи є теоретичний аналіз сучасного стану вітчизняної безпеки бюджетної безпеки, виявлення її переваг та недоліків і розроблення заходів із підвищення рівня бюджетної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових ре-

зультатів. На сучасному етапі розвитку України саме економіка є найхиткішою ланкою в національній безпеці, а оскільки ґрунтовним складником економічної безпеки, безсумнівно, вважається фінансова безпека, удосконалення механізму її забезпечення стане великим кроком у процесі становлення належного рівня національної безпеки держави. Сучасний стан економічної і фінансової системи держави вимагає удосконалення механізму забезпечення фінансової безпеки, яка є своєрідною «кровоносною системою» економіки України [1, с. 309].

Дослідження розвитку економіки та соціально-економічного спектру діяльності нашої держави за останні десятиліття демонструє наявність великої кількості проблем як у економічних відносинах, так і у сфері вирішення соціальних питань. Фактична наявність неконтрольованих кризових явищ економічної системи, негативних відхилень економічних показників від їх порогових значень і невирішених соціальних проблем є практичними доказами застарілості та неактуальності теоретичних положень економіки.

Сучасне політичне налаштування України на забезпечення соціальної сфери вимагає якісної перебудови і широкого застосування важелів економічного впливу, які органи державної виконавчої влади використовують під час реалізації контрольної, захисної та регулюючої функцій держави через державний бюджет.

Проблематика формування та виконання державного бюджету з урахуванням усіх потреб та особливостей нашої держави полягає у стрімкому зростанні впливу глобалізаційних світових процесів на українську економіку. Дедалі більше наша фінансова система піддається впливу негативних зовнішніх чинників, із кожним днем зростає масштаб інтеграції світових тенденцій у вітчизняну економіку. Це є причиною необхідності деталізації процесу формування бюджету, впровадження сучасних методів розвитку економіки і забезпечення бюджетної безпеки держави [2, с. 11].

Основною необхідністю є адаптація бюджету до ритму розвитку світової економіки і великої кількості дестабілізуючих чинників. Серед першочергових завдань бю-

джетної безпеки повинні бути забезпечення стабільності функціонування бюджетної сфери, підтримка купівельної спроможності грошової одиниці держави, захист інтересів населення, підтримка малого і середнього бізнесу й заохочення інвесторів фінансового ринку.

У сучасних умовах для вирішення вищезазначених питань використовують середньострокове фінансове планування, здійснення прогнозування бюджетних показників, розрахунку точних економічних коефіцієнтів, на основі яких будуються реалістичні прогнози [3].

Одним із важливих етапів у процесі забезпечення бюджетної безпеки держави є формування надійних фінансових резервів у разі виникнення непередбачуваних ситуацій чи витрат. Цей процес полягає в аналізі щорічного виконання бюджету країни, враховуючи розвиток економіки, оцінку наявних та можливих (потенційних) загроз чи ризиків на регіональному, державному і світовому рівнях [4, с. 48].

Однією з найбільш значущих характеристик бюджетної безпеки у цілому, а також ефективності виконання самого бюджету є наявність та розмір його дефіциту або ж бездефіцитності, адже саме ця риса характеризує здатність держави й уряду правильно розпоряджатися бюджетними коштами і будувати прогнози. Можна навіть відобразити рівень бюджетної безпеки через обернену пропорцію до розміру дефіциту державного бюджету.

Бюджет є основним інструментом вирішення державою питань із забезпечення соціальних потреб населення, належного рівня самооборони держави, стійкості та конкурентоспроможності національної економіки. Велику увагу під час формування методів бюджетної безпеки варто приділяти також розробленню новітніх технологій зберігання та передачі інформації, прискоренню науково-технічного прогресу, оновленню матеріально-технічної бази, що, своєю чергою, має сприяти підвищенню рівня зайнятості і скороченню безробіття.

Для реального забезпечення бюджетної безпеки необхідним кроком є виділення першочергових аспектів, які вимагають поліпшення й уточнення в процесі формування та виконання державного бюджету (рис. 1).

Дослідження рівня забезпечення і гарантування бюджетної безпеки України демонструє наявність постійного дефіциту державного бюджету протягом останнього десятиліття, що є наслідком недосконалості процесів планування і прогнозування державного бюджету України.

Бюджетний дефіцит демонструє негативну тенденцію, коли витрати державного бюджету перевищують доходи, що є наслідком низького рівня розвитку економіки, процвітання тіншового ринку праці, зростання обсягів безробіття, а останнім часом кризових явищ, спричинених пандемією COVID-19 і військовими діями на сході країни.

Із метою здійснення реального дослідження стану бюджетної безпеки України в сучасних умовах, виділення її переваг, майбутніх можливостей, які варто використовувати, і недоліків, над якими потрібно працювати, необхідно провести SWOT-аналіз (табл. 1).

Під час ведення будь-якої фінансово-економічної діяльності раціональне формування фінансового плану є одним з основних кроків на шляху до успіху, будь то бюджет маленького підприємства чи цілої країни, але від грамотності й точності його складання і виконання залежить функціональність усіх сфер діяльності суб'єкта.

Сьогодні саме бюджетна політика і бюджетна система є тими важелями впливу на економічний розвиток країни, за допомогою яких можна врегулювати некеровані кризові процеси в країні.

Із метою розроблення й упровадження ефективних заходів забезпечення належного рівня бюджетної безпеки як центрального складника фінансової безпеки, передусім потрібно дослідити чинники впливу на її розвиток, наявні та потенційні загрози, а

Рис. 1. Основні проблеми бюджетної безпеки України

SWOT-аналіз бюджетної безпеки України

Переваги	Недоліки
1. Використання програмно-цільового методу в процесі бюджетного планування. 2. Розроблення і впровадження інформаційно-аналітичної системи для планування видатків бюджету, а також перевірки виконання програм та їх результативності. 3. Функціонування системи казначейського обслуговування бюджетів.	1. Нестабільна економіка країни. 2. Відсутність можливості розроблення реальних прогнозів через застарілі технологічні методи. 3. Розвиток тіньової економіки з ухиленням від сплати податків. 4. Корупція у всіх сферах державної діяльності. 5. Відсутність механізму залучення інвестицій в економіку. 6. Регулярний дефіцит бюджету. 7. Неєфективна система управління державним боргом. 8. Низький рівень соціального забезпечення населення. 9. Недостатня зацікавленість у поліпшенні екологічного стану країни.
Можливості	Загрози
1. Потужний аграрний потенціал країни. 2. Участь у світових проектах з освоєння космосу. 3. Поліпшення співпраці з ЄС. 4. Удосконалення інституційного середовища економічної діяльності.	1. Недосконала система наповнення державного бюджету. 2. Нерівномірні обсяги трансфертів до місцевих бюджетів. 3. Швидке зростання валового зовнішнього державного боргу. 4. Зростання інфляційної динаміки. 5. Порушення територіальної цілісності. 6. Зростання рівня безробіття. 7. Зниження обсягів ВВП через пандемію COVID-19. 8. Залежність від коливань на зовнішньому світовому ринку та зарубіжних інвестицій. 9. Нестабільність валютних курсів. 10. Демографічна катастрофа – висока смертність.

також показники індикаторів, які демонструють стан бюджетного процесу.

Бюджетну безпеку у складі фінансової безпеки доречно розглядати у вигляді процесу забезпечення платоспроможності держави, балансу між обсягами державних доходів та видатків, а також контролю над цільовим використанням коштів державного бюджету [5, с. 250].

У сучасних умовах основними завданнями бюджетної безпеки України є забезпечення збалансованості й раціональності розподілу бюджетних

коштів із метою стимулювання розвитку економіки, підтримки соціальної сфери діяльності держави, залучення належного рівня іноземних інвестицій у розвиток виробничої та наукової сфер.

На сучасному етапі розвитку України розроблення та впровадження дієвого механізму забезпечення бюджетної безпеки є пріоритетним завданням, вирішення якого стане гарантією прогресу вітчизняної економіки, суверенітету країни, її фінансової незалежності, а також забезпечення гідного рівня соціальної підтримки громадян України [6, с. 19].

Рис. 2. Явища, залежні від формування державного бюджету

Виконання державою покладених на неї функцій неможливе без раціонального фінансування кожної з галузей її діяльності для забезпечення належного рівня самооборони, підтримки армії, будівництва техніки та виробництва зброї, розвитку науково-технічного і технологічного процесу, стимулювання економічної та соціально-економічної сфер держави та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на міжнародному ринку товарів та послуг (рис. 2).

Як демонструє рис. 2, державний бюджет здійснює вплив на функціонування кожної без винятку сфери діяльності держави. Із цього варто зробити логічний висновок про пряму залежність рівня добробуту країни від ефективності бюджетної політики [7, с. 688].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Аналізуючи зазначену раніше інформацію, варто відзначити, що недоліків у функціонуванні національної системи забезпечення бюджетної безпеки значно більше, ніж переваг і можливостей, вирішити ці питання допоможуть такі заходи:

- посилення контролю над вчасним прийняттям державного бюджету та дотриманням термів перебігу бюджетного процесу;
- удосконалення системи контролю над цільовим використанням державних коштів;
- упровадження заходів детінізації економіки для підвищення рівня податкових надходжень;
- розроблення новітніх технологій зберігання та передачі інформації, прискорення науково-технічного прогресу, оновлення матеріально-технічної бази, що, своєю чергою, має сприяти підвищенню рівня зайнятості і скороченню безробіття;
- раціоналізація структури державних видатків через їх часткове делегування у сферу недержавно-фінансування.

Бібліографічний список:

1. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія. Київ : КНТЕУ, 2001. 309 с.

2. Кириленко О.П., Стащук О.В. Оцінювання макроекономічних чинників формування фінансової безпеки України. *Світ фінансів*. 2017. № 2(51). С. 7–16.
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України № 1277 від 29.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 10.01.2021).
4. Бюджет 2015. Експертно-аналітична доповідь / за ред. д.е.н., проф. О.А. Кириченка. Київ : Дорадо-друк, 2015. 48 с.
5. Медведкіна Є.О. Теоретико-методологічні засади забезпечення фінансової безпеки національних економік. URL: <http://nbuv.gov.ua/> (дата звернення: 14.12.2020).
6. Луцик-Дубова Т. Управління бюджетною безпекою України. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 3(42). С. 17–23.
7. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році : Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ : НІСД, 2018. 688 с.

References:

1. Jermoshenko M.M. (2001) *Finansova bezpeka derzhavy: nacionalni interesy, realni zagrozy, strateghija zabezpechennja*: monohrafiya. Kyiv: KNTEU, 309 p.
2. Kyrylenko O. P., Stashuk O. V. (2017) Ocinjuvannja makroekonomichnykh chynnykiv formuvannja finansovoji bezpeky Ukrainy. *Svit finansiv*, vol. 2(51), pp. 7–16.
3. Pro zatverdzhennja Metodychnykh rekomendacij shhodo rozrakhunku rivnja ekonomichnoji bezpeky Ukrainy no. 1277 vid 29.10.2013 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (accessed 10 January 2021).
4. Prof. O.A. Kyrychenko (2015) Bjudzhet 2015 : Ekspertno-analitychna dopovidj // za red. d.e.n. Kyiv: Dorado-druk, 48 p.
5. Medvedkina Je.O. Teoretyko-metodologichni zasady zabezpechennja finansovoji bezpeky nacionalnykh ekonomik. URL: <http://nbuv.gov.ua/> (accessed 14 December 2020).
6. Lucyk-Dubova T. (2013) Upravlinnja bjudzhetnoju bezpekoju Ukrainy. *Ghalyckyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 3(42), pp. 17–23.
7. Pro vnutrishnje ta zovnishnje stanovyshe Ukrainy v 2018 roci: Analitychna dopovidj do Shhorichnogho Poslannja Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoji Rady Ukrainy. Kyiv: NISD, 2018. 688 p.

УДК 336.71:338.242

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-16>

Дятлова Ю.В.

доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів та обліку
Донецького державного університету управління

Дятлова В.В.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Донецького державного університету управління

Солошенко Т.І.

магістрант
Донецького державного університету управління

Diatlova Yuliia

Doctor of Economic Sciences, Assistant Professor,
Head of Finance and Accounting Department
Donetsk State University of Management

Diatlova Valentyna

Doctor of Economics, Professor,
Head of Management of Foreign Economic Activity Department
Donetsk State University of Management

Soloshenko Tetiana

Master Student
Donetsk State University of Management

СТРАТЕГІЧНИЙ РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE BANKING SECTOR IN THE CONTEXT OF THE STATE ECONOMIC POLICY

У статті узагальнено результати дослідження актуального питання щодо стратегічного розвитку банківського сектору як одного з дієвих інструментів економічної політики. Визначено модулі Стратегії розвитку банківського сектору України, такі як цілі, принципи, види політики, механізми, інструменти, показники. Запропоновано довгострокові, середньострокові та річні показники реалізації монетарної, валютної і регуляторної політики. Визначено підходи до вдосконалення конкурентної політики. У рамках Стратегії розвитку банківського сектору, яка є комплексною, запропоновано Стратегію валютної політики. Установлено компоненти Стратегії валютної політики, які спрямовані на її лібералізацію та сприятимуть удосконаленню механізму регулювання валютного ринку та стабілізації курсу національної валюти.

Ключові слова: банківський сектор, розвиток, комплексна стратегія, модулі, показники реалізації, валютна політика, лібералізація.

В статье обобщены результаты исследования актуального вопроса – стратегического развития банковского сектора как одного из действенных инструментов экономической политики. Определены модули Стратегии развития банковского сектора Украины, такие как цели, принципы, виды политики, механизмы, инструменты, показатели. Предложены долгосрочные, среднесрочные и годовые показатели реализации монетарной, валютной и регуляторной политики. Определены подходы к совершенствованию конкурентной политики. В рамках Стратегии развития банковского сектора, которая является комплексной, предложена Стратегия валютной политики. Установлены компоненты Стратегии валютной политики, направленные на ее либерализацию и способствующие совершенствованию механизма регулирования валютного рынка и стабилизации курса национальной валюты.

Ключевые слова: банковский сектор, развитие, комплексная стратегия, модули, показатели реализации, валютная политика, либерализация.

The article summarizes the results of the study of the topical issue that concerns the strategic development of the banking sector as one of the economic policy effective instruments. The modules of the Strategy for the development

of the Ukraine banking sector, such as goals, principles, types of policies, mechanisms, tools, indicators, are defined. The main goal of the Strategy is to form the banking sector as financially stable, economically secure, competitive, and capable to perform the function of the main creditor of the innovative economy. The subordinate goals of the Strategy are defined such as eliminating the risks sources of financial and economic crises exacerbation; currency stability and reduction of the currency risk level when changing the raw material model of economic development to innovative high-tech; increase of assets and long-term resources due to the development of the client base of legal entities and individuals; growth lending by reducing the risk of non-return. The principles of the Strategy are based on ensuring the relevance of the banking sector regarding functions, structure and innovations to the needs of the national economy. According to the Strategy, which is adopted for a five-year period, annual Development Programs with a focus on bank lending will be developed. These programs will include provisions on lending to priority sectors of the economy. Long-term, medium-term and annual indicators of the monetary, exchange rate and regulatory policies implementation are proposed. The approaches to improving competition policy are identified, including taking into account the level of competitive internationalization. Within the framework of the banking sector development Strategy of Ukraine, which is complex, the monetary policy Strategy has been proposed. The components of the monetary policy Strategy, which are aimed at its liberalization and will contribute to the improvement of the mechanism for regulating the foreign exchange market and stabilizing the exchange rate of the national currency, have been determined.

Keywords: banking sector, development, complex strategy, modules, implementation indicators, monetary policy, liberalization.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В останнє двадцятиріччя розвиток банківського сектору України відбувається в умовах кризових явищ у національному та світовому масштабах, інтеграційних процесів і трансформаційних змін. Через високий ступінь відкритості економіки банківський сектор залежить від тенденцій у фінансовій сфері інших країн, а на ринку банківських послуг зростає конкуренція з іноземними банками, перш за все європейськими. Зазначені обставини актуалізували необхідність стратегічного бачення перспектив розвитку вітчизняного банківського сектору з урахуванням сучасних процесів у сфері глобальних та національних фінансів, ролі у цих процесах національних і міжнародних гравців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти стратегічного розвитку банківського сектору знайшли відображення в дослідженнях багатьох учених. Із зарубіжних праць останнього двадцятиріччя щодо стратегічних підходів у банківській сфері слід відзначити дослідження С. Бхатт і К. Гор [1], Дж. Харрис [2], А. Позен [3] та ін. Стратегічні питання у банківській системі окремих країн розглядаються в роботах К. Літлера, П. Ейсторпа, Р. Хадсона, К. Кізі [4], Д. Ансоатегі, М. Перія, М. Мелецькі [5]. Серед вітчизняних науковців проблемі розвитку банківського сектору в різних аспектах, у тому числі стратегічних, присвячено праці В. Коваленко [6], О. Дзюблюка [7], Г. Карчевої [8], Т. Харченко та А. Ковтун [9], Г. Чепелюк, Н. Пантелєєвої [10] та ін. Визначаючи результати науковців, слід зазначити, що відкриття національного ринку для міжнародних банків призвело до певного пригнічення розвитку національних гравців, оскільки сформувалася ситуація, коли перші активно використовують інструменти інтерналізації як переваги у конкуренції на українському ринку, другі стикаються з необхідністю конкурувати з більш потужними за фінансовою спроможністю і набором банківських продуктів суб'єктами, а банківська система у цілому стикається із загрозою втрати фінансової безпеки. За цих умов уваги потребує проблема забезпечення страте-

гічного розвитку вітчизняного банківського сектору з урахуванням особливостей конкуренції, пов'язаної з інтерналізацією, дослідженою в окремій праці [11].

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою дослідження є розроблення напрямів удосконалення стратегічного розвитку банківського сектору та обґрунтування елементів стратегії як ефективного інструменту державної економічної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Той факт, що стратегія є ефективним інструментом економічної політики, визнано не тільки можновладцями і політиками, а й науковцями та представниками бізнесу. Визначивши значимість банківської системи, на державному рівні ухвалено низку стратегічних документів, серед яких: «Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року» (2015 р.), Проєкт стратегії розвитку банківської системи 2016–2020 рр. «Синергія розвитку банків та індустріалізації економіки» (2016 р.), «Засади стратегічного реформування державного банківського сектору» (2016 р., оновлені в 2018 р.), «Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2025 року» (2019 р.) та ін. Однак їх реалізація не стала запорукою подолання головних проблем банківської системи України: низького рівня банківського фінансування реального сектору, недостатньої надійності банківських установ і недовіри до банків із боку населення та бізнесу.

Міністерство фінансів України є власником державних банків, а тому опікується проведенням стратегічних реформ державного банківського сектору. Під егідою Міністерства відбувається прийняття та реалізація Стратегій для окремих державних банків, зокрема «Стратегія розвитку «Ощадбанку» на 2018–2022 рр.», «Основні напрями діяльності ПАТ «КБ «ПриватБанк» на 2018–2022 рр.». Держава підтримує банки з державним капіталом: управління активами займається Незалежний комітет при Раді фінансової стабільності, який аналізує динаміку непрацюючих кредитів та дає відповідно них рекомендації. «Ощадбанк», відповідно Стратегії, повинен стати лідером у банківському секторі, але не отримав такого статусу навіть за підтримки свого стратегічного партнера – Європейського банку реконструкції та розвитку.

У Стратегії щодо реформування державного банківського сектору не було враховано, що після певного етапу реформування банківської системи до існуючих раніше системних проблем додалася нова – погіршення структури банківського ринку: зростання частки держави в банківському секторі (за рахунок націоналізації «ПриватБанку» в грудні 2016 р.) і концентрації іноземного капіталу, а тому зниження рівня конкурентоспроможності банків із вітчизняним капіталом. Частка іноземного капіталу в активах банків становить майже 40%, іноземна валюта в кредитах суб'єктам господарювання – понад 50%. Частка ринку банківських послуг, підконтрольна державі, теж є значною – 55%.

Запропоновано під час розроблення Стратегії розвитку банківського сектору України враховувати необхідність таких модулів, основними з яких є цілі (головна та підпорядковані), принципи, види політики, механізми, інструменти і показники (довгострокові, середньострокові, річні індикатори) відповідно видів політики (рис. 1).

Як головну ціль представлено формування банківського сектору як фінансово стійкого, економічно безпечного, конкурентоспроможного, здатного ви-

конувати функцію головного кредитора інноваційної економіки. Як підцілі визначено такі: усунення джерела ризиків загострення фінансово-економічних криз – структурних диспропорцій економіки та банківського сектору; валютна стабільність і зменшення рівня валютного ризику за зміни сировинної моделі розвитку економіки на інноваційну високотехнологічну; збільшення активів та довгострокових ресурсів за рахунок розвитку клієнтської бази юридичних і фізичних осіб; збільшення кредитування через зменшення ризику їх неповернення. Принципи Стратегії ґрунтуються на забезпеченні релевантності потребам національної економіки у банківському секторі.

Ураховуючи тенденції у банківському секторі, можна запропонувати напрями вдосконалення Стратегії розвитку банківської системи на п'ятирічний період за модулями та відповідні їй щорічні Програми розвитку з фокусом на банківське кредитування, що міститимуть положення щодо кредитування пріоритетних галузей економіки, зокрема щодо виробництва інноваційних товарів з підвищеною додатковою вартістю; на рівні національного регулятора – узгодження та прозорість монетарної, валютної та регуляторної політики, визначення їх на п'ятирічний пе-

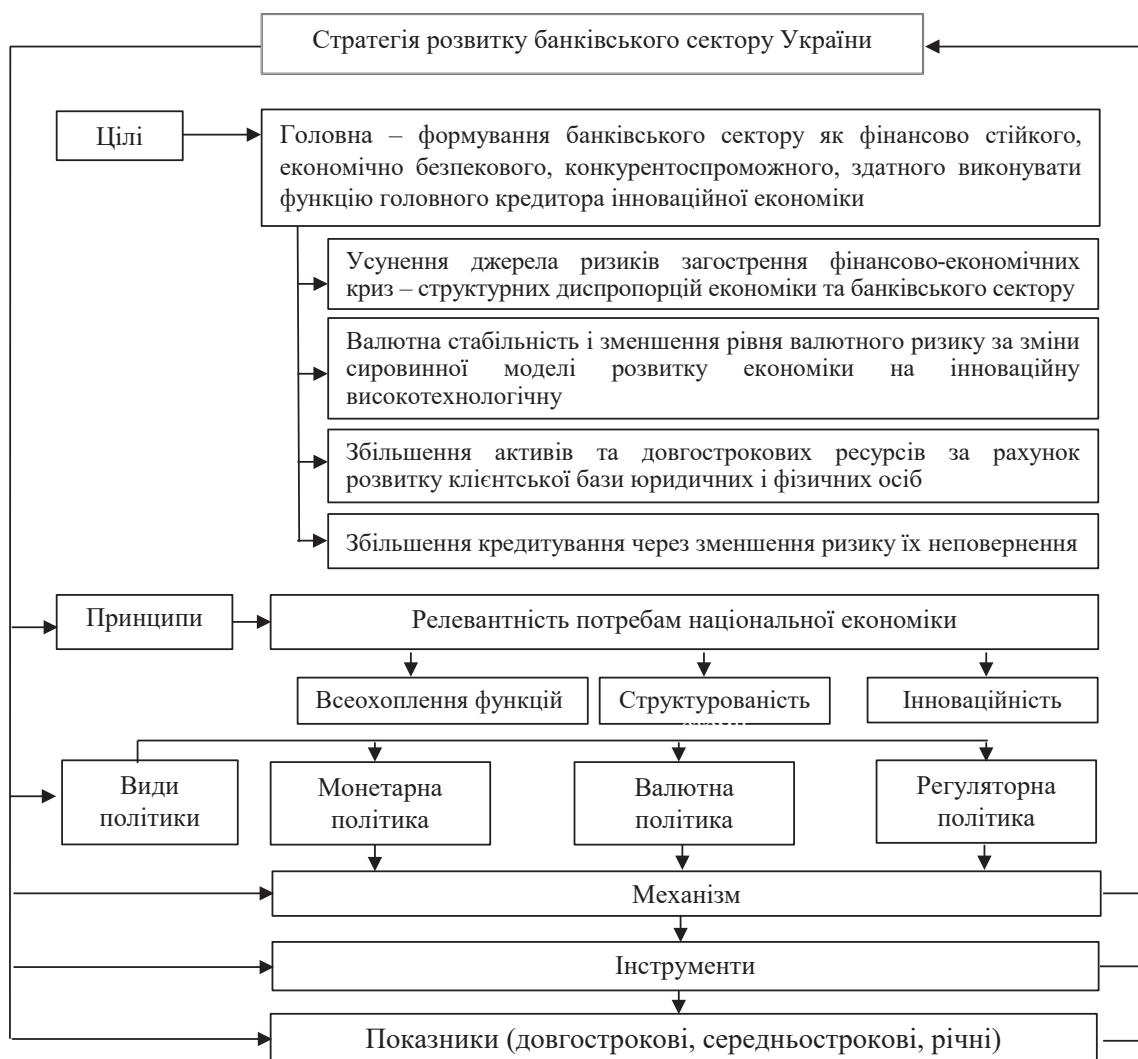

Рис. 1. Модулі Стратегії розвитку банківського сектору України

ріод; структурне рефінансування НБУ комерційних банків, які кредитуватимуть пріоритетні галузі економіки; на рівні банківського сектору – зниження відсоткової ставки за кредитами (для пріоритетних секторів економіки), зниження рівня ризику та підвищення якості кредитного портфелю (зменшення частки непрацюючих кредитів).

Під час проведення монетарної, валютної та регуляторної політики необхідно враховувати конкурентну інтерналізацію, рівень якої, відповідно до дослідження [12, с. 70–72], є небезпечним. Конкурентна політика як складова частина економічної політики реалізується через певні механізми та інструменти державного регулювання банківської діяльності. Головною метою політики у цій сфері є розвиток конкурентних відносин між суб'єктами фінансового ринку, зокрема банківських послуг. Цілями, що підпорядковуються головній меті, є створення умов для стабільної діяльності та підтримання платоспроможності банків на засадах попередження загроз та усунення ризиків, довіри до національної банківської системи, захисту клієнтських вкладів. У документах із конкурентної політики йдеться про створення належних і однакових конкурентних умов для банківських установ, однак урахування необхідності становлення й розвитку вітчизняного сегменту не відзначено.

Стратегія розвитку банківської системи в Україні повинна включати в себе спрямованість на евро-

пейську інтеграцію. Одними з найважливіших орієнтирів є: поліпшення якості політики НБУ; довіра населення до банківської системи; розвиток фінансово стійкого та конкурентоспроможного банківського сектору, спрямованого на кредитування реального сектору економіки; розвиток конкурентного ринку банківських послуг.

У рамках Стратегії розвитку банківського сектору України, яка є комплексною, запропоновано Стратегію валютної політики, яка містить певні компоненти (рис. 2).

Реалізація Стратегії валютної політики в рамках загальної Стратегії сприятиме відновленню довіри до банківської системи, залученню заощаджень населення, що, своєю чергою, зменшить зарубіжні кредити. Запуск цього механізму можливий за рахунок стабілізації курсу гривні.

Під час розроблення інструментів валютної політики в Стратегії необхідно враховувати, що банки активно нарощують фінансування імпорту й експорту (включає усі форми кредитування та послуги, що мають кредитний характер). Уже через два роки після кризи портфелі багатьох фінансових установ за цими видами операцій як мінімум збільшилися удвічі. Це зумовлено тим, що обслуговування експортерів та імпортерів є одним із найбільш рентабельних видів послуг для банків [13]. Для вітчизняних банків це є більш проблематичним, аніж для іноземних, оскільки

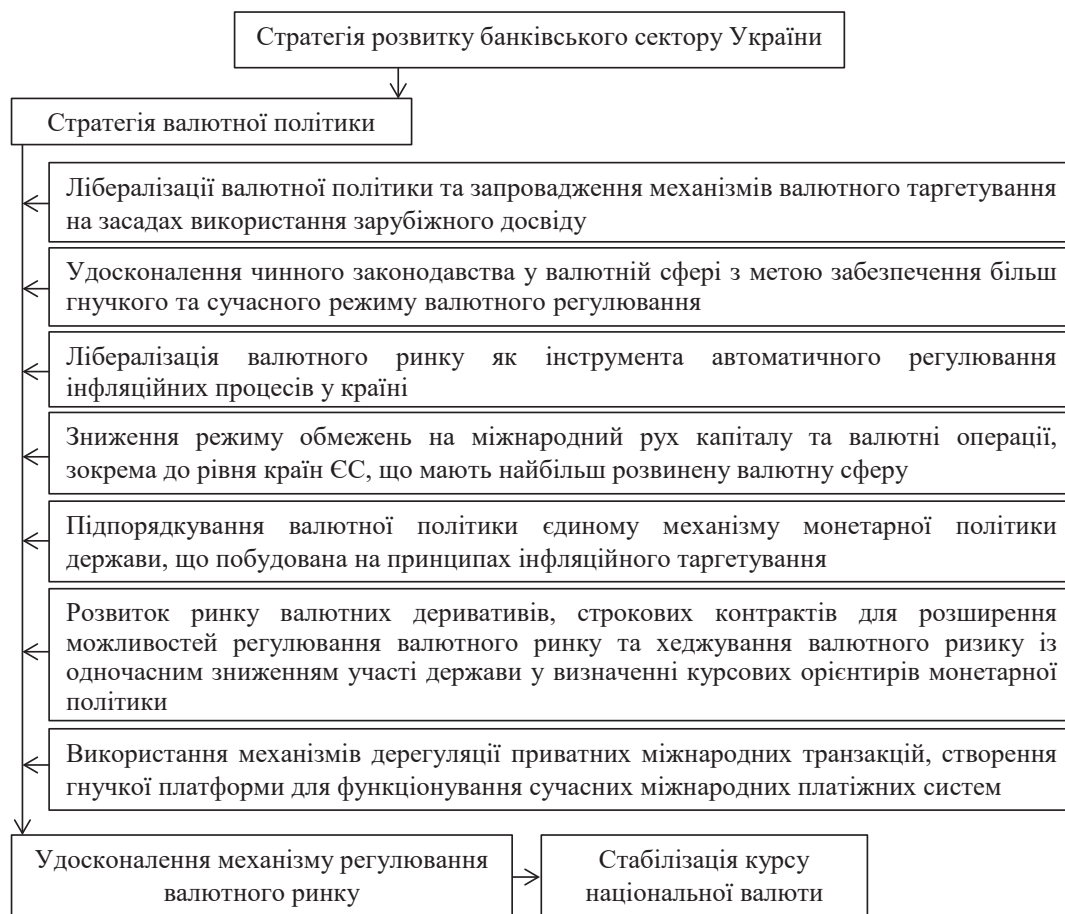

Рис. 2. Компоненти Стратегії валютної політики в комплексній Стратегії розвитку банківського сектору України

ки материнські банки іноземних банківських груп, які функціонують у банківському секторі України, відкривають для дочірніх банків і філій кредитні лінії.

Більшість вітчизняних банків за винятком «ПриватБанку» та «Укресімбанку» не приймають прями гарантії за межами країни. У зв'язку із цим вітчизняним банкам необхідно домовлятися із зарубіжними банківськими установами стосовно надання гарантій, адже репутація українського партнера впливає на вартість гарантії, а тому й кредиту. Іноземні банки за цією позицією перебувають у кращому становищі. А серед вітчизняних банків у сфері торгового фінансування лідерами є найбільші українські банки з потужними кредитними лініями від зарубіжних банківських установ.

Активізація діяльності банків у сфері фінансування зовнішньої торгівлі, розширення спектра послуг та збільшення обсягів операцій сприятимуть стабілізації фінансової системи країни, зниженню рівня кредитної відсоткової ставки, зміцненню іміджу вітчизняних банківських установ на фінансових ринках інших держав, удосконаленню механізму фінансування, наданню кредитів та гарантій. Однак значна активізація фінансування імпортерських операцій сприяє зростанню імпорту та посилює торговельний дисбаланс [13].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, отримав розвиток підхід до формування Стратегії розвитку банківського сектору України, яка є комплексною. Визначено її структурні елементи, такі як цілі (головна та підпорядковані), принципи, види політики, механізми, інструменти і показники (довгострокові, середньострокові, річні індикатори) відповідно монетарної, валютної та регуляторної політики. За головну ціль вибрано формування банківського сектору як фінансово стійкого, економічно безпечного, конкурентоспроможного, здатного виконувати функцію головного кредитора інноваційної економіки. Як підпорядковані цілі визначено такі, як усунення джерела ризиків загострення фінансово-економічних криз, якими є структурні диспропорції економіки та банківського сектору; валютна стабільність і зменшення рівня валютного ризику за зміни сировинної моделі розвитку економіки на інноваційну високотехнологічну; збільшення активів та довгострокових ресурсів за рахунок розвитку клієнтської бази юридичних і фізичних осіб; збільшення кредитування через зменшення ризику їх неповернення. Принципи Стратегії ґрунтуються на забезпеченні релевантності банківського сектору потребам національної економіки.

Відповідно до Стратегії, що приймається на п'ятирічний період, розроблятимуться щорічні програми розвитку з фокусом на банківське кредитування, які міститимуть положення щодо кредитування пріоритетних галузей економіки. Довгострокові, середньострокові та річні показники реалізації стратегії дадуть змогу вдосконалити монетарну, валютну, регуляторну та конкурентну політику. Установлені компоненти Стратегії валютної політики спрямовані на її лібералізацію та вдосконалення механізму регулювання валютного ринку і стабілізацію курсу національної валюти.

Бібліографічний список:

1. Bhatt S.J., Gor K. Recent Trends in Marketing Strategy in Banking Sector. *IBMRD's Journal of Management & Research*. 2012. Vol. 1(1). P. 45–48. DOI: 10.17697/IBMRD/2012/V11/47124
2. Harris G. Brand strategy in the retail banking sector: adapting to the financial services revolution. *Journal of Brand Management*. 2002. Vol. 9(6). P. 430–436.
3. Posen A. A strategy to prevent future crises: safely shrink the banking sector. *Financial Crises in Japan and Latin America*. 2003. P. 259–272.
4. Littler K., Aithorpe P., Hudson R., Keasey K. A new approach to linking strategy formulation and strategy implementation: an example from the UK banking sector. *International Journal of Information Management*. 2000. Vol. 20(6). P. 411–428. DOI: 10.1016/S0268-4012(00)00036-0
5. Anzoategui D., Peria, M.S.M., Melecky M. Banking sector competition in Russia : An Examination at Different Levels of Aggregation. *Emerging Markets Review*. 2012. Vol. 13(1). P. 42–57. DOI: 10.1016/j.ememar.2011.09.004
6. Коваленко В.В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 228 с.
7. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів : монографія / за ред. О.В. Дзюблюка. Тернопіль : Вектор, 2012. 462 с.
8. Ефективність та конкурентоспроможність банківської системи України : монографія / Г.Т. Карчева та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук Г.Т. Карчевої. Київ : Університет банківської справи, 2016. 279 с.
9. Розвиток банківської системи в умовах трансформації економічного простору : монографія / С.С. Алієва та ін. ; за ред. Г.М. Чепелюк, Н.М. Пантелеєвої. Черкаси : Ун-т банківської справи, 2016. 413 с.
10. Харченко Т.О., Ковтун А.О. Особливості стратегічного управління в банківській системі. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.56
11. Дятлова Ю.В. Інтернаціоналізація, інтеграція та інтерналізація в банківському секторі: теоретико-методологічні аспекти в контексті глобальної конкуренції. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2018. № 6(105). С. 145–151.
12. Дятлова Ю.В. Розвиток банківського сектору України в умовах конкурентної інтерналізації: методичний підхід до оцінювання. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. Вип. 16. Т. 1. С. 67–74. DOI: 10.15330/apred.1.16.67-74
13. Fokina-Mezentseva K., Melnyk T., Diatlova V., Buhas V., Shatska Z. Determination of the critical risk zone for the indicator of foreign trade import coverage by the export of goods and services subject to its normal distribution. *International journal of scientific & technology research*. 2020. Vol. 9(03). P. 4843–4847. URL: <https://www.ijstr.org/research-paper-publishing.php?month=mar2020> (дата звернення: 19.01.2021).

References:

1. Bhatt S. J., Gor K. (2012) Recent Trends in Marketing Strategy in Banking Sector. *IBMRD's Journal of Management & Research*, vol. 1(1), pp. 45–48.
2. Harris G. (2002) Brand strategy in the retail banking sector: adapting to the financial services revolution. *Journal of Brand Management*, vol. 9(6), pp. 430–436.
3. Posen A. (2003) A strategy to prevent future crises: safely shrink the banking sector. *Financial Crises in Japan and Latin America*, pp. 259–272.
4. Littler K., Aithorpe P., Hudson R., Keasey K. (2000) A new approach to linking strategy formulation and strategy implementation: an example from the UK banking sector. *International Journal of Information Management*, vol. 20(6), pp. 411–428.

5. Anzoategui D., Peria M. M. S., Melecky M. (2012). Banking sector competition in Russia: An Examination at Different Levels of Aggregation. *Emerging Markets Review*, vol. 13(1), pp. 42–57. DOI: 10.1016/j.ememar.2011.09.004
6. Kovalenko V. V. (2010) Strategichne upravlinnja finansovoju stijkistju bankivskoj systemy: metodologhija i praktyka [Strategic management of financial stability of the banking system: methodology and practice]. Sumy: SHEI UABS NBU. (in Ukrainian)
7. Dzyublyuk O. V. (ed.) (2012) Bankivsjka systema Ukrainy: stanovlennja i rozvytok v umovakh ghlobalizaciji ekonomichnykh procesiv [Banking system of Ukraine: formation and development in the context of globalization of economic processes]. Ternopil: Vector. (in Ukrainian)
8. Karcheva H. T. and others, Karcheva H. T. (ed.) (2016) Efektyvnistj ta konkurentospromozhnistj bankivskoj systemy Ukrainy [Efficiency and competitiveness of the banking system of Ukraine]. Kyiv: SHEI University of Banking. (in Ukrainian)
9. Aliieva S. S. and others, Chepeliuk H. M., Pantielieieva N. M. (eds.) (2016) Rozvytok bankivskoj systemy v umovakh transformaciji ekonomichnogho prostoru [Development of the banking system in terms of transformation of economic space]. Cherkasy: SHEE University of Banking. (in Ukrainian)
10. Kharchenko T. O., Kovtun A. O. (2019) Osoblyvosti strateghichnogho upravlinnja v bankivskij systemi [Features of strategic management in the banking system]. *Effective economy: electronic edition*, vol. 1. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.56 (in Ukrainian)
11. Diatlova Yu. V. (2018) Internacjonalizacija, integhracija ta internalizacija v bankivskomu sektori: teoretyno-metodologhichni aspekty v konteksti ghlobalnoji konkurenciji [Internationalization, integration and internalization in the banking sector: theoretical and methodological aspects in the context of global competition]. *State and regions, Economics and Entrepreneurship Series*, vol. 6(105), pp. 145–151. (in Ukrainian)
12. Diatlova Yu. V. Rozvytok bankivskogho sektoru Ukrainy v umovakh konkurentnoji internalizaciji: metodychnyj pidkhid do ocinjuvannja [Development of the banking sector of Ukraine in the conditions of competitive internalization: methodical approach to evaluation]. Current problems of economic development of the region, iss. 16, vol. 1, pp. 67–74. DOI: 10.15330/apred.1.16.67-74 (in Ukrainian)
13. Fokina-Mezentseva K., Melnyk T., Diatlova V., Buhas V., Shatska Z. (2020) Determination of the critical risk zone for the indicator of foreign trade import coverage by the export of goods and services subject to its normal distribution. *International journal of scientific & technology research*, vol. 9(03), pp. 4843–4847. Available at: <https://www.ijstr.org/research-paper-publishing.php?month=mar2020>

УДК 336.14:005.334

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-17>

Шаповал О.А.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та військового господарства
Національної академії Національної гвардії України

Shapoval Olena

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
National Academy of National Guard of Ukraine

УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМИ РИЗИКАМИ

BUDGET RISK MANAGEMENT

У статті розглянуто теоретико-методологічні основи управління бюджетними ризиками у сучасних умовах несприятливої економічної ситуації. Проаналізовано природу виникнення та роль ризик-менеджменту у підвищенні ефективності соціальної, економічної, фінансової та інших сфер державної діяльності. Визначені поняття «ризик» та «бюджетні ризики», «управління ризиками», «ризикові операції», «оцінка ризиків». Детально розглянуто механізм процесу управління ризиками. Надано та досконало охарактеризовано шість процедур управління ризиками. Визначені аналітичні та практичні методи для впровадження процедур управління бюджетним ризиком. Наведені та охарактеризовані методи управління ризиками та практика застосування процедур управління ризиками. Надано пропозиції щодо створення ефективної системи управління бюджетними ресурсами.

Ключові слова: ризикові операції, видатки з ознаками ризиків, бюджетні ризики, управління ризиками, оцінка ризиків.

В статье рассмотрены теоретико-методологические основы управления бюджетными рисками в современных условиях неблагоприятной экономической ситуации. Проанализированы природа возникновения и роль риск-менеджмента в повышении эффективности социальной, экономической, финансовой и других сфер государственной деятельности. Определены понятия «риск» и «бюджетные риски», «управление рисками», «рисковые операции», «оценка рисков». Подробно рассмотрен механизм процесса управления рисками. Представлены и детально охарактеризованы шесть процедур управления рисками. Определены аналитические и практические методы для внедрения процедур управления бюджетным риском. Приведены и охарактеризованы методы управления рисками и практика применения процедур управления рисками. Даны предложения по созданию эффективной системы управления бюджетными ресурсами.

Ключевые слова: рисковые операции, расходы по признакам рисков, бюджетные риски, управление рисками, оценка рисков.

This article considers the theoretical and methodological foundations of budget risk management in modern conditions of unfavorable economic situation. The nature of the origin and role of risk management in improving the efficiency of social, economic, financial and other spheres of state activity are analyzed. The concepts of "risk" and "budgetary risks", "risk management", "risk operations", "risk assessment" are defined. The mechanism of the risk management process is considered in detail. Six risk management procedures are provided and thoroughly described. Analytical and practical methods for the implementation of budget risk management procedures are identified. Methods of risk management and practice of application of risk management procedures are given and characterized. Proposals for creating an effective budget resources management system are provided. In the conditions of market economy, during realization of budgetary control often there is a risk of receiving less of money in the budgets of different level and risk of not complete receipt of budgetary facilities – that budgetary risk. In the article the system is probed of estimation risk, management a risk and budgetary relations which arise up in the process of management a budgetary risk. An author engulfs strategy and tactic of administrative actions in this direction and offers procedures management budgetary risks which must be inculcated with a purpose minimization risks in a budgetary sphere. Risk policy requires coordination of actions in accordance with different policy goals, prospects, areas of activity. This becomes most evident in a crisis, when the inability of the state administrative capacity to solve the growing problems facing society, and raises the question of developing a strategy for managing budgetary risks. That is why there is a need for simultaneous analysis, assessment and risk management in the overall chain of public administration and regulation. Moreover, in the conditions of growing complexity of relations and interdependencies of all spheres of life of the state also the need to inform the society about the nature of risk, and also validity of administrative decisions grows.

Keywords: risk operations, charges with the signs of risks, budgetary risks, management, estimation of risks, risks.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Формування та розподіл бюджетних коштів на всіх рівнях бюджетної системи – це багатогранний процес, що охоплює соціальну, економічну, фінансову та інші сфери державної діяльності. Під час цього процесу аналізується та узагальнюється значна кількість інформації, включаючи дані про фінансові ресурси держави, перспективи соціально-економічного розвитку, джерела доходів, видатків, державний борг тощо. Все це скореговано з урахуванням концепції бюджетної політики держави і вимагає координації та цілеспрямованого менеджменту [1].

Поняття «ризиковані операції», «витрати з ознаками ризику» тощо вже давно використовуються у професійному середовищі. Однак єдиного визначення цього поняття не існує, у зв'язку з чим можливі різні розуміння та підходи під час визначення операцій та витрат, що належать до категорії ризику. Ось чому є потреба в одночасному аналізі, оцінці та управлінні ризиками у загальному ланцюжку державного управління та регулювання. Більше того, в умовах зростаючої складності відносин та взаємозалежності всіх сфер життєдіяльності держави також зростає потреба в інформуванні суспільства про природу ризику, а також обґрунтованість управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття бюджетних ризиків експерти тлумачать по-різному. Проблемі вивчення бюджетних ризиків присвячені роботи Є. Бурцева, В. Гранатурова, Ю. Данилевського, Н. Дороша, Є. Калюги, Е.А. Кочеріна, В.І. Кравченко, В. Максимова, В. Мельник, В. Палій, І. Стефанюка, В. Шевчук, О. Шпіг та інших. Але, незважаючи на такий значний обсяг роботи, питання управління ризиками у бюджетній сфері не отримало належного висвітлення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Створення ефективної системи управління бюджетними ресурсами зумовлене тим, що в ринковій економіці ризик недофінансування в бюджетах різних рівнів значно зріс, тому на практиці часто трапляється ситуація «бюджетний ризик». Управління бюджетним ризиком – це система оцінки ризиків, управління ризиками та бюджетних відносин, що виникають у процесі цього управління, що охоплює стратегію та тактику управлінських дій. Ось чому є потреба в одночасному аналізі, оцінці та управлінні ризиками у загальному ланцюжку державного управління та регулювання. Більше того, в умовах зростаючої складності відносин і взаємозалежностей усіх сфер життя держави також зростає потреба в інформуванні суспільства про природу ризику, а також обґрунтованість управлінських рішень.

Мета статті. Метою роботи є дослідження теоретико-методологічних основ управління бюджетними ризиками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття управління ризиками в державному секторі економіки охоплює не тільки управління ризиками, аналіз ризиків у конкретному випадку, але й рішення, пов'язані з ризиками, коли вони стосуються декількох або багатьох галузей, зацікавлених сторін. Політика ризиків вимагає координації дій відповідно до різних

політичних цілей, перспектив, сфер діяльності. Це стає найбільш очевидним у кризу, коли неспроможність державного адміністративного потенціалу вирішити зростаючі проблеми, що стоять перед суспільством, порушує питання щодо розроблення стратегії управління бюджетними ризиками.

Під управлінням ризиками розуміється «система принципів і методів розроблення та реалізації ризикованих фінансових рішень, що забезпечують комплексну оцінку різних видів фінансових ризиків та нейтралізують їх можливі негативні фінансові наслідки» [2]; «інструмент прийняття рішень, а саме процедури та дії, що дозволяють виявити, оцінити, відстежити та усунути ризики до або під час їх перетворення в проблеми» [3].

Під управлінням ризиками розуміють «систему принципів і методів розроблення та реалізації ризикованих фінансових рішень, що забезпечують комплексну оцінку різних видів фінансових ризиків та нейтралізують їх можливі негативні фінансові наслідки» [1]; «інструмент прийняття рішень, а саме процедури та дії, що дають змогу ідентифікувати, оцінювати, відстежувати та усувати ризики до або під час їх перетворення у проблеми» [2].

Управління ризиками – це безперервний цикл, що включає такі етапи, як: ідентифікація ризику; аналіз ризиків; оцінка ризиків та встановлення пріоритетів; робота з ризиками та оцінка роботи з ризиками. Таким чином, управління ризиками передбачає здійснення низки процесів та дій, що реалізують цілеспрямований вплив на ризик.

Етапи процесу управління ризиками складаються з аналізу ризиків та заходів щодо усунення та мінімізації ризику. Аналіз ризиків передбачає збір та оброблення даних про аспекти ризику, якісний та кількісний аналіз ризиків. Заходи щодо усунення та мінімізації ризику включають вибір та обґрунтування можливих допустимих рівнів ризику, вибір методів зменшення ризику, формування варіантів ризикових капіталовкладень, оцінку їх оптимальності на основі порівняння очікуваної прибутковості та ризику [7].

Одним із важливих етапів процесу управління ризиками є збір та обробка даних про аспекти ризику, оскільки процес управління в першу чергу передбачає отримання, обробку, передачу та практичне використання різних видів інформації [4]. Основними етапами процесу управління ризиками є аналіз ризику (його виявлення та оцінка); вибір методів впливу на ризик під час порівняння їхньої ефективності; прийняття рішень, вплив ризику (зменшення, утримання, передача) та контроль результатів [5].

Нині розроблено та застосовується шість процедур управління ризиками:

- 1) ведення плану управління ризиками – селекція методів і планування діяльності з ризик-менеджменту;
- 2) розпізнавання ризиків – виявлення ризиків, які мають можливість впливу на проект, і фіксація їх ознак;
- 3) якісне оцінювання ризиків – якісний аналіз ризиків і причин, за яких вони з'являються, щодо виміру їх впливу на ефективність проекту;
- 4) кількісне оцінювання – кількісний аналіз вірогідності появи ризиків та масштаб їх наслідків на виконання проекту;

5) розроблення плану протидії ризикам – визначення засобів та способів зменшення деструктивних наслідків ризикових подій і пошук можливостей щодо дієвого використання можливих переваг;

6) спостереження і контроль ризиків – вивчення, визначення ризиків, які є наявними, виконання плану ризик-менеджменту та оцінювання ефективних дій із мінімізації ризиків.

Перелічені процедури взаємозалежні між собою [4].

Моніторинг існуючих наукових розробок щодо управління ризиками дає змогу зробити висновок, що процедури управління ризиками включають виявлення ризиків, кількісну та якісну оцінку, заходи щодо зменшення ризику та постійний моніторинг ризиків.

Установи можуть використовувати аналітичні та практичні методи для впровадження процедур управління бюджетним ризиком.

Аналітичні методи є важелем профілактичного впливу на ризики, вони містять: застосування порядку прогнозу ризиків; впровадження превентивних апаратів запобігання ризику; пріоритетність ризиків; невинне спостереження за ризиками.

Практичні методи призначені для пом'якшення та скорочення шкідливих наслідків, які виникають під час операцій, пов'язаних із ризиком. До цих методів належать: впровадження механізмів оперативного усунення можливих негативних наслідків та створення системи страхування від ризиків.

Відповідно до методів управління ризиками належать:

- 1) метод уникнення ризиків або відступу від них;
- 2) метод взяття ризику на себе;
- 3) метод прогнозування збитків;
- 4) метод мінімізації розміру збитків;
- 5) метод передачі ризиків.

У бюджетній сфері застосування методу запобігання ризику залежить від економічної ситуації, стану державних фінансів та ефективності їх впровадження.

Сьогодні у несприятливій економічній ситуації зростання інфляції, зменшення фінансування активне використання методу запобігання або відступу від ризиків, включаючи ризик неефективного використання бюджетних коштів, впроваджується в бюджетний процес через процедуру зупинення подальшого фінансування неефективних бюджетних програм, видатки бюджету, заборону сплати бюджетних зобов'язань розпорядників бюджетних коштів без урахування їх у казні тощо.

Метод взяття ризику на себе передбачає покриття збитків за наявності недофінансування бюджету за рахунок власних фінансових можливостей розпорядників бюджетних коштів.

Метод прогнозування збитків повинен застосовуватися на всіх стадіях бюджетного процесу: організації, планування та формування бюджетних коштів, виконання бюджету. Прогнозуванню збитків передують реалізація антиризикової програми, яка повинна враховувати особливості головного розпорядника бюджету. У бюджетному процесі метод прогнозування збитків реалізується шляхом встановлення бюджетних асигнувань головним розпорядником бюджетних коштів; чіткого регулювання процедури розміщення замовлень

на нужди держави; розподілу бюджетних асигнувань на відповідні бюджетні зобов'язання; контролю виконання грошових зобов'язань, видатків бюджету тощо.

Метод мінімізації розміру збитків – це механізм контролю ефективного та цільового витрачання бюджетних коштів, здійснення фінансово-господарської діяльності, розроблення заходів щодо економії ресурсів тощо.

Метод передачі ризику – це трансфер відповідальності за певні ризики, зазвичай він зводиться до страхування ризиків. Під час впровадження процедури ризик-менеджменту слід звернути особливу увагу на такі фактори, як: можливість ризику; частота виникнення ризику; наслідки ризику; значущість кожного виду ризику; ризик потенційних втрат.

Таким чином, аналіз цих факторів та практика застосування процедур управління ризиками мають бути впроваджені у діяльність не лише усіх органів виконавчої влади, а й підпорядкованих їм установ, щоб мінімізувати ризики.

Висновки і пропозиції. Отже, ризикам можна запобігти шляхом створення ефективної системи управління державними коштами, зокрема бюджетування з елементами управління ризиками. Інтеграція елементів управління ризиками повинна здійснюватися на всіх етапах бюджетного процесу. Аналізуючи виконання бюджету за минулий рік, необхідно агрегувати всі виявлені бюджетні ризики за минулий період, проаналізувати причини та фактори, що привели до ризиків, проаналізувати слабкі місця бюджетного процесу, розробити методи захисту та мінімізації негативних впливів, розробити методи управління ризиками. Базуючись на кількісному оцінюванні неконтрольованих зовнішніх факторів, розраховуються основні міжфакторні зв'язки з урахуванням їх під час складання наступного бюджету.

Саме ефективне управління бюджетними ризиками дасть змогу збалансувати економічні відносини, що виникають у процесі перерозподілу створеного продукту. Таким чином можливо збалансувати суперечності між окремими суб'єктами бюджетної відносини та реалізувати розподіл ресурсів держави у руслі піднесення економічного розвитку і, відповідно, покращення добробуту громадян держави. Тобто якісне управління бюджетними ризиками забезпечить акумулювання достатнього обсягу фінансових ресурсів країни для реалізації її зовнішніх та внутрішніх функцій.

Бібліографічний список:

1. Бланк І.А. Управление финансовыми рисками. Київ : Ника-Центр, 2005. 600 с.
2. Баранова В.Г. та ін. Фінанси : навчальний посібник : в 2 ч. Одеса : Атлант, 2015. Ч. 1. 344 с.
3. Вітлінський В.В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності. *Фінанси України*. 2003. № 3. С. 3–7.
4. Собкова Н.Д. Концепція управління бюджетними ризиками. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. : Економіка*. Чернівці, 2012. Вип. 592. С. 139–142.
5. Слободянюк Н.О., Коніна М.О. Проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 611–616.
6. Грідчана М.В., Захожай В.Б., Осіпчук Л.Л. Фінанси : підручник. Київ : МАУП, 2004. 312 с.

7. Литвин П.В. Фінансово-економічний механізм регулювання страхової діяльності в Україні. *Економіка та держава*. 2011. № 8. С. 125–127.
8. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2014. № 4. С. 79–91.

References:

1. Blank I.A. (2005) *Upravlenie finansovymi riskam* [Budget risk management]. Kyiv: Nika-Tsentr. (in Ukrainian)
2. Baranova V.Gh. (2016) *Finansy: Navchalnyj posibnyk: 2 ch.* [Finances: Textbook: 2 parts]. Odesa: Atlant. (in Ukrainian)
3. Vitlinsky V.V. (2003) *Kontseptual'ni zasady ryzykologiyi u finansoviy diyal'nosti* [Conceptual principles of risk in financial activities]. *Finance of Ukraine. Press of Ukraine*, vol. 3, pp. 3–7. (in Ukrainian)
4. Sobkova N.D. (2012) *Kontseptsiya upravlinnya byudzhetnimi rizikami* [Budget risk management concept]. *Naukoviy visnik Chernivets'kogo universitetu. Series: Economic*, vol. 592, pp. 139–142.
5. Slobodyanyuk, N.O. and Konin, M.O. (2016) *Problemy formuvannja dokhidnoji chastyny miscevykh bjudzhetiv v umovakh finansovoi decentralizaciji* [Problems of forming the revenue part of local budgets under conditions of financial decentralization]. *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 2, pp. 611–1616.
6. Hridchina M.V., Zakhochai V.B., Osipchuk L.L. ta in. (2004) *Finansy: pidruchnyk* [Finances: textbook]. Kyiv: MAUP. (in Ukrainian)
7. Lytvyn P.V. (2011) *Financial and economic mechanism of regulation of insurance activity in Ukraine*. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 8, pp. 125–127.
8. Chugunov I.Y., Makogon V.D. (2014) *Biudzhetno-podatкова polityka v umovakh instytutsiinykh peretvoren* [Budget and tax policy in the conditions of institutional changes]. *Bulletin of Kyiv national trade-economic University*, vol. 4, pp. 79–191.

УДК 658.78:336.663

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-18>

Колодізєв О.М.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри банківської справи і фінансових послуг
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Колодізєва Т.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, логістики та інновацій
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Kolodiziev Oleh

Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Banking and Financial Services
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Kolodizieva Tetiana

Ph.D. (Economics), Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Management, Logistics and Innovation
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

CURRENT ASSETS MANAGEMENT OF THE LOGISTICS SYSTEM OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

У статті виокремлено загальні для фінансового менеджменту та логістики проблеми неефективного управління оборотними активами вітчизняних промислових підприємств. Обґрунтовано необхідність логістизації управління оборотними активами промислових підприємств, висунута гіпотеза щодо можливості отримання синергійного ефекту в результаті інтеграції методів фінансового менеджменту і логістики для оптимізації управління оборотними активами підприємств України. Розроблено механізм управління оборотними активами логістичної системи промислового підприємства, який базується на представленні руху оборотних активів підприємств у вигляді матеріальних та фінансових потоків, а управління оборотними активами підприємств – у вигляді інформаційних потоків. В запропонованому механізмі систематизовані методи, функції, принципи управління оборотними активами промислового підприємства, показано вплив їх вплив на управління логістичними процесами підприємства.

Ключові слова: оборотні активи, управління оборотними активами, логістична система, логістичний підхід, промислове підприємство.

В статье выделены общие для финансового менеджмента и логистики проблемы неэффективного управления оборотными активами отечественных промышленных предприятий. Обоснована необходимость логистизации управления оборотными активами промышленных предприятий, выдвинута гипотеза о возможности получения синергетического эффекта в результате интеграции методов финансового менеджмента и логистики для оптимизации управления оборотными активами предприятий Украины. Разработан механизм управления оборотными активами логистической системы промышленного предприятия, основанный на представлении движения оборотных активов предприятий в виде материальных и финансовых потоков, а управление оборотными активами предприятий - в виде информационных потоков. В предлагаемом механизме систематизированы методы, функции, принципы управления оборотными активами промышленного предприятия, показано их влияние на управление логистическими процессами предприятия.

Ключевые слова: оборотные активы, управление оборотными активами, логистическая система, логистический подход, промышленное предприятие.

The relevance of the problematic of the article is due to the aggravation of the crisis phenomena in the Ukrainian economy due to the influence of negative factors caused by the influence of the COVID-19 pandemic. Among the consequences of the current situation is a drop in industrial production, largely due to the lack of funds of enterprises to finance their current assets. In this context, the need to improve the efficiency of the management of enterprises'

current assets is actualized. The article highlights the problems common to financial management and logistics of ineffective management of circulating assets of domestic industrial enterprises. Based on the generalization of the official statistical information of Ukraine for 2019-2020, the need to optimize the management of working assets of industrial enterprises on the basis of a logistics approach is substantiated. A hypothesis is put forward about the possibility of obtaining a synergistic effect as a result of the integration of financial management and logistics methods to optimize the management of circulating assets of Ukrainian enterprises. A mechanism for managing circulating assets of the logistics system of an industrial enterprise has been developed, based on the representation of the movement of circulating assets of enterprises in the form of material and financial flows, and the management of circulating assets of enterprises in the form of information streams. In the proposed mechanism, the subjects, objects, goals and objectives of managing the circulating assets of the logistics system of an industrial enterprise are identified, the methods, functions, principles of managing the circulating assets of an industrial enterprise are systematized, and their influence on the management of the logistics processes of an enterprise is shown. The proposed mechanism for managing the circulating assets of the logistics systems of industrial enterprises is aimed at introducing a logistic approach into the financial management system of an enterprise, which will optimize management influences aimed at increasing the efficiency of using the circulating assets of an enterprise.

Keywords: *current assets, management of current assets, logistics system, logistics approach, industrial enterprise.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання національних промислових підприємств актуалізуються проблеми підвищення ефективності управління оборотними активами, які в значній мірі пов'язані з логістичною діяльністю підприємств, з станом їх логістичного менеджменту, з рівнем досконалості їх логістичних систем. Оборотні активи промислових підприємств, які здебільшого складаються із товарно-матеріальних запасів та дебіторської заборгованості, знаходяться під впливом факторів макро- та мікрологістичного середовища та потребують підвищеної уваги з боку логістичних менеджерів як в стратегічному, так і в тактичному та оперативному вимірах.

Впровадження логістичного підходу до управління оборотними активами промислових підприємств є необхідним та доцільним в умовах несприятливої ринкової кон'юнктури, спаду промислового виробництва, обумовлених впливом пандемії COVID-19. Логістика, як наука про оптимізацію управління матеріальними та супутніми (фінансовими, інформаційними, сервісними) потоками, дозволяє застосовувати методи та інструменти, націлені на оптимізацію використання обігового капіталу, нестачу якого відчувають більшість вітчизняних підприємств.

На удосконалення управління оборотними активами спрямовані і логістичний, і фінансовий менеджмент підприємства, які інтегровані між собою та є підсистемами загальної системи менеджменту підприємства. Інтеграція логістичних методів та методів фінансового менеджменту, спрямованих на управління оборотними активами підприємства, буде сприяти отриманню певних синергічних ефектів в системі управління промисловим підприємством, що забезпечить підвищення ефективності його функціонування як в цілому, так і в межах його логістичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Логістичний підхід, логістичні методи та моделі в управлінні оборотними активами підприємств досліджували в своїх працях закордонні та вітчизняні науковці – І.В. Бабенко, С.А. Тиньков [1], Г.С. Суков [2], І.Є. Хаустова [3], Н.А. Потапова [4], Т.Д. Косова, Г.О. Роганова [5], М.В. Петченко [6], О.В. Ключак [7] та інші.

І.В. Бабенко та С.А. Тиньков, розглядаючи особливості логістичного підходу до управління оборотними активами, підкреслюють, що в системі управ-

ління оборотними коштами рух запасів предметів праці та предметів споживання, обумовлений їх реалізацією, надходженням та зберіганням, виступає у формі матеріального потоку, до управління якого доцільно застосовувати логістичні методи та процесний підхід [1, с. 106].

Г.С. Суков також розглядає функціонування виробничого підприємства з точки зору процесного підходу, обґрунтовує доцільність застосування цього підходу до управління оборотними активами, акцентує увагу на необхідності проведення аналізу механізму формування систем управління активами машинобудівних підприємств, розроблених з позицій логістичного підходу [2, с. 211].

І.Є. Хаустова в якості негайного завдання управління оборотними активами розглядає використання адаптованих до специфіки функціонування вітчизняних підприємств методів логістичного управління запасами [3, с. 67].

Н.А. Потапова пов'язує проектування ефективної логістичної системи з необхідністю розв'язання завдань розроблення механізмів управління матеріальними потоками, які отожднює з оборотними активами [4].

Т.Д. Косова, Г.О. Роганова [5] в межах запропонованого методичного підходу обґрунтовують доцільність застосування суміщеного логістичного методу ABC-XYZ-аналіза для фінансового нормування оборотних коштів.

М.В. Петченко серед методів управління оборотними коштами також особливу увагу приділяє логістичним методам: ABC-методу, методам оптимізації запасів на основі визначення оптимального розміру партії готової продукції, моделі Уілсона та XYZ-моделі [6].

О.В. Ключак фінансові ресурси підприємства розглядає як емпіричний об'єкт логістичної категорії «фінансові потоки», підкреслюючи, що під емпіричним об'єктом доцільно розуміти не тільки фінансові ресурси, а й грошову масу, активи підприємства [7, с. 115].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що логістичним аспектам управління оборотними активами підприємств присвячено багато ґрунтовних наукових розробок вчених, ще потребує систематизації та узагальнення комплекс логістичних методів та інструментів, які можуть бути використані для підвищення ефективності використання оборотних активів підприємств.

Метою статті є обґрунтування необхідності інтенсифікації процесу логістизації управління оборотними активами промислових підприємств, розробка механізму управління оборотними активами логістичних систем підприємств.

Вклад основного матеріалу дослідження. Кризові явища, які спостерігались в 2019–2020 рр. в промисловому виробництві України, негативно позначилися на всіх сферах діяльності підприємств, у тому числі, й на ефективності використання оборотних коштів. Щодо падіння промислового виробництва, у 2020 р. порівняно з 2019 р. індекс промислової продукції становив 94,8 %, у т.ч. в добувній промисловості та розробленні кар'єрів – 96,9 %, переробній – 93,1 %, постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 98,7 % [8]. В 2020 році індекси промислової продукції були найнижчими, починаючи з 2016 року (рис. 1).

Падіння індексу промислової продукції за всіма галузями є результатом негативного впливу низки макро- та мікроекономічних факторів, серед яких, згідно з результатами опитування керівників підприємств Харківської області щодо їх ділових очікувань в 3 кварталі 2020 р. [9], важливе місце посідають фактори, пов'язані з обіговим капіталом підприємств: брак обігових коштів (більш, ніж 40% респондентів); високі ціни на сировину та матеріали (більш, ніж 30% респондентів); високі ціни на енергоносії (більш, ніж 50% респондентів); обмежені можливості отримання

кредиту (більш, ніж 15% респондентів); недостатній попит (більш, ніж 20% респондентів).

Результати опитування керівників підприємств Харківської області у III кварталі 2020 року свідчать, що на тлі продовження адаптивного карантину респонденти очікують скорочення обсягів виробництва товарів і послуг в Україні та погіршення розвитку своїх підприємств у наступні 12 місяців [9]. Серед основних проблем керівники підприємств назвали наслідки неефективного управління оборотними активами, а саме:

збільшення запасів готової продукції через зниження попиту в умовах адаптивного карантину;

збільшення вартості виробничих запасів через підвищення цін на сировину та матеріали;

підвищення операційних витрат та собівартості продукції через занадто високі ціни на енергоносії;

брак обігових коштів через збільшення собівартості продукції, збільшення вартості запасів, труднощі отримання банківських кредитів;

збільшення дебіторської заборгованості через зниження платоспроможності населення та підприємств-споживачів.

Динаміка індикатора впевненості в промисловості (англ. – industrial confidence indicator) (рис. 2) свідчить про негативні очікування промислових підприємств щодо поточного обсягу замовлень на виробництво продукції, поточного обсягу запасів гото-

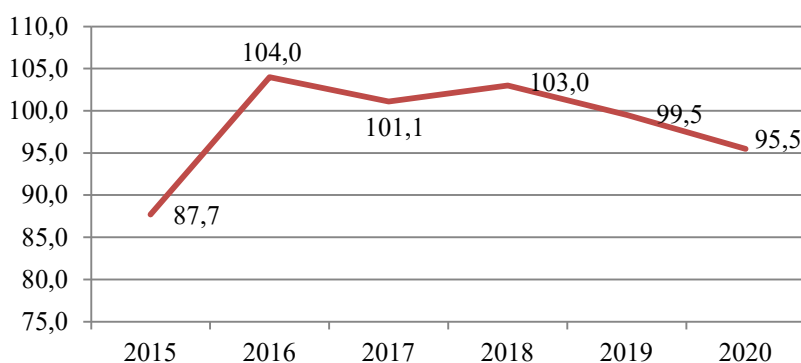

Рис. 1. Індекси промислової продукції в Україні (до відповідного періоду попереднього року, %)

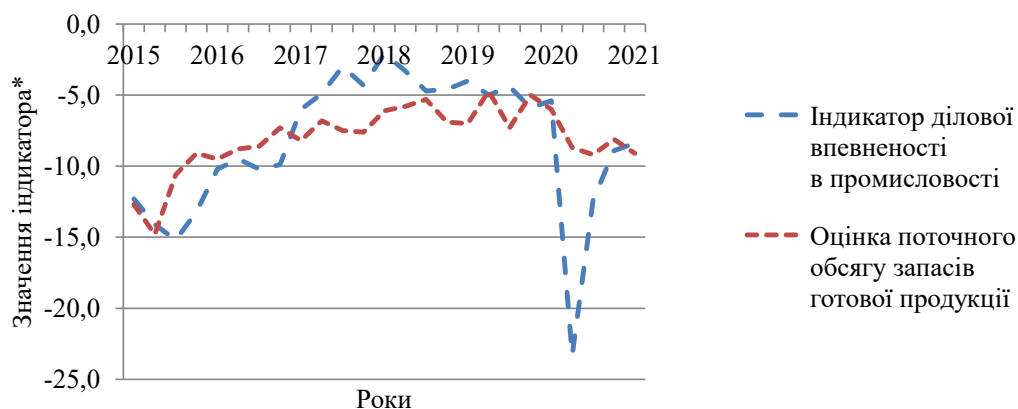

Рис. 2. Динаміка індикатора впевненості в промисловості

* Індикатор обчислено відповідно до Методики розрахунку індикаторів ділових очікувань, затвердженої наказом Державної служби статистики України від 30.12.2014 № 411 (зі змінами) [10]

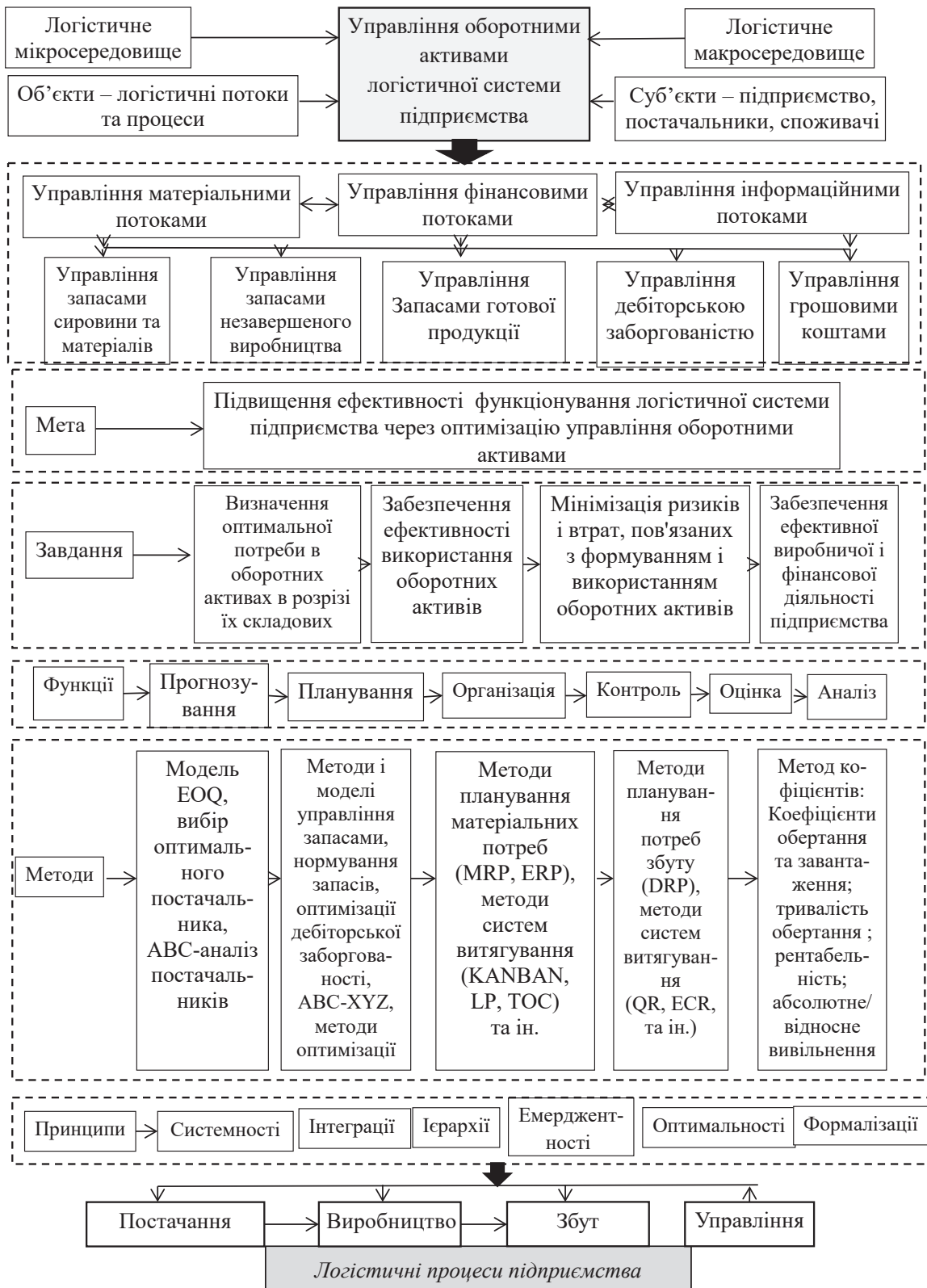

Рис. 3. Механізм управління оборотними активами ЛС підприємства

вої продукції, зміни обсягів виробництва продукції (від'ємне значення свідчить про очікування рівня показника нижче норми). Доцільно відзначити, що індикатор ділової впевненості включає оцінку поточного обсягу запасів, що підтверджує необхідність ін-

тенсифікації управлінських зусиль щодо оптимізації запасів готової продукції підприємств.

Сучасні проблеми управління оборотними активами промислових підприємств в значній мірі знаходяться в межах їх логістичних систем та потребують розробки

відповідного механізму логістичного управління. Даний механізм спрямований на забезпечення ефективного функціонування логістичної системи (ЛС) підприємства через оптимізацію управління оборотними активами. Розглянемо окремі елементи механізму (рис. 3):

1) процес управління оборотними активами логістичної системи підприємства знаходиться під впливом факторів логістичного середовища: мікросередовище – контрольовані підприємством логістичні процеси, функції та операції як всередині підприємства, так і за його межами (взаємодія з учасниками ланцюгів поставок, конкуренти тощо); мікросередовище – неконтрольовані підприємством фактори, серед яких треба відзначити низку негативних факторів, серед яких – зростання цін на пальне, карантинні обмеження, закриття кордонів та ін.;

2) в межах логістичної системи вважаємо за доцільне використовувати ознаку [11, с. 799] класифікації оборотних коштів «за матеріально-речовинним змістом – це запаси (матеріалів, готової продукції, товарів), дебіторська заборгованість (або кошти в розрахунках), грошові кошти (в тій частині, яка пов'язана з оплатою товарів та послуг)». Виокремлення цієї ознаки в якості основної дозволить розглядати рух і відтворення оборотних активів як рух матеріальних (запаси) та фінансових потоків (дебіторська заборгованість, грошові кошти), а процеси управління ними – як рух інформаційних потоків;

3) серед основних завдань управління оборотними активами логістичної системи підприємства – визначення оптимальної потреби в оборотних активах в розрізі їх складових; забезпечення ефективності використання оборотних активів; мінімізація ризиків і втрат, пов'язаних з формуванням і використанням оборотних активів; забезпечення ефективної виробничої і фінансової діяльності підприємства [3; 11];

4) функції управління оборотними активами тісно пов'язані методами їх реалізації.

5) Так, функції прогнозування і планування реалізуються через методи і моделі управління запасами, нормування запасів, оптимізації дебіторської заборгованості, ABC-XYZ аналіз, модель економічного розміру замовлення, вибір оптимального постачальника, ABC-аналіз постачальників. Функції організації і контролю реалізуються через впровадження на підприємстві логістичних концепцій, що відповідають системам управління матеріального потоку (у виробництві і збуті) – що штовхає (MRP, ERP, DRP та ін.) та, що тягне (KANBAN, LP, TOC та ін.). Функції оцінки і аналізу реалізуються через коефіцієнтний метод;

6) в якості принципів управління оборотними активами вважаємо за доцільно розглядати принципи логістичних систем – оптимальності, емерджентності, формалізації, ієрархії, інтеграції, системності. Ці принципи цілком відповідають зазначеним завданням запропонованого механізму та дозволяють реалізувати системний і процесний підходи до управління оборотними активами промислових підприємств;

7) результатом управлінських дій є оптимізовані логістичні процеси – процеси матеріально-технічного забезпечення, виробничі, збутові, а також, управлінські процеси в межах логістичної системи промислового підприємства.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, запропонований механізм управління оборотними активами логістичних систем промислових підприємств дозволяє впровадити логістичний підхід в систему фінансового менеджменту підприємства, оптимізувати управлінські впливи, спрямовані на підвищення ефективності використання оборотних активів підприємства. Синергетичний ефект, отриманий за рахунок інтеграції застосування методів фінансового менеджменту та логістики, позитивно вплине на функціонування сучасних підприємств та дозволить у подальшому вирішити низку проблем, пов'язаних з нестачею коштів для адекватного фінансування оборотних активів промислових підприємств.

Запропонований в роботі механізм управління оборотними активами логістичних систем промислових підприємств в нових економічних реаліях може бути доповненим в аспекті подальшого розвитку через розробку стратегічних, тактичних та оперативних завдань управління оборотними активами підприємств на засадах логістичної концепції, що може розглядатись у якості перспективного напрямку подальших досліджень.

Бібліографічний список:

1. Бабенко І. В., Тиньков С. А. Управление оборотными активами: логистический подход : монография. Москва : ИНФРА-М, 2020. 167 с.
2. Суков Г. С. Процесний підхід до формування логістичної системи управління оборотними активами великого машинобудівного підприємства. *ЖДТУ. Економічні науки*. 2006. № 4(38). С. 209–212. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vvt4-GdR42kJ:ven.ztu.edu.ua/article/viewFile/106589/106793+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 25.12.2020).
3. Хаустова І. Є. Актуальні проблеми управління оборотними активами підприємства. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2018. № 19 (1295). С. 64–67.
4. Потапова Н. А. Процеси управління активами в логістичних системах. 2008. URL: <http://vlp.com.ua/files/83.pdf> (дата звернення: 21.12.2020).
5. Косова Т. Д., Роганова Г. О. Фінансовий механізм управління оборотними коштами підприємств : монографія. ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського: Світ фінансів, 2013. 232 с.
6. Петченко М. В. Методичний підхід до адаптивного управління оборотними коштами підприємств машинобудування. *Ефективна економіка*. 2017. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5850> (дата звернення: 20.12.2020).
7. Ключак О. В. Сутність фінансових потоків підприємства в аспекті логістики. *Економіка та управління національним господарством*. 2015. Випуск 2(112). С. 113–118. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20152\(112\)/sep20152\(112\)_113_KlyuvakOV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20152(112)/sep20152(112)_113_KlyuvakOV.pdf) (дата звернення: 20.12.2020).
8. Експрес-випуск: Державна служба статистики України. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <https://ukrstat.org/uk/express/expr2021/01/06.pdf> (дата звернення: 8.01.2021).
9. Результати опитування керівників підприємств Харківської області щодо їх ділових очікувань* (III квартал 2020 року) 16 жовт. 2020. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpriyemstv-iii-kvartal-2020-roku> (дата звернення: 20.12.2020).
10. Очікування промислових підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності за видами економіч-

ної діяльності та основними промисловими групами (2015–2021). *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/fin/opd_ek/io_pr/prom_15_21_u.xlsx (дата звернення: 08.01.2021).

11. Насібова О. В., Придатченко Б. Ю. Теоретичні аспекти оптимізації оборотних коштів підприємства. *Мукачівський державний університет. Економіка і суспільство: Гроші, фінанси і кредит*. 2018. Випуск 18. С. 794–802. URL: http://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/111.pdf (дата звернення: 10.12.2020).

References:

1. Babenko I. V., Tin'kov S. A. (2020) *Upravlenie oborotnymi aktivami: logisticheskiy podkhod: monografiya* [Current asset management: a logistic approach: monograph]. Moscow: INFRA-M. (in Russian)
2. Sukov Gh. S. (2006) *Procesnyj pidkhd do formuvannya loghistrychnoji systemy upravlinnja oborotnykh aktivamy velykogho mashynobudivnogho pidpryemstva* [Process approach to the formation of a logistics system for managing current assets of a large machine-building enterprise]. *ZhDTU. Ekonomichni nauky* [Zhytomyr State Technical University. Economic sciences] (electronic journal), no. 4(38), pp. 209–212. Available at: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vyt4-GdR42k-J:ven.ztu.edu.ua/article/viewFile/106589/106793+&c-d=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (accessed 25 December 2020).
3. Khaustova I. Je. (2018) *Aktualjni problemy upravlinnja oborotnykh aktivamy pidpryemstva* [Actual problems of current assets management of the enterprise]. *Bulletin of NTU "KhPI"*, no. 19 (1295), pp. 64–67.
4. Potapova N. A. (2008) *Procesy upravlinnja aktivamy v loghistrychnykh systemakh* [Asset management processes in logistics systems] (unpublished). Available at: <http://vlp.com.ua/files/83.pdf> (accessed 21 December 2020).
5. Kosova T. D., Roghanova Gh. (2013) *Finansovyy mekhanizm upravlinnja oborotnykh koshtamy pidpryemstv: monoghrافیa* [Financial mechanism of working capital management of enterprises: monograph]. DonNUET named after Mikhail Tugan-Baranovsky: World of Finance. (in Ukrainian)
6. Petchenko M. V. (2017) *Metodychnyj pidkhd do adaptivnogho upravlinnja oborotnykh koshtamy pidpryemstv mashynobuduvannya* [Methodical approach to adaptive working capital management of machine-building enterprises]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy] (electronic journal), no. 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5850> (accessed 20 December 2020).
7. Klyuvak O. V. (2015) *Sutnistj finansovykh potokiv pidpryemstva v aspekti loghistryky* [The essence of financial flows of the enterprise in the aspect of logistics]. *Ekonomika ta upravlinnja nacionalnym goshpodarstvom* [Economics and management of the national economy] (electronic journal), no. 2(112), pp. 113–118. Available at: [http://ird.gov.ua/sep/sep20152\(112\)/sep20152\(112\)_113_KlyuvakOV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20152(112)/sep20152(112)_113_KlyuvakOV.pdf) (accessed 20 December 2020).
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2021) *Ekspress-vypusk: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [Express issue: State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://ukrstat.org/uk/express/expr2021/01/06.pdf> (accessed 8 January 2021).
9. Nacionalnyj bank Ukrainy (2020) *Rezultaty opytuvannya kerivnykh pidpryemstv Kharkivskoj oblasti shhodo jikh dilovykh ochikuvanij* (III kvartal 2020 roku) 16 zhovt. 2020* [Results of the survey of managers of enterprises of Kharkiv region on their business expectations* (III quarter of 2020) October 16. 2020]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpryemstv-iii-kvartal-2020-roku> (accessed 20 December 2021).
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2021) *Ochikuvannya promyslovykh pidpryemstv shhodo perspektyv rozvytku jikh dilovoji aktyvnosti za vydamy ekonomichnoji dijaly nosti ta osnovnyy promyslovy ghrupamy (2015–2021)* [Expectations of industrial enterprises regarding the prospects for the development of their business activity by type of economic activity and major industrial groups (2015–2021)]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/fin/opd_ek/io_pr/prom_15_21_u.xlsx (accessed 8 January 2021).
11. Nasibova O. V., Prydatchenko B. Ju. (2018) *Teoretychni aspekty optymizaciji oborotnykh koshtiv pidpryemstva* [Theoretical aspects of optimization of working capital of the enterprise]. *Mukachivskij derzhavnyj universytet: Ekonomika i suspiljstvo. Ghroshi, finansy i kredyt* [Mukachevo State University: Economy and society: Money, finance and credit] (electronic journal), no. 18, pp. 794–802. Available at: http://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/111.pdf (accessed 10 December 2020).

УДК 332.72:338

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-1-19>

Котеленець А.М.

аспірантка кафедри управління персоналом та економіки праці
Чернігівського національного технологічного університету

Kotelenets Anastasiia

Postgraduate Student at Department of Personal Management and Labor
Economics Chernihiv National University of Technology

ПЕРСПЕКТИВИ ГАРМОНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

PROSPECTS OF HARMONIZATION OF SOCIO-ECONOMIC INTERESTS OF LAND RELATIONS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

У статті обґрунтовано та формалізовано концептуальний підхід до збалансування соціально-економічних інтересів суб'єктів земельних відносин аграрного сектору. Визначено основні елементи механізму соціалізації системи регулювання земельних відносин, якими є: 1) підвищення рівня соціальної відповідальності держави перед суспільством та бізнесом при здійсненні регулювання земельних відносин, що полягає у забезпеченні справедливого розподілу прав на землю між суб'єктами земельних відносин та збереженні продуктивності землі на основі соціалізації земельного законодавства; 2) забезпечення швидкого та ефективного розв'язання конфліктів інтересів суб'єктів земельних відносин, пов'язаних з порушенням прав власності на землю, шляхом запровадження інституту земельної медіації; 3) розширення участі громадськості у процесах визначення цілей і програм земельних реформ за інтерактивною моделлю краудсорсингового старт-апу. Доведено, що інститут публічно-приватного партнерства в системі регулювання земельних відносин може служити ефективним засобом реалізації суспільно значущих проектів в аграрному секторі.

Ключові слова: аграрний сектор, гармонізація інтересів, земельні відносини, соціально-економічні інтереси, соціальна відповідальність.

В статті обґрунтовано та формалізовано концептуальний підхід до збалансування соціально-економічних інтересів суб'єктів земельних відносин аграрного сектору. Визначено основні елементи механізму соціалізації системи регулювання земельних відносин, якими є: 1) підвищення рівня соціальної відповідальності держави перед суспільством та бізнесом при здійсненні регулювання земельних відносин, що полягає у забезпеченні справедливого розподілу прав на землю між суб'єктами земельних відносин та збереженні продуктивності землі на основі соціалізації земельного законодавства; 2) забезпечення швидкого та ефективного розв'язання конфліктів інтересів суб'єктів земельних відносин, пов'язаних з порушенням прав власності на землю, шляхом запровадження інституту земельної медіації; 3) розширення участі громадськості у процесах визначення цілей і програм земельних реформ за інтерактивною моделлю краудсорсингового старт-апу. Доведено, що інститут публічно-приватного партнерства в системі регулювання земельних відносин може служити ефективним засобом реалізації суспільно значущих проектів в аграрному секторі.

Ключевые слова: аграрный сектор, гармонизация интересов, земельные отношения, социально-экономические интересы, социальная ответственность.

The article substantiates and formalizes the conceptual approach to balancing the socio-economic interests of the subjects of land relations of the agricultural sector. The main elements of the mechanism of socialization of the system of land relations regulation are determined, which are: 1) increasing the level of social responsibility of the state to society and business in regulating land relations, which is to ensure fair distribution of land rights between land relations and land productivity, on the basis of socialization of land legislation; 2) ensuring the rapid and effective resolution of conflicts of interest of the subjects of land relations related to the violation of land ownership rights, through the introduction of the institution of land mediation; 3) expanding public participation in the processes of defining goals and programs of land reforms according to the interactive model of crowdsourcing start-up. It is proved that the institute of public-private partnership in the system of land relations regulation can serve as an effective means of realization of socially significant projects in the agricultural sector and development of the administration

system in the direction of its social stabilization and coordination of interests of land relations subjects. the state-business alliance to the format of multilateral partnership in order to maximize the involvement of the active part of society in a broad dialogue in the preparation and implementation of land reform projects. Partnership between government, business and the public in the framework of social responsibility will contribute to the sustainable development of society, reduce non-financial risks for corporations and serve as a prevention of social crises. Thus, the balance of interests of agribusiness, society and the state, the instrument of which is the socialization of land relations, will balance the aspirations of agricultural holdings and small agricultural enterprises to maximize profits, rural population – to a fairer distribution of land resources, the state – to socio-political stability land relations.

Keywords: *agricultural sector, harmonization of interests, land relations, socio-economic interests, social responsibility.*

Постановка проблеми. Форсування державною владою України інституціональних перетворень в земельній сфері, імпорт сценаріїв регулювання земельних відносин за відсутності аналізу їх відповідності національному менталітету, аксіологічним орієнтирам, історичній парадигмі державного управління, призвели до суттєвої компрометації земельних реформ та, як наслідок, загострення загальних соціальних проблем, характерних для сільських територій, зокрема фізичної інертності сільського населення, дефіциту трудових ресурсів, депопуляції та маргіналізації населення та ін. Соціальні проблеми служать суттєвою перешкодою для розбудови системи регулювання в напрямі її соціальної стабілізації та узгодження інтересів суб'єктів земельних відносин, тому нейтралізація їх негативного впливу потребує імплементації інституціональних змін в системі мотивації та стимулювання учасників процесу реформування земельних відносин. Відповідні інституціональні зміни, з нашої точки зору, мають здійснюватись у напрямках організаційно-процесуального, методичного, змістовного узгодження земельних змін у країні та побудови коротко-, середньо- та довгострокових сценаріїв їх упровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям для поглиблення теоретичних та прикладних аспектів управління аграрним сектором слугували праці зарубіжних та вітчизняних вчених, таких, як: В. Андрійчука, Л. Березіна, О. Галицького, С. Кваші, Ю. Коваленка, М. Кропивка, І. Лукінова, М. Малік, О. Могильного, І. Мищака, Д. Плеханова, П. Саблук, В. Ситника, В. Шиян, Т. Шестаковської, В. Юрчишина, О. Яценко та інші.

Мета статті полягає в обґрунтуванні науково-прикладних засад гармонізації соціально-економічних інтересів суб'єктів земельних відносин аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу. Взаємовідносини держави, бізнесу і громадянського суспільства в процесі соціалізації аграрної економіки можна розглядати через визначення міри соціальної відповідності кожного із зазначених суб'єктів та пошук механізмів їх взаємодії у справі розв'язання соціальних суперечок та сприяння соціалізації економіки [1]. Ретельне вивчення досвіду зарубіжних країн щодо практичного вирішення цієї проблеми дає підстави стверджувати, що формування відповідної системи взаємних гарантій для суспільства, держави та бізнесу у сфері земельних відносин може бути забезпечено завдяки механізму публічно-приватного партнерства (public-private partnership, від «public» – суспільний, державний, загальнонародний, народ-

ний, публічний, загальнодоступний, комунальний, відкритий, гласний тощо, «private» – приватний, особистий, «partnership» – участь, співучасть), що визначається Агентством Standard & Poor's як середньострокове або довгострокове співробітництво між публічним і приватним сектором, у рамках якого відбувається вирішення суспільних завдань на основі об'єднання досвіду й експертизи кількох секторів і розподілу фінансових ризиків і вигод [2–3]. Інститут публічно-приватного партнерства в системі регулювання земельних відносин може служити ефективним засобом реалізації суспільно значущих проектів в аграрному секторі економіки, серед яких особливу увагу привертають: пріоритетні інфраструктурні проекти; проекти залучення управлінської експертизи або фінансових ресурсів приватного партнера для реалізації великих і складних державних програм; проекти залучення нових технологій, розроблених у приватному секторі тощо. Проте, з нашої точки зору, для посилення соціальної спрямованості земельних відносин, окреслена у вітчизняному законодавстві модель двостороннього альянсу «державо-бізнес» має бути приведена до формату багатостороннього партнерства з метою максимального залучення активної частини суспільства до широкого діалогу при підготовці та реалізації проектів земельних реформ. Авторське бачення механізму реалізації такого співробітництва з метою соціалізації системи регулювання земельних відносин представлено на рис. 1.

Першим складовим елементом механізму є підвищення рівня соціальної відповідальності держави перед суспільством та бізнесом при здійсненні регулювання земельних відносин, що полягає, в першу чергу, у забезпеченні справедливого розподілу прав на землю між суб'єктами земельних відносин та збереженні продуктивності землі на основі інституційних реформ, які планується реалізувати шляхом опрацювання та законодавчо-нормативного схвалення програмно-цілевих заходів, а також реформування адміністративних структур [4].

Перспективи кардинального удосконалення земельного законодавства, з нашої точки зору, слід пов'язувати з наступними трендами:

1) загальне реформування законодавчого поля розвитку земельних відносин, пов'язане з ліквідацією проблем, властивих законодавству країни в цілому. Передбачає: а) проведення інвентаризації чинного земельного законодавства з окресленням нормативно-правового масиву, який підлягає кодифікації; б) консолідацію правових приписів земельних законів; в) усунення розбіжностей та колізій між окремими правовими актами; г) виявлення прогалин у пра-

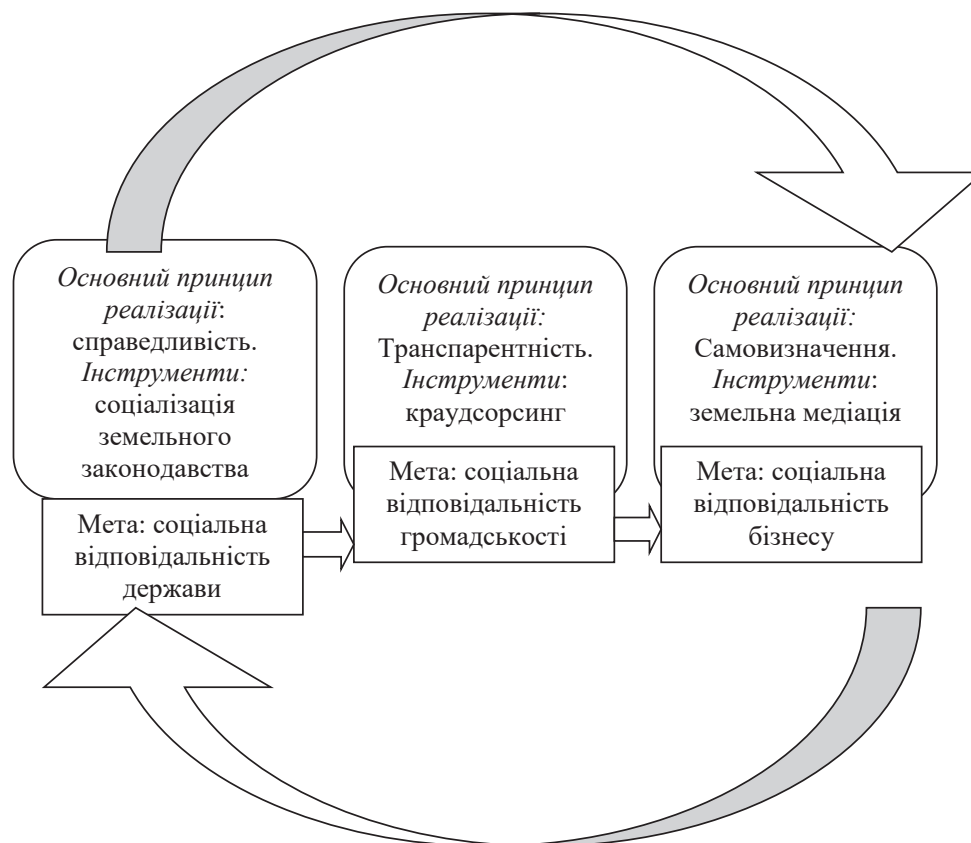

Рис. 1. Механізм соціалізації системи регулювання земельних відносин

Джерело: складено автором самостійно

вовому регулюванні та земельно-правових норм, що підлягають скасуванню або перегляду;

2) спеціальне реформування, пов'язане із специфікою галузі, на основі: а) удосконалення засад діяльності у сфері набуття і реалізації прав власності на землю та права загального землекористування; б) запровадження дієвих процедур, які б дозволяли обґрунтовано здійснювати виправлення помилок у державному земельному кадастрі з метою унеможливлення легалізації правопорушень, пов'язаних із самовільним захопленням земельних ділянок або їх нецільовим використанням; в) врегулювання правовідносин щодо проведення землеустрою, в т.ч. парцеляції та консолідації земельних ділянок, переведення в межах одного землеволодіння одних угідь в інші, регламентації здійснення землевпорядних дій, уніфікації землевпорядної процедури; г) встановлення переліку основних обмежень і приписів щодо використання різних типів земельних ділянок, зокрема планування та визначення мінімальних агротехнічних вимог до використання земель сільськогосподарського призначення; д) розробки порядку вирішення конфліктів інтересів суб'єктів земельних відносин, зокрема на основі запровадження інституту земельної медіації;

3) імплементація принципів європейської політики у земельній сфері шляхом поступової заміни численних розрізаних законодавчих актів рамковими нормами і гнучкими стратегіями та гармонізації пра-

вових приписів земельного законодавства України із сучасним законодавством ЄС, зокрема, у галузі правової охорони власності, забезпечення переходу до регулювання використання земель на основі зонування територій та ландшафтного підходу, ведення земельного кадастру, забезпечення захисту ґрунтів від ерозії та забруднення, збереження біологічного різноманіття, заохочення консервації земель сільськогосподарського призначення, участі громадськості у прийнятті рішень щодо вирішення найбільш важливих земельних питань, а також утвердження землі як ресурсу, що має стратегічне значення для людського розвитку.

Під соціалізацією земельного законодавства ми розуміємо розробку і вдосконалення чинного законодавства відповідно до об'єктивних потреб оптимальної взаємодії суспільства і довкілля, складовою частиною якого є земля, з урахуванням сукупної дії об'єктивних законів їх розвитку і відображення впливу цих законів на механізм дії земельно-правових норм. При цьому процес впровадження соціальних вимог у законодавчі та інші нормативно-правові акти, що регулюють господарську та іншу діяльність суб'єктів земельних відносин, може здійснюватися за трьома наступними напрямками: 1) соціальна правотворчість, що виражається в розробці і прийнятті компетентними органами державної влади нормативно-правових актів земельно-правового змісту; 2) соціальне корегування земельного законодав-

ства; 3) соціалізація правозастосовної діяльності у сфері земельного права.

З нашої точки зору, пріоритетними напрямками соціалізації земельного законодавства в Україні, здатними суттєво знизити соціальну напругу у сфері земельних відносин, є:

1. Забезпечення методичної та методологічної бази для розвитку національних і міжнародних ініціатив, пов'язаних з активною соціальною відповідальністю, сприяння запровадженню міжнародних соціальних стандартів ведення бізнесу та приєднанню агропромислових підприємств, що працюють на території України, до національних програм та міжнародних ініціатив соціальної спрямованості.

2. Активізація агробізнесу до соціально спрямованих дій шляхом законодавчого запровадження комплексу фіскальних та кредитних засобів.

3. Законодавче удосконалення процедур приватизації земельних ділянок із державної власності в частині встановлення чітких строків та правил черговості надання земельної ділянки у власність, правил встановлення розміру земельної ділянки, забезпечення доступу до інформації про неприватизовані земельні ділянки.

4. Законодавче удосконалення просторового планування територій за рахунок запровадження механізму відшкодування власникам об'єктів нерухомості збитків, спричинених затвердженням планувальної документації, який обмежуватиме корупцію у дозвільній системі.

5. Законодавче закріплення правил економічного обороту земельних ділянок сільськогосподарського призначення шляхом встановлення: а) кваліфікаційних вимог до покупців земельних ділянок сільськогосподарського призначення, в тому числі щодо їх фахової підготовки, наявності бізнес-плану ведення сільськогосподарського виробництва; б) антилатифундистських обмежень щодо граничних площ земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності однієї особи; в) умов відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення з меліоративними системами та багаторічними насадженнями; г) порядку реалізації переважного права на придбання земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що перебуває у власності громадян та юридичних осіб, в тому числі нерезидентів; д) обмежень щодо зміни цільового призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення, придбаних із земель державної та комунальної власності; е) порядку проведення біржових земельних торгів, аукціонної діяльності на ринку земель, страхування земель та прав на них, іпотеки землі;

6. Узгодження у нормах земельного та цивільного законодавства правових режимів земельних ділянок та розташованих на них об'єктів нерухомості з визнанням прав на перші – первинними.

7. Законодавче закріплення чіткого економічного механізму відповідальності порушників земельного законодавства, затвердження методики та порядку визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, та передбачення санкцій за неефективне сільськогосподарське землекористування.

8. Створення організаційно-правових можливостей для безоплатної реєстрації земельних ділянок малозабезпеченими верствами населення за рахунок запровадження повного або часткового компенсування вартості проведення землевпорядних, земельно-кадастрових робіт, а також оплати адміністративних послуг державних органів при реєстрації земельних ділянок та прав на них, за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, що дозволить мінімізувати витрати окремим категоріям громадян.

9. Законодавче закріплення додаткових гарантій реалізації прав на землю, зокрема щодо: а) відведення земельних ділянок для садівництва і городництва для ветеранів війни, ветеранів праці, громадян, що потерпіли від Чорнобильської катастрофи та ін.; б) безкоштовного надання у власність земельних ділянок громадянам при народженні (усиновленні, удочерінні) третьої (або наступної) дитини.

10. Віднесення реєстрації прав на земельні ділянки до компетенції єдиного органу, що дозволить спростити процедуру реєстрації [5-6].

Виконання наведених вище рекомендацій дозволить значною мірою удосконалити земельне законодавство України, створити передумови для повнішої реалізації громадянами своїх прав на землю та сприятиме гармонізації інтересів суб'єктів земельних відносин.

Другим важливим елементом механізму соціалізації земельних відносин, відповідно до пропонуваної нами концепції, є забезпечення швидкого та ефективного розв'язання розбіжностей, що виникають між суб'єктами земельних відносин, пов'язаних з порушенням прав володіння, користування та/або розпорядження земельними ділянками, а також відводом або вилученням землі.

Третім складовим елементом механізму соціальної переорієнтації системи земельних відносин є залучення громадськості до ініціатив у сфері земельних реформ, яке може бути забезпечено шляхом організації громадського обговорення проектів рішень про зміну цільового призначення земель; активізації роботи громадських рад при органах виконавчої влади; організації громадських консультацій і публічних обговорень (конференцій, форумів, слухань, засідань, дебатів, «круглих столів») земельного законодавства; проведення громадських експертиз; формування рейтингів соціальної відповідальності, проведення відповідних конкурсів, надання премій, почесних звань, нагород тощо. Винятково важливим при цьому стає впровадження принципу демократизації й транспарентності (відкритості) управління – розширення участі громадськості у процесах визначення цілей і програм суспільного розвитку. Відповідний принцип повинен забезпечити збалансування суспільних інтересів і досягнення рівня цілковитого сприйняття суспільством конкретно визначеної соціальної ініціативи. Потрібні прозорі й відкриті процедури розробки проектів земельних реформ в режимі широких дискусій та консультацій, за участю всіх політичних, наукових та інших кіл з метою досягнення точки соціального консенсусу, балансу інтересів, рівня загальнонаціональної згоди [6].

Динамічні можливості мережі Інтернет і технологічних платформ створюють нові механізми залучення громадського суспільства до процедур державного регулювання. Інноваційною платформою такої взаємодії стейкхолдерів у земельній сфері сьогодні може служити апробована світовою практикою модель краудсорсингових старт-апів. Уточнимо, що під краудсорсингом (crowd – натовп, sourcing – використання) розуміється передача певних функцій невизначеному колу осіб, або рішення суспільно значущих завдань силами безлічі добровольців, які координують свою діяльність за допомогою інформаційних технологій [7]. У рамках парадигми краудсорсинга рішення задачі передається численній групі людей, за рахунок чого вартість і час досягнення результату радикально знижуються. Крім того, краудсорсинг створює можливість для мережевої меритократії, коли учасники спільноти не знають походження, статі, расу, професію і кваліфікацію один одного і не можуть спиратися на цю інформацію для оцінки людини, яка генерувала ідею. Тим самим звужуються підстави для прояву ряду ефектів спотворення соціального сприйняття (стереотипізації, гало – ефекту тощо). В сучасних умовах краудсорсинг активно застосовується у багатьох сферах, в тому числі організації конкурсів інноваційних рішень, обговоренні законів та інших державних ініціатив, розв'язанні спектру завдань, пов'язаних з громадською діяльністю, взаєминами між людьми, благодійністю, вирішенні бізнес-задач та створенні стратегій, збору інформації, отримання зворотного зв'язку у вигляді думок та відгуків, проведення тестувань, збору коштів та ін.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що існуючі в країні механізми державного управління та створені за обмеженої в часі і обсягах фінансової й технічної допомоги державного бюджету та міжнародних проектів діючі нині суб'єкти інфраструктури вітчизняного земельного ринку наразі не забезпечують досягнення системою регулювання земельних відносин соціального балансу. Ситуація, також, ускладнюється у зв'язку з відсутністю сформованого впливового сектору громадянського суспільства, який би просував ідеї соціальної відповідальності; недосконалістю вітчизняної нормативно-правової бази; браком спеціалістів, здатних професійно займатися даною проблемою; відсутністю у більшості суб'єктів достатніх фінансових резервів для реалізації соціальних проектів; низьким рівнем обізнаності суспільства про соціальні та благодійні проекти; відсутністю системи оцінки суспільних результатів соціальних програм тощо.

Зміна парадигми подальшого вдосконалення регулювання земельних відносин повинна забезпечувати верховенство суспільних інтересів над індивідуальними. Суспільству необхідно залишитись головним консолідованим власником територіально-земельного ресурсу. Це зумовлює потребу в активізації процесів соціалізації аграрної економіки та пошуку механізмів розв'язання соціальних суперечок у земельній сфері. Для успішної, повномасштабної реалізації земельної реформи в Україні ключовою

передумовою стає наявність ефективних публічних і приватних інститутів, здатних забезпечити гармонізацію інтересів суб'єктів земельних відносин, найбільш впливовими з яких ми вважаємо інститут соціально-земельного законодавства, земельну медіацію та соціально-політичний краудсорсинг. Впровадження концепції публічно-приватного партнерства у повсякденну практику державного регулювання земельних відносин в Україні створить сприятливі умови для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки країни.

Бібліографічний список:

1. Щуревич Л.М. Інноваційні перспективи в розвитку сільського господарства в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 10. С. 101–105.
2. Манойленко О.В. Управління інноваційними процесами: формування методичного підходу до подолання бар'єрів розвитку. *Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики*. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2013. С. 139–158.
3. Никифоров А.Є. Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління : монографія. Київ : КНЕУ, 2010. 420 с.
4. Shestakovska T. FinTech business and prospects of its development in the context of legalizing the cryptocurrency in Ukraine. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2018. 5. Pp. 77–89.
5. Саблук П.Т. Інноваційна модель розвитку сільського господарства економіки України та роль науки в її становленні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2011. № 2. С. 200–208.
6. Стратегія розвитку сільського господарства економіки на період до 2020 року. Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>
7. Концепція Державної цільової програми розвитку сільського господарства економіки на період до 2022 року: проєкт. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16822>

References:

1. Shchurevych, L.M. (2018) "Innovative perspectives in the development of the agrarian sector in Ukraine". *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 101–105.
2. Manojlenko, O.V. (2013) *Upravlinnia innovatsijnymy protsesamy: formuvannia metodychnoho pidkhodu do podolannia bar'ieriv rozvytku* [Management procedures: development of a methodological approach to recharging bars]. Kharkiv: VD "INZHEK".
3. Nykyforov, A.Ye. (2010) *Innovatsijna dial'nist': teoriia i praktyka derzhavnoho upravlinnia* [Innovative activity: theory and practice of public administration]. Kyiv: KNEU.
4. Shestakovska T. (2018) FinTech business and prospects of its development in the context of legalizing the cryptocurrency in Ukraine. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, pp. 77–89.
5. Sabluk, P.T. (2011) "Innovative model of development of the agrarian sector of Ukraine's economy and the role of science in its formation". *Problemy innovatsijno investytsijnoho rozvytku*, vol. 2, pp. 200–208.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013) Resolution "Strategy for the development of the agricultural sector of the economy until 2020". Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-r>
7. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine (2019) "The Concept of the State Target Program for the Development of the Agricultural Sector for the Period until 2022: Project". Available at: <http://minagro.gov.ua/node/16822>

НОТАТКИ